

ПІСЛЯВОЄННИЙ ГОЛОДОМОР (1946-1947 рр.)

ПРИЧИНИ

Руїнний воєнний спадок

Ключ до розуміння природи післявоєнного голодомору таїться в цілому комплексі причин у складних суспільно-політичних умовах антилюдяної політики жорстокого диктатора й тирана Й.Сталіна та його соратників Г.Маленкова, Л.Кагановича, ін., які стояли на чолі комуністичної партії та радянської держави. Голодоморне лихо було скоєне у суспільстві, наскрізь просякнутому тоталітарним насильством.

Як і людомор 30-х років, голод 1946-1947 рр. довго був невідомим: імперська влада в ім'я збереження свого престижу, сама його приховувала. Забороненою, недоступною була тема третього радянського голоду для дослідників.

Абсолютна більшість документів, що стосуються пекучої для народу і малодослідженої науковцями теми, мали гриф "таємно", "цілком таємно", "конфіденційно", "тільки особисто" й т.п. Найбільш важливі для дослідження документи містились у так званих "особих" теках закритих фондів.

Після відкриття партійних архівів, особливих, секретних фондів з'явилася можливість вивчення документів, створення збірників для допомоги дослідникам, викладачам вузів, шкільним вчителям, усім, хто цікавиться цією темою і хоче знати правду про третій радянський голод.

Після кривавої війни, що двічі прокотилася усією територією республіки, жахів окупації, в Україні панувала розруха. В руїнах лежало 28 тис. сіл, близько 30 тис. колгоспів, радгоспів і МТС. 250 сіл поділили долю

Хатині. Аграрне господарство республіки виявилось майже повністю зруйнованим. У ньому залишалося мало працюючих. Багато молодих чоловіків (селяни броні не мали), загинуло на фронтах війни, а живих затримували, зтягнувши демобілізацію, в армії, тому основною робочою силою села були жінки, чисельність яких серед працюючих 1946 р. становила понад 80%. Широко використовувалася дитяча праця. 1947 р. у колгоспах працювало 792,8 тис. підлітків віком від 12 до 16 років. У колгоспах також нараховувалося понад 1 млн дорослих непрацездатних - похилого віку та хворих колгоспників, які брали участь у колгоспному виробництві. Загальна нестача робочої сили в колгоспах України і радгоспах Міністерства радгоспів УРСР становила 630,7 тис.чоловік.

Лише 77,2% довоєнних становили 1946 р. посівні площі. Через брак сільськогосподарської техніки та коней, обробіток землі колгоспники змушені були здійснювати за допомогою корів. А бувало й так, що разом впрягаючись у борони, жінки самі боронували поле, буквально запрягались в плуги, щоб зорати городи, бо скота не вистачало.

Незважаючи на надзвичайну ситуацію в українському селі, за планами імперського центру, воно, як і раніше, повинно було фінансувати розвиток промисловості, яку Й.Сталін вважав первинною, а аграрний сектор - вторинним, залежним від розвитку індустрії, її донором.

Сільське господарство, за думкою сталінського керівництва, повинно було фінансувати цей розвиток, платити своєрідну "зверхданину". Селянство сплачувало державі не лише звичайні податки, прямі й непрямі, але ще й переплачувало за товари промисловості. Сільське господарство недоотримувало через низькі ціни на сільгосппродукти. Данина, про яку Й.Сталін висловлювався, як про тимчасову, зберігалася й після війни. Зросли її розміри. За 1946-1953 рр., наприклад, у сільському господарстві колишнього СРСР було вироблено 298 млрд крб. національного прибутку, (враховуючи ту

його частину, що була реалізована й у інших галузях), а використано з цієї суми в сільському господарстві лише 193 млрд крб., (з урахуванням частки сільського господарства в загальнодержавних витратах). Це означало, що 105 млрд крб. перейшло з села в інші сфери економіки.

В післявоєнний період існували, як і раніше, так звані, "ножиці цін" - різниця між низькими заготівельними цінами на сільськогосподарську продукцію й дуже високими роздрібними. Директивні заготівельні ціни, встановлені державою ще в 1928 р., фактично не змінилися.

У радянській сільськогосподарській науці панували різні псевдонаукові доктрини - В.Вільямса, Т.Лисенка та ін., що пропонували "нові методи праці".

Широко застосовувалася жорсткий адміністративний тиск. Не сприяла розвитку сільського господарства й практика підміни функцій державних органів партійними.

Вважаючи репресії необхідним елементом наступу, Й.Сталін сприяв широкому їх застосуванню як в економіці в цілому, так і в сільському господарстві. Адміністративно-командне керівництво регламентувало, як, де і коли проводити сільськогосподарські роботи, визначало їх технологію. У постанові ЦК ВКП(б) про агітаційно-пропагандистську роботу у зв'язку з прийняттям 27 березня 1946 р. закону про п'ятирічний план відбудови й розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 роки" підкреслювалося, що "парторганізації на селі зобов'язані боротися за успішне й високоякісне проведення усіх сільськогосподарських робіт 1946 р., за підвищення врожайності й продуктивності тваринництва в кожному колгоспі, радгоспі, районі, області...". Для постійного нагляду за колгоспами при союзному уряді 8 жовтня 1946 р. була утворена Рада у справах колгоспів, яку очолював заступник голови Ради Міністрів СРСР А.Андрєєв.

Під адміністративно-командним тиском економічне

становище більшості колгоспів в Україні залишалося тяжким. При вилученні значних засобів із сільського господарства державні капітальні вкладення в цю галузь економіки були вкрай недостатніми, складаючи разом із вкладеннями колгоспів лише 15% від загальних.

Через надмірно високі норми обов'язкових поставок і символічні заготівельні ціни, колгоспи колишнього СРСР одержували низькі прибутки. Тому у перші післявоєнні роки виробничі фонди колгоспів зростали повільно. Але Й.Сталін, як голова Ради Міністрів СРСР, вважав, що саме відсутність прибутку була стимулюючим фактором розвитку сільського господарства. "Вождь народів" підкреслював, що при соціалізмі "...господарства... не потребують для свого розвитку ні максимуму зиску, ні середньої норми зиску, а можуть обмежитися мінімумом прибутку, а іноді обходитися без всякого прибутку, що знов-таки створює сприятливі умови для розвитку крупного зернового господарства".

Однак неподільні фонди колгоспів в 1946 р. порівняно з 1945 р. збільшилися на 6,7% і становили 3993,5 млн крб. проти 3675,2 млн крб. До 3994 млн крб. збільшилися неподільні фонди й пайові внески колгоспів у 1947 р. Грошові доходи колгоспів в 1946 р. збільшилися порівняно з 1945 р. у тваринництві на 207 млн крб., в підсобних підприємствах і промислах на 18 млн, в інших - на 117 млн крб., але в рослинництві зменшилися на 378 млн крб. В цілому ж за 1946 р. доходи зменшилися усього на 36 млн крб. (2512 млн проти 2548 млн крб.). Це свідчить про те, що голоду в Україні можна було б уникнути. В 1947 р. грошові доходи колгоспників республіки зросли в цілому на 39%. Однак економічне становище більшості колгоспів і у врожайному 1947 р. було складним і дуже тяжким. Таким чином, через вкрай недостатні державні капіталовкладення у сільське господарство та низькі заготівельні ціни, у перші післявоєнні роки виробничі фонди колгоспів зростали дуже повільно.

В системі оподаткування за нормами прибутковості колгоспи України були поставлені в нерівні умови порівняно з колективними господарствами Росії. Так, на 1 га землі такі норми становили для України 58 крб. проти 46 крб. в Росії, для ріллі - 40 проти 37, для луків - 26 крб. проти 16 крб. Ще вищими вони були для деяких регіонів України. Для Харківського, наприклад, відповідно 88 крб., 62 і 40 крб. Те ж саме відбувалося відносно прибутковості на голову худоби.

Ефективність колгоспного виробництва у післявоєнний період залишалася низькою. Хоч колгоспи і мали в себе головну частину основних фондів аграрного сектора, основну частину сільськогосподарської продукції виробляли особисті селянські господарства. Колгоспи мали провідну роль лише у виробництві зерна і технічних культур. І це було характерним як для СРСР в цілому, так і для України.

В усіх регіонах України (за винятком Кам'янець-Подільської і Житомирської обл-й), йшов процес скорочення чисельності господарств колгоспників, що пояснюється перетоком селян у міста за вербуванням, значна кількість переселенців із західних областей, прибулих під час війни, переїхала назад. В 1946 р. порівняно з 1945 р. господарств стало менше на 53,9 тис.

Перші післявоєнні роки характеризувалися гонитвою за освоєнням довоєнних оброблюваних площ. Керівництво України за вказівками центру приймало економічно необґрунтовані плани, спрямовані на відновлення довоєнних посівних площ з низькою агротехнікою. У 1946 р. намічалось засіяти 80% довоєнних площ, фактично було засіяно 77,2%. Цю різницю можна віднести за рахунок загибелі озимих посівів, що мала місце в 1945-1946 рр. Колгоспи і радгоспи УРСР 1946 р. розширили посівні площі порівняно з 1945 р. на 149,8 тис. га. Планувалося одержання більш високого врожаю, ніж у попередньому році. І хоча уряд республіки заперечував проти подальшого форсованого розширення площ посівів, домагаючись їх зменшення, однак змушений

був виконувати накази центру.

На українське селянство, змучене тяжкими втратами рідних і близьких, розоренням і бідами, насунулася посуха, що охопила 1946 р. південні й східні області республіки. За даними Республіканського центру спостережень за станом природного середовища, середньомісячна температура весни й літа 1946 р. на 2 - 8⁰С перевищувала середні показники. Вдвічі, втричі, а нерідко й в 5 - 6 разів нижчою порівняно з середніми показниками була місячна кількість опадів та набагато більшою - кількість днів з суховіями. Майже таку ж посуху пережили селяни південних областей України в 1945 та 1947 рр., де становище було надзвичайно тяжким. Сильна засуха, а також малосніжна зима спричинили загибель посівів зернових культур. У колгоспах України в 1946 р. загинуло близько 350 тис. га таких посівів.

Від засухи, як відзначав М.Хрущов, найбільше постраждали господарства з низькою агротехнікою. Низькою була якість польових робіт, адже в УРСР у належний термін було засіяно тільки 55% озимини. Якщо до цього додати, що під посіви майже не вносили добрив, а земля була дуже виснажена, то стане зрозумілим, чому в тих умовах важко було розраховувати на високу врожайність.

Засуха викликала недорід як зернових, так і пропашних культур. При врожайності по колишньому СРСР в середньому 4,1 ц з 1 га, в Україні вона становила 3,8 ц. В колгоспах Одеської, Ворошиловградської, Харківської обл-й було зібрано по 2,3 - 2,9 ц. У Миколаївській - від 1,9 до 3 ц, в Ізмаїльській - 1 ц з гектара. Середній урожай зернових у колгоспах Херсонської обл. становив 1,25 ц з гектара. Колгоспи ім.Сталіна, ім.Шевченка, ім.Яковенка Білозерського р-ну цієї області, наприклад, зібрали в середньому з гектара по 60 кг. Чимало господарств не зібрали навіть тієї кількості зерна, що засіяли. Мало зерна і овочів було зібрано також й на присадибних ділянках селян.

Однак стихійне лихо вразило не всі регіони однаково,

в ряді областей республіки, зокрема, західних, центральних та й навіть сильно уражених посухою, хоч і строка-то, зернові й овочі більш-менш вродили. При організованому розподілі всього вирощеного через органи влади, голоду в тих умовах можна було б уникнути, забезпечити населення мінімумом продовольства.

Замість цього, Україна перетворилася у величезне поле битви з голодними й зубожілими селянами "за виконання першої заповіді держави" - так називалися у наскрізь заідеологізованому радянському суспільстві хлібозаготівлі.

Штучність голоду

За директивами центру через головний інструмент його політики й практики - партійно-державний апарат - почалося здійснення тотальної хлібовикачки з українського села, тобто творення голоду.

Серед цілого комплексу причин виникнення й поширення третього радянського голоду, репресивна сталінська партійно-державна політика хлібозаготівель була основною.

Й.Сталіну та створеній ним системі, що досягла того часу свого апогею, був потрібен хліб для поповнення чималого резерву зерна, щоб раніше за західні країни Європи відмінити карткову систему, продемонструвати світові міфічні "переваги" побудованого під його керівництвом "соціалізму", надати допомогу ряду західноєвропейських країн як майбутнім союзникам, отримати кошти для розширення й зміцнення військово-промислового комплексу. Керівництво СРСР планувало зберегти й поповнити великі продовольчі мобілізаційні резерви на час нової світової війни, до можливості спалаху якої, як агресії західних держав, воно готувалось, милітаризуючи країну й ведучи широку ідеологічну обробку населення.

Директиви щодо планування, організації й проведення хлібозаготівель йшли безпосередньо від Й.Сталіна. Усі важелі керівництва їх здійснення знаходилися в

руках вищої державної влади. Й.Сталін - секретар ЦК ВКП(б) і голова Ради Міністрів СРСР - був головним режисером і диригентом творення голоду. Діяв через політбюро та оргбюро ЦК ВКП(б), радянський уряд, найближчих соратників: Г.Маленкова, В.Молотова, А.Жданова, ін. Вказівки "вождя народів" щодо практичного проведення хлібозаготівель надсилалися до республік, областей у вигляді постанов ЦК ВКП(б) та Ради Міністрів СРСР, як правило, за підписом Й.Сталіна, який уособлював партійно-державну владу у тоталітарній імперії СРСР, та його особистих директив. Постанови московського центру мали силу закону й для виконання були обов'язковими.

Одержуючи вказівки центру, директиви "батька народів", і прагнучи виконати їх за будь-яку ціну, ЦК КП(б)У та Рада Міністрів УРСР в свою чергу, давали завдання областям, обкоми та облвиконкоми - районам, а далі - сільрадам й парторганізаціям колгоспів. Уся ця вертикаль спрямовувала партійні та радянські органи на вилучення хліба з колгоспів, викачування зерна із села.

Для "успішного проведення" кампанії хлібозаготівель використовувалася ціла низка вже відпрацьованих у 30-х роках засобів: від визначення врожайності не за реальними показниками, як пропонувалося на місцях, а видовими - вирахуванням так званого "біологічного врожаю" з кожного гектара ріллі, створення нереальних в умовах неврожаю планів держпоставок - до репресій щодо різних верств населення, партійних та радянських працівників, голів колгоспів, рядових колгоспників, повного пограбування села.

Згадуючи про післявоєнний голод, планування хлібозаготівель з урожаю 1946 р., М.Хрущов, який на той час був першим секретарем ЦК КП(б)У і головою Ради Міністрів УРСР, у своїх мемуарах зазначав: "План встановлювався вольовим методом, хоча в органах преси і офіційних документах він "обґрунтовувався науковими даними...". При цьому виходили, головним чином, не з того, що було вирощено, а з того, скільки можна

одержати в принципі, вибити у народу в засіки держави. І ось почалося це вибивання. Я бачив, що рік загрожує катастрофою. Чим це скінчиться, важко було передбачити". Засушливого, неврожайного 1946 р. Україні центр встановив непосильний для виконання хлібозаготівельний план - 340 млн пудів зерна, а згодом збільшив його до 362 млн 750 тис. пудів. План було створено за принципами заготівельної політики, що склалися ще в довоєнні роки й під час війни.

Лишився без змін податковий характер заготівель. Обов'язкові поставки сільськогосподарської продукції нараховувалися з гектара ріллі (зерно, картопля), чи з гектара усіх сільськогосподарських угідь (продукція тваринництва). При цьому не враховувалося, що значні площі колгоспів через нестачу техніки та людей не засівалися, з них теж нараховувалися держпоставки. Норми поставок продукції тваринництва з колгоспів, збільшені в роки війни, 1946 р. залишилися без змін. Біологічний облік врожаю існував з 1939 р. аж до вересневого (1953 р.) Пленуму ЦК КПРС. Оцінка врожайності проводилася грубо, з допомогою метровки, в результаті чого видова біологічна врожайність в 1,52 раза перевищувала фактичну. Такий "врожай на корені" не враховував значних втрат при збиранні та перевезенні продукції.

До осіб, які намагалися занизити врожайність, застосовувалися адміністративні, а то й судові покарання. Однак, як показала осінь, через вкрай несприятливі умови весни й літа 1946 р. врожайність зернових виявилася значно нижчою навіть від оцінок голів колгоспів і працівників районних органів. У листі до Й.Сталіна 15 жовтня 1946 р. М.Хрущов зазначав, що засуха, що мала місце на Україні того року, знизила врожайність хлібів наполовину проти первісних видових оцінок, за якими валовий збір усіх зернових культур, включаючи просо і кукурудзу, міг скласти по колгоспах УРСР 635 млн пудів, але пізніше, за оцінками ЦСУ, знизився майже на 130 млн пудів. Якщо ж виходити з даних МТС про намолот хлібів і збирання кукурудзи, то врожай в колгоспах

України становив всього близько 325 млн пудів, або менше проти видових оцінок ЦСУ на 180 млн пудів. Таким чином, в результаті засухи валовий збір зернових культур по колгоспах зменшився проти первісних оцінок на 310 млн пудів. По просу й кукурудзі - на 40 - 50 млн пудів.

Звернення М.Хрущова до Й.Сталіна з проханням знизити заготівельний план позитивного результату не дали. Й.Сталін у телеграмі, що надійшла слідом за його листом, назвав М.Хрущова "сумнівною особою". ЦК ВКП(б) - навпаки - вимагав створення "напруженої обстановки", безсуперечного виконання плану хлібозаготівель, посилення темпів надходження хліба, здачі зерна будь-що. 1946 р. центр висунув вимогу про проведення повторної перевірки колгоспів, радгоспів та індивідуальних селянських господарств з вилученням усього зерна, записаного у які б то не було фонди. Однак через неврожай виконати такий план Україна була неспроможна. М.Хрущов згадував, що за це звернення до Й.Сталіна він міг потрапити в графу "ворогів народу": "Тоді це робилося в одну мить - тільки оком встиг кліпнути, як вже відчинилися двері, і ти опинився на Луб'янці. Хоч як я переконував, що записки, котрі пославав, відображають дійсний стан справ, і Україна потребує допомоги, але лиш ще більше збуджував у Сталіні гнів". У численних постановках ЦК КП(б)У невиконання планів зернопоставок було оголошено "злочином" перед партією і державою.

Через критичне становище з хлібозаготівлями з проханням зменшення заготівельного плану зверталися до уряду й керівники областей республіки. Але центральний уряд у цьому їм відмовив. Колгоспи України не отримали навіть відстрочки для погашення заборгованості минулих років із заготівель й натурплати.

У липні 1946 р. керівництво УРСР одержало телеграму-вказівку голови Ради Міністрів Союзу РСР Й.Сталіна про доведення до районів ще більшого плану здачі хліба державі проти затвердженого з тим, щоб забезпечити

таким чином не тільки виконання, а й перевиконання плану в цілому.

Сталінське керівництво не тільки не зменшило для республіки планових завдань з хлібозаготівель, що вимагали здачі 70% валового збору, але й наполягало на повному його виконанні.

На хлібовикачку була спрямована, як і під час голоду-геноциду 1932-1933 рр., діяльність уповноважених Міністерства заготівель СРСР, штат яких 1946 р. порівняно з 1945 р. було збільшено з 5 до 11,5 тис. чоловік, чисельність працівників апарату заготівель складала в 1946 р. близько 400 тис. чоловік. "З району були прислані спеціальні уповноважені, які контролювали здачу хліба. Ось, наприклад: приїжджаємо на поле, на тік, а приїжджали партіями по 10 - 12 підвід, набирали зерна по 5 - 6 ц на підводу, зважували, й уповноважений нас супроводжував на станцію. Щоб ніхто з нас не поїхав у колгосп. В 1946 р. врожай... здали на "план", а людям не дали нічого", - так написав про хлібозаготівлі колишній колгоспник з с.Курган Лебединського р-ну Сумської обл. М.В.Удод. "...В 1946 р. весь урожай селяни віддали державі і залишилися без нічого. Запасів не було як у людей, так і в колгоспах, все забрала держава," - зазначав у своїх спогадах Д.Л.Стадник з с.Великої Клітви Базалійського р-ну Кам'янець-Подільської обл. "Хліб у колгоспах збирали, але люди його не бачили, бо вивозили зерно хтозна куди", - згадувала О.М.Онищук з Красилова на Поділлі.

Заготівлі хліба проводилися за принципом продрозкладки. Але з колгоспних комор та присадибних господарств часто вилучалося не лише продовольче, а й насіннєве зерно та вся картопля. Постановами пленумів ЦК КП(б)У від 22 червня 1946 р. багатьом обкомам партії надавалося право підвищувати плани хлібозаготівель для колгоспів і селянських господарств до 50%, а від 17 серпня 1946 р. - до 100%. Партійно-радянське керівництво республіки домагалося через жорстокий терор, безпрецедентний тиск на колгоспи виконання

цих встановлених завдань. Деяким областям, районам, колгоспам хлібозаготівельний план підвищувався по кілька разів і був обов'язковий для виконання. Але, незважаючи на ідеологічний та репресивний тиск, надходження хліба було дуже повільним і слабким, хоча колгоспи і селянські господарства здавали майже все вирощене.

Однак центр вважав, що плани держпоставок не виконуються не через об'єктивні причини, а тому, що партійні та радянські органи "не ведуть більшовицької боротьби за хліб: проявляють терпимість до несумлінного ставлення до державних інтересів деяких керівників на місцях". Місцеві керівники, в свою чергу, звинувачували голів колгоспів. Партійні органи, уповноважені з держзаготівель суворо вимагали здачі хліба без врахування справжнього стану з наявністю зерна в господарствах. Найпоширенішими були звинувачення у "приховуванні зерна", його "розкраданні", "саботажі хлібозаготівель". "Такого роду терміни не заставили чекати на себе у Москві, де завжди знаходилися виправдання і для репресій, і для вибивання колгоспної продукції...", - згадував М.Хрущов.

В урядовій телеграмі до Ради Міністрів УРСР М.Хрущова та уповноваженого Міністерства заготівель СРСР по УРСР В.Калашникова було надіслано текст виписки з постанови Ради Міністрів СРСР від 5 жовтня 1946 р., у якій відмічався вкрай незадовільний хід хлібозаготівель на Україні, містилися звинувачення у прямому приховуванні хліба від держави... У прийнятій 14 жовтня 1946 р. постанові "Про хід хлібозаготівель" ЦК КП(б)У ставив вимогу здійснення за виконанням плану держпоставок більш посиленого, жорсткого контролю. Через короткий проміжок часу - 26 жовтня 1946 р. - ЦК КП(б)У прийняв ще одну постанову про незадовільний стан хлібозаготівель. Для так званої "допомоги" відстаючим районам у виконанні держпоставок зерна, заготовити яке було неможливо через його фізичну відсутність, направлялися уповноважені додатково.

Але області, райони, колгоспи виконати держпоставки, здати зерно були неспроможні.

Загроза невиконання завдань та репресії центру штовхали обкоми на репресивні заходи щодо працівників районної ланки. Багато керівників сільських райкомів партії й райвиконкомів було знято з роботи, в основному за "недостатній контроль за ходом хлібозаготівель". Секретаря Оржицького райкому партії Полтавської обл. Наталуху, наприклад, знаючи, що в районі дуже багато хліба вимерзло, звинуватили у нежитті заходів з прискорення хлібоздачі.

За низхідною вертикаллю партійні та радянські районні працівники надзвичайно посилювали тиск на колгоспи і колгоспників. За невиконання плану хлібозаготівель знімали з роботи, виносили догани, виключали з партії, засуджували. Так, у Чернігівській обл. 1946 р. було змінено 728 голів колгоспів, причому в 659 господарствах по 1 разу, в 66 - по 2, в 3 - по 3 рази. Основною категорією "злочинів", за які віддавалися під суд голови колгоспів, були "зрив збиральних робіт", "розбазарювання сільгосппродукції", "шкідництво", ін. Кожен 16-й голова колгоспу України був ув'язнений. За 1946 - 1-й квартал 1947 рр. було засуджено 1312 голів колгоспів, з них на 3 роки позбавлення волі - 513 чоловік, на 5 - 219, на 10 - 112, до розстрілу - 2 чоловіки. Голову колгоспу ім.ХІІ партз'їзду Д.Марченка було притягнуто до карної відповідальності за видачу колгоспникам в рахунок авансу на трудовні й витрату таким чином на внутріколгоспні потреби 30 ц зерна, а також "розбазарювання" хліба шляхом дозволу голодуючим дітям колгоспників збирати колоски і "допущення" таким чином "великих втрат врожаю". Голову колгоспу "16 років РККА" Брусилівського р-ну Житомирської обл. Мандрику було заарештовано за те, що скопив і намолотив 15 кг жита та розподілив серед колгоспників. Голова колгоспу ім.Сталіна Софіївського р-ну Дніпропетровської обл. Гаркуша до кримінальної відповідальності був притягнутий за витрачання на внутріколгоспні потреби (видачу зерна

голодуючим селянам) 247 кг пшениці. Ф.П.Пашкевич з с.Новоголиці Кіровоградської обл. свідчив, що "голова сусіднього колгоспу, який не був жорстоким до своїх односельчан, залишаючи їм хоч трішечки зерна, дорого за це заплатив: після анонімного доносу його забрали до райвідділу міліції, після чого ніхто з односельців його більше не бачив". "Пригадую випадок, коли голову сусіднього колгоспу, який дозволив людям збирати для себе кукурудзу, що залишилася незібраною, засудили й вислали. Весь зібраний хліб вивозили," - свідчила А.М. (прізвище не назвала) із с.Сичавка Комінтернівського р-ну Одеської обл. У доповідній записці в.о. прокурора УРСР П.Нощенка Л.Кагановичу від 16 липня 1947 р. повідомлялося: "Широко розповсюджені факти роздачі хліба колгоспникам до здачі державі. По одній Вінницькій обл. порушено 11 кримінальних справ проти голів колгоспів за такого роду антидержавну тенденцію".

Про те, як імперський центр не рахувався з керівництвом республік, зневажливо ставився до них, свідчить телеграма міністра заготівель СРСР Двинського глави уряду України від 4 листопада 1946 р.: "Незважаючи на неодноразові вказівки посилення заготівель продовольчих культур, Ви цьому найважливішому заходу не приділяєте достатньої уваги. Станом на 20 жовтня по Вашій республіці поступило 120 млн 783 тис. пудів жита і пшениці, залишається до здачі 111 млн 97 тис. пудів. Наказую дати райуповмінзагам вказівку здійснити за особовими рахунками колгоспів, радгоспів перевірку здачі усієї належної кількості продуктур, пред'явити жорсткі вимоги першочергової здачі їх державі у найкоротший строк. Винних у навмисній затримці здачі продуктур притягуйте до суворой відповідальності. Про вжиті заходи Ви повинні доповісти". Центр збільшував тиск, вимагаючи посилення хлібозаготівель, прискорення їх темпів. В телеграмі 26 листопада 1946 р., підписаній Й.Сталіним і А.Ждановим М.Хрущову та Д.Коротченку були висловлені звинувачення в тому, що вони стали на шлях згортання здачі хліба, вимагалось "покінчити

з небільшовицьким ставленням до справи "організації хлібозаготівель і забезпечити виконання державного плану"; підкреслювалося, що в "ряді колгоспів антидержавні елементи гальмують обмолот й очищення зерна, заганяють багато зерна у так звані відходи, навмисне проводять неякісний обмолот, залишаючи велику кількість зерна у соломі, приховують необмолочений хліб у скирдах, незаконно засипають в насінневий фонд, а місцеві партійні та радянські організації, а також органи суду й прокуратури часто-густо проходять повз ці злочинні дії". Партійні та радянські органи одержали директиву рішуче припиняти "всі ці протидержавні дії, викривати і судити розкрадачів шляхом боротьби з антидержавними діями розкрадачів зерна, виявляти прихований хліб і забезпечити здачу його державі".

На 1 жовтня 1946 р. питома вага найважливіших зернових культур у загальних фактичних заготівлях хліба в УРСР складала по пшениці - 33%, по житу - 25%. Шукаючи виходу із ситуації з відсутністю пшениці та жита через недорід та вичерпання, керівництво республіки попросило у центра дозволу про прийняття від колгоспів у держпоставку інших зернових культур. Про це свідчить лист М.Хрущова А.Мікояну від 27 грудня 1946 р. Але це прохання було відхилене. В свою чергу Рада Міністрів УРСР відмовила у такого роду клопотаннях ряду областей.

Застосовуючи командно-примусові методи хлібозаготівель, насильницьку експропріацію зерна, ЦК КП(б)У в постанові "Про хлібозаготівлі на 20 листопада" відзначив Сталінську, Дніпропетровську, Кіровоградську, Миколаївську, Одеську, Кам'янець-Подільську й Київську обл-ті як такі, що "допустили... зниження здачі хліба... й потурають саботажникам хлібозаготівель". Найвищий партійний орган республіки вимагав винних у протидії хлібозаготівлям притягувати до найсуворішої відповідальності. 1946 р. уряд пішов на вимоги найбільш жорсткої відповідальності колгоспів за виконання планів держпоставок.

Але хлібозаготівельний план навіть з урахуванням усього: й продовольчого, й насіннєвого, й фуражного зерна виконати повністю було неможливо. Його було виконано на 62,4%.

Репресивна політика хлібовикачки давала свій "результат". Повсюдно поширювалося голодування людей. "Комуністи забрали весь хліб, а тепер ми помremo з голоду", - так висловився Р.Хрисенко - громадянин с.Ново-Липове Ново-Георгіївського р-ну Кіровоградської обл. Жителька Полтави Андрусенко у розмові з товаришами по роботі свою думку сформулювала таким чином: "...просто вирішили виморити людей голодом, наша держава має достатню кількість хліба, але зовсім не проявляє піклування про людей".

Незважаючи на голодування населення, голод, що поширювався, керівництво як СРСР, так і УРСР вимагало безумовного виконання хлібозаготівельних завдань. Вся адміністративно-командна бюрократична машина була спрямована не на врятування людей від голоду, а навпаки, на подальше вилучення хліба з голодуючих сіл. Здійснювався щоденний "оперативний контроль" за хлібозаготівлями, щоденна звітність райкомів перед обкомами партії. Заготівлі з врожаю 1946 р. проводились до кінця 1946 р. й на початку 1947 р. Лютневий пленум ЦК ВКП(б) 1947 р. підтвердив "правильність" політики заготівель сільськогосподарської продукції. Для посилення темпів хлібозаготівельної діяльності, "взяття хліба" в Україні, Й.Сталін направив до Києва свого поплічника, одного з головних творців голодомору 1932-1933 рр. в Україні, "вірного соратника" Л.Кагановича, який 3 березня 1947 р. став секретарем ЦК КП(б)У. Л.Каганович та М.Хрущов, який залишився головою Ради Міністрів УРСР, постійно доповідали Й.Сталіну про хід хлібовикачки, кількість зібраного й обмолоченого кожної п'ятиденки зерна. У відповідь на особисту директиву Й.Сталіна від 28 червня 1947 р. Л.Каганович доповідав "вождю народів" про відрядження до областей більшості секретарів ЦК КП(б)У та інших працівників для "боротьби з антидержавними тенден-

ціями зниження врожайності й контролю за виконанням постанов Пленуму ЦК КП(б)У про збирання і хлібозаготівлі". У листі Й.Сталіну від 11 листопада 1947 р. Л.Каганович та М.Хрущов писали, що за постановою політбюро ЦК КП(б)У забезпечується контроль за роботою кожної молотарки, за охороною хліба біля молотарок, вивезенням намолоченого хліба на зсипні пункти, не допускаючи його осідання на токах колгоспів. Але центр не задовольняли повільні темпи хлібозаготівель у голодуючій Україні, він вимагав забезпечення виконання плану держпоставок шляхом "боротьби з протидержавними діями розкрадачів та приховувачів зерна".

Систематично надсилаючи інформацію Й.Сталіну про хід хлібозаготівель, М.Хрущов та Л.Каганович у листі, датованому 17 вересня 1947 р., писали: "Крім названих абсолютно вірно у Вашій директиві від 15 вересня 1947 р., ми відмітили Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Миколаївську, Ізмаїльську й Чернівецьку області як такі, що погано проводять хлібозаготівлі". Про те, що ці області з числа найбільш потерпілих й страждених від голоду "батьки українського народу" не зазначали. Проводячи жорстку, репресивну хлібозаготівельну політику, 1947 р. М.Хрущов і Л.Каганович звітували перед вождем кожної п'ятиденки. 10 жовтня 1947 р. вони, нарешті, доповіли "дорогому товаришу Сталіну", що "колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 101,3%". Саме виконання рішень партії й уряду з хлібозаготівель було головною причиною штучно створеного післявоєнного голодомору. Запасів на прожиття людям не залишилось ніяких - все забрала держава.

В податкових лещатах

Одну з причин лютування голоду селяни цілком вірно вбачали в непомірних, грабіжницьких податках, що накладалися владою на присадибні ділянки колгоспників.

У зв'язку з тим, що хліб, вирощений у колективних господарствах, насильно відбирався і вивозився, надію щодо виживання колгоспники покладали на свої особисті господарства. Але присадибні ділянки колгоспників теж повинні були брати участь у хлібоздачі. По УРСР заготовілі зерна з цих господарств, незалежно від того, посильно їм це було, чи ні, складали 3 млн пудів. До поставок залучалися також підсобні господарства підприємств, військових частин і навіть таборів ув'язнених. Кожен селянський двір повинен був сплачувати податок за землю, а також поставляти державі певну, часто надмірну, кількість м'яса, молока, яєць, овочів та інших продуктів. Розміри ділянок суворо обмежувалися. Податок встановлювався владою на кожне фруктове дерево, кожну домашню тварину, навіть шкури з худоби. Не маючи змоги сплачувати надвисокі податки за землю, плодові дерева, домашніх тварин, селяни змушені були вирубувати садки й вирізати худобу.

Як свідчив житель Кіровоградщини В.Г.Гайчук, з колгоспу все зібране вивезли повністю, а з кожного двору стягували великі побори за скотину, продукти, садові дерева. "Великими податками обкладали селян: хто тримав свиней чи корів, повинен був здавати шкури, за корову - 250 л молока на рік. Обкладали податком кожне фруктове дерево". Багато сімей просто розорювалось, тому що у тих, хто не в змозі був сплачувати податки, "активісти забирали все, що залишилось у господарстві", - свідчила жителька Олександрійського р-ну К.Пилипко. М.Шевченко, який в ті роки проживав в Онуфріївському р-ні, згадував, що "в період сівби по хатах ходили "активісти" і так само забирали все до останньої картоплини. "Як забрали у нас хліб, так само забрали й огірки солоні. Все-все! Матуся моя була добра хазяйка. І ми все мали. За якийсь день все те вишкребли," - оповідала О.Федоренко.

Восени 1946 р., пильно стежачи за виконанням держпоставок підсобними господарствами, ЦК КП(б)У відзначав, що обкоми КП(б)У, облвиконкоми і уповно-

важені Міністерства заготівель по областях не забезпечили виконання постанови ЦК КП(б)У від 2 листопада 1946 р. у частині стягнення до 20 листопада з індивідуальних господарств хліба за врученими зобов'язаннями минулих років. Незважаючи на посуху, розміри поставок продукції з присадибних ділянок зменшено не було. Працюючи у колгоспі весь світловий день без вихідних, селяни були позбавлені можливості обробляти свої ділянки. Та й не у всіх колгоспників, робітників і службовців, які проживали у сільській місцевості, присадибні ділянки були. У 1946 р. 17 тис. 367 дворів колгоспників присадибних ділянок не мали, або мали в розмірах, значно менших за мінімальні норми (від 0,25 до 1,0 га), встановлені Статутом сільськогосподарської артілі. Як свідчить доповідна записка міністра земельних справ УРСР Бутенка Раді Міністрів України від 23 серпня 1946 р., 12 тис. 795 колгоспів (із загальної кількості 26 тис. 248) не мали присадибного фонду. А ділянки, що належали колгоспникам, часто-густо урізали. Таке становище в присадибному користуванні призводило до численних заяв і скарг від колгоспників, прохань про відвід присадибних ділянок, а в ряді випадків і до самочинних захоплень громадських земель, що відбувалися навіть при "потуранні з боку правлінь колгоспів, а іноді й з боку районних організацій". Лише за 5 місяців 1946 р. до Міністерства земельних справ України надійшло 1025 скарг з питань присадибного землекористування колгоспників, робітників і службовців.

Скруту селян посилювало стягнення з них грошового податку, яким була "добровільно"-примусова позика державі. Під ідеологічним, а подекуди й фізичним тиском, боячись репресій, селяни змушені були вносити досить великі суми грошей за облігації держпозики. Жителі с.Соболівки Броварського р-ну Київської обл. пам'ятають ці голодні позики, як людей викликали до сільради і наказували підписуватись, наприклад, на 1000 крб. Поки людина не підписувала, її не відпускали додому, або ж, відпустивши, викликали знов й знов. Склад

уповноважених з підписки на позику і зі збору позикових внесків на підприємствах, в установах, будинкоуправліннях і сільрадах затверджувався у ЦК КП(б)У. Облігації позик "на відбудову народного господарства" погашалися лише в 70 - 80-х рр.

Податки люди повинні були сплачувати будь-що. "Йде зима, а в нас топить нічим, їсти теж нічого. Сільрада податки тягне, і не знаємо, як бути. Взуття й одягу також немає, купувати нема за що...", - писав Полюк з с.Западинців Красилівського р-ну Дніпропетровської обл. М.Полюку на адресу п/п 93573 ст.Тосово Ленінградської обл.

В 1946-1947 рр. було багато недоїмників та недоплатників. Недоїмки в УРСР по м'ясу становили 37,8%, по молоку - 46,5, по яйцю - 60,8, по вовні - 18,2, по бринзі - 57,1%. Для тих, хто вчасно не здавав поставки, застосовувались штрафи. На селянку Бацько зі Сталінської обл., наприклад, господарство якої постраждало під час війни, згорів будинок, чоловік загинув на фронті, в син служив в армії, за недостачу 40 кг м'яса, 170 кг молока, 38 кг картоплі й 60 кг зернових було накладено штраф розміром 6 тис. 210 крб. Такі ж слабкі господарства мали оштрафовані селяни Завгородній, Переметько та ін.

"Тов. Гречуха, може, я сплатила трохи із запізненням, то Ви знаєте, що рік був трудний, а в мене сім'я велика - 12 душ. Я не мала звідкіля, а мала всього-навсього одну корову-первістку... я не мала за що дітей кормити і чим кормити. А я купувала молоко, яєчка і здавала державі.

Я весь час із своїми дітками працюю в колгоспі, виробила в цьому році 727 трудоднів на 1 листопада 1947 р. І коли я заболіла, лежала в городі в лікарні, мене суд 1-го участка (суддя т.Власенко) судив, но заочно за неуплату своєчасно податку і присудив 6 тис. руб. штрафу, і у мене прийшли забрали последню корову і посиротили моїх дев'ятеро дітей, оставили без молока, і поки я прийшла з лікарні, корову забрали і продали на ярмарку за 3 тис. руб. Я ж одна на все село многодітна,

син із 1927 р. в армії служив, прийшов у вересні. Так чим же я провинилася перед нашою батьківщиною, що в мене забирають последню корову, я ж її тільки і діждалася із теляти, а то все время мої діти були голодні без молока.

Дорогий наш, т.Гречуха, просимо Вас всі, як рідного нашого батька, розберіться з нашою заявою та допоможіть нам, щоб вернули нам корову.

Ми [за] всі борги з державою розрахувалися", - промовляє архівний документ про лист-скаргу Т.Ткачук до голови Верховної Ради України від 2 грудня 1947 р.

Таке явище, як стягнення непосильних податків, для українського села у голодні роки було типовим.

Відібрання у сільських жителів хлібних карток

До голоду населення України призводила система встановлення і розподілу ліміту на хлібні картки, що існувала, як і в роки війни, тобто невидача значній частині населення карток на хліб, невнесення людей у списки на отримання карток. Ліміти пайкового постачання для областей були вкрай недостатніми. Вони визначалися для України довільно партійно-державним керівництвом у Москві, як і для кожної з республік, а партійно-державним керівництвом УРСР спускались областям за рознарядкою.

Однією з основних причин поширення голоду, що ставав масовим, було зняття з 1 жовтня 1946 р. з пайкового постачання хлібом за картками жителів сільської місцевості, робітників та службовців радгоспів, промислових підприємств невеликих міст та робітничих селищ, а також їх дітей та утриманців. Підставою для цієї акції стали постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1946 р. "Про економію у витрачанні хліба", "Про додаткові заходи з економії і витрачання хліба й посиленню контролю за роботою Міністерства торгівлі та його органів" і 25 жовтня 1946 р. "Про заходи з посилення контролю обкомів, крайкомів і ЦК Компартій союзних республік за роботою органів Міністерства

торгівлі на місцях". Контингент населення, яке постачалося пайковим хлібом, було обмежено по колишньому СРСР 60 млн чоловік порівняно з 87 млн у вересні 1946 р. Це скоротило витрачання хліба на 30%. 3 млн 634,5 тис. людей, з них - 2 млн 892,1 тис. сільських мешканців з метою економії хліба за спеціальними партійно-урядовими постановами були зняті з гарантованого постачання хлібом в Україні. Якщо у містах за картками у жовтні 1946 р. постачалося 8 млн 868 тис. людей, то в селах - усього 700 тис. чоловік. Центр при цьому спрямовував регіональне керівництво на використання місцевих ресурсів, фондів областей. Але в областях вже все було вичерпано. В ході були терміни: "економія по контингенту", "економія по хлібу", навіть "економія по дітях". Не було економії людського здоров'я, людських життів.

Злива обурень, листів-прохань про взяття сільського населення знову на централізоване пайкове постачання від секретарів обкомів партії та голів облвиконкомів, керівників підприємств та установ, навчальних закладів, колгоспів, окремих осіб надходила до ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР. Виходило, що люди шукали захисту у тих, хто підписав постанову про вилучення їх зі списків на отримання хліба. "Я одержував листи від голів колгоспів просто страшенні. Запали мені у пам'ять, наприклад, рядки такого листа: "Ось, товаришу Хрущов, виконали ми свій план хлібозаготівель повністю, здали все, й у нас тепер нічого не лишилось. Ми впевнені, що держава і партія нас не забудуть, що вони прийдуть до нас на допомогу". Отже, автор листа вважав, що від мене залежить доля селян... й він гадав, що раз я очолюю українську державу, то не забуду й селян. Я бачив, що він обманюється. Адже я не міг нічого зробити при всьому своєму бажанні, тому що, коли хліб здається на державний приймальний пункт, я не владний розпоряджатися ним, а сам змушений благодати залишити якусь кількість зерна, що ми потребували...", - відверто писав у мемуарах М.Хрущов. У більшості областей було знято з продовольчого постачання утриманців

та дітей жителів міст. В Дніпропетровському авіапідрозділі, наприклад, у зв'язку з цим трапилося 26 випадків захворювання дистрофією працівників і членів їх сімей від недоїдання. За повідомленням більшості обласних відділів народної освіти (Кіровоградського, Київського, Харківського, Чернігівського, Вінницького, Ворошиловградського, Полтавського, Харківського та ін.), дітей, які перебували у дитячих садках районних центрів сільського типу, з 1 жовтня 1946 р. з постачанням хлібом та крупами було знято, внаслідок чого багато дитячих садків і ясел припинили роботу.

"...Хліба іноді не буває у нас по 2-3 дні. Вільна торгівля на ринку заборонена," - писав 17 грудня 1946 р. в листі на ім'я Г.Маленкова донецький гірник Карандашов. - Я голодний і уся моя сім'я. Діти до 13 років хліба не одержують, утриманцям норму урізали...". Начальник 1-го відділення паровозного господарства підполковник тяги ст.Слов'янськ Кривошеєв та секретар парторганізації Семейка у листі до Хрущова від 12 лютого 1947 р. писали: "У зв'язку з випадками невиходу на роботу, що почастишали і мають груповий характер, побутова комісія відділення паровозного господарства ст.Слов'янськ Південно-Донецької залізниці своїм дослідженням на селах встановила, що переважна кількість сімей залізничників, які мешкають у сільській місцевості вказаних районів, перебуває у надзвичайно тяжкому стані, і особливо діти, яким ніхто ніякої допомоги не надає, не дивлячись на ряд вимог".

Дуже багато було листів-скарг на "раптове" зняття робітників, службовців заводів (у сільській місцевості) та їх утриманців з постачання. "Шофери, ремонтні робітники й службовці нашої автобази ... пайка ніякого не отримують і тільки тому, що наша автобаза носить назву "Піщано-Брідська", а Піщано-Брідський район належить до сільської місцевості, є факти самовільного залишення виробництва робітниками тому, що їх існування в подальшому неможливе. Робітники бази у більшості - демобілізовані і з колгоспами не пов'язані, городів 1946 р.

також не мали". На цей лист-прохання дирекції автобази на початку 1947 р. до секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича про занесення робітників автобази до списку на отримання продовольчих карток 22 квітня 1947 р. була отримана відповідь Республіканського Контрольно-облікового бюро: "Предусмотреть для снабжения пайковым хлебом контингент работников автобазы "Союззаготавтотранса" Министерство торговли УССР лишено возможности". Серед листів - прохання допомогти малечі знятого з постачання дитячого садка №18 м.Єнакієва Сталінської обл., батьки яких - інваліди війни - працювали в радгоспі "Центральний-1" комбінату "Артемвугілля" тресту "Орджонікідзевугілля", й багато ін. Під зазначену постанову про економію витрачання хліба підпадали робітники підприємств, розташованих у сільській місцевості, де нерідко працювали й жителі міст, які не мали ні присадибних ділянок, ні городів - ніяких підсобних господарств.

Про виконання вказівок центру щодо позбавлення людей найважливішого продукту харчування секретар ЦК КП(б)У Д.Коротченко систематично інформував секретарів ЦК ВКП(б) А.Жданова та А.Кузнецова. В інформаційному листі, датованому 5 листопада 1946 р., він повідомляв, що в Україні у жовтні місяці прийнято на пайкове постачання 9 млн 568 тис. людей, майже на 4 млн менше проти контингенту, який отримував пайковий хліб у вересні місяці, що дало можливість скоротити витрати борошна і круп у жовтні порівняно з витратами у вересні більш ніж на 27 тис. 300 т. З них - на 10 тис. 924,9 т за рахунок скорочення контингенту, який постачався хлібом у сільській місцевості чисельністю 2 млн 892,1 тис. чоловік. На 7 тис. 98,2 т скоротилися витрати хліба за рахунок зменшення з жовтня 1946 р. видачі утриманцям з 300 г до 250 г хліба в день на людину, а дітям - з 400 г до 300 г. Пенсіонерка Шептицька з Києва запитувала: "Чому нам, старикам і старухам не дають хліба, адже нам недовго залишилось жити, а тепер доведеться помирати голодною смертю...". Економія

фонду за рахунок зменшення норм дітям становила в жовтні 1946 р. 5 млн 425,8 тис. т і свідчила, що 2 млн 712,9 тис. дітей недоїдали. Зовсім було припинено продаж зернофуражу за комерційними цінами, що дало можливість скоротити витрати хлібопродуктів на 3 тис. 700 т на місяць. У листопаді 1946 р. Д.Коротченко повідомляв, як досягнення в діяльності з економії хліба, що станом на 5 листопада у містах Української РСР за листопадним лімітом видано 8 млн 452 тис. карток, або на 480,8 тис. менше визначеного, і далі підкреслював: "Вся робота з економії витрачання хліба і зміцнення кадрами органів торгівлі проводиться під керівництвом партійних органів на місцях. Для надання допомоги обкомам КП(б)У у всіх областях працюють уповноважені ЦК КП(б)У...". Інформації обкомів для секретарів ЦК КП(б)У свідчать про беззаперечне виконання цих антилюдських постанов. Так, наприклад, в одній з інформацій повідомлялося, що в Полтавській обл. економія з контингенту складала 5 тис. 378 чоловік, по хлібу - 298,2 кг, по дітях - менше на 994 дитини.

Колгоспники виявилися відрізаними від централізованого державного постачання й були повністю залежні від свого господарства, обкладеного зверхнадмірними податками.

В 2-й половині 1946 р. з карткового постачання було знято й сільську інтелігенцію - вчителів, лікарів, інвалідів війни.

За хліб з різними домішками, що люди отримували за картками, треба було платити гроші. Але й такого хліба усім потребуючим не вистачало.

Вдвічі з початку вересня 1946 р. влада підвищила на хліб пайкові ціни в державній торгівлі. 1 кг житнього хліба коштував 3 крб. 40 коп., пшеничного - 5 крб. З перебоями постачалися хлібом міста. Не було коштів для купівлі хліба за картками у багатодітних сімей загиблих на фронті годувальників.

Багато колгоспників та колгоспних сімей, сільських жителів тяжко голодували.

Порожній трудовдень

Зневага "держави трудящих" до трудівника-хлібороба - годувальника підсилена до того ж недородом, невиконання колгоспами нереальних зверхнадмірних хлібозаготівельних планів - все це спричинило й мізерну оплату трудовдня. В 1946 р. колгоспникам України на трудовдень в середньому було нараховано по 257 г зерна і 64 коп. грошей (по СРСР - 520 г і 90 коп.). Однак в багатьох колгоспах ці цифри були значно нижчими. 365 колгоспів зерна не видавали зовсім, 2 тис. 767 колгоспів не видавали грошей. У значній кількості колгоспів оплата трудовднів зовсім не проводилася, або ж відбувалася чисто формально. Колгоспники, виробивши багато трудовднів, голодували. Опухали, голодували й помирали їх діти. У більшості це були вдови і діти загиблих фронтників, сім'ї інвалідів війни. Так, у числі голодуючих колгоспу ім.Куйбишева Широкивського р-ну Дніпропетровської обл. були Д.Скирко, демобілізований з лав Радянської армії, батько 5 дітей, який виробив 412 трудовднів, М.Швець - вдова загиблого на фронті, мати 3 дітей, яка виробила 274 трудовдні, У.Мамот - мати 3 дітей, вдова загиблого фронтника, яка виробила 221 трудовдень, А.Лагода - інвалід війни, який виробив 575 трудовднів, багато ін.

У переважній більшості колгоспів хліб на трудовдні колгоспникам видавався лише в рахунок 15% зданого у держпоставку за умови виконання плану хлібозаготівель. У значній частині колгоспів зовсім не видавали людям картоплю, овочі, а також сіно та солону для годівлі худоби. Спроби місцевих партійних і радянських службовців, голів колгоспів залишати частку зерна для потреб господарств, видавати колгоспникам зерно на трудовдні до виконання плану держзаготівель нерідко розглядалося як "саботаж хлібозаготівель", "антидержавна діяльність", винні притягувалися до суворої відповідальності. Немало партійних і радянських районних працівників, голів колгоспів було знято з роботи, віддано під суд.

"...Життя у нас важке тому, що у колгоспі люди працювали по року, а їсти нічого не дали. Багато людей страждають від голоду, немає навіть картоплі, люди зараз працюють голодними...", - писала А.Самохвалова з с.Нижня Сироватка Краснопільського р-ну Сумської обл. Висловлювання І.Коновалова з колгоспу "Тріумф" Петриківського р-ну Дніпропетровської обл. влітку 1946 р.: "Хліб уродив, але колгоспники на трудодні нічого не отримують і будуть сидіти голодні. Хліб забере держава..." начальником управління МДБ по Дніпропетровській обл. було названо антирадянською агітацією. "Хліб у нас добрий, зараз косять, але він не наш... Ми зараз багаті всім, а ходимо пухлі", - говорив колгоспник І.Жердина у липні 1947 р., - про це, як свідчать документи, доповів начальник управління МДБ по Дніпропетровській обл. Л.Кагановичу. Виробивши багато трудоднів, колгоспники, їхні сім'ї голодували.

Правда про утворений й приховуваний державою голод проникає до нас через перлюстровані органами МДБ листи людей до своїх рідних і близьких. С.Сіріуйко з с.Андрушків Житомирської обл. у вересні 1946 р. писав: "...У нас в селі голод... Хліб поганий і той вивозять, а людям не дали ні грама...". Такого роду листів тільки за незначний період 1946 р. зафіксовано лише в Київській, Вінницькій, Житомирській, Чернігівській, Кам'янець-Подільській обл-х 15 тис. 507. В одному з листів у грудні 1946 р. А.Архипенко з с.Широке Ізмаїльської обл. на адресу п/п 53884 писав: "...Батько такий худий, що страшно дивитися, їсти зовсім нічого. Щодня люди вмирають з голоду, щоденно возять покійників". З с.Спаського Татарбунарського р-ну Ізмаїльської обл. на адресу п/п 70920 П.Рябоконтю повідомляв Рябоконтю: "...У нас зовсім нічим харчуватися, і не знаю, як ми цю зиму переживемо. Я, як інвалід II групи, одержую всього 90 крб. на місяць, що я можу за них купити, коли пуд кукурудзи коштує 300 - 400 крб. і ніде її купити. Скільки живу на світі, я не пам'ятаю такого голоду, як у нас тепер".

Голод ставав масштабним. Українські селяни та їхні діти, виснажені голодуванням, ставали дистрофіками. Сім'я колгоспника колективного господарства ім.Свердлова Кобеляцького р-ну Полтавської обл. Ф.Коби - інваліда війни, який виробив у колгоспі 509 трудовнів і був нагороджений медаллю "За трудову доблесть", з 8 осіб, в 1946 р. перебувала у тяжкому матеріальному становищі з ознаками повного виснаження. Всі члени сім'ї колгоспника колгоспу "XX років Жовтня" Полтавської обл. І.Сивого, яка складалася з 5 дорослих і 3 дітей, з городу нічого не збрала, одержала на вироблені 700 трудовнів 138 кг зерна - в січні 1947 р. і дорослі й діти цієї родини перебували в стані граничного виснаження. О.Оноприченко з колгоспу "Червоний лан" Гельмязівського р-ну Полтавської обл., нагороджена в грудні 1946 р. за сумлінну роботу у колгоспі медаллю "За трудову доблесть", з 3 малолітніми дітьми, чоловік її загинув на фронті, перебувала у тяжкому матеріальному становищі, продуктів харчування не мала. Вся сім'я хворіла на дистрофію. У колгоспниці колгоспу ім.Фрунзе Піщано-Брідського р-ну Кіровоградської обл. Г.Доносій-Гуцол, яка в 1946 р. виробила 786 трудовнів, на ґрунті недоїдання опухли 5 дітей. Один її син загинув на фронті.

В січні 1947 р. Легенький з с. Новгородка Новгородківського р-ну Кіровоградської обл. писав у листі до брата в Новоросійськ: "...У нас зовсім нічого немає з продуктів, хліб ми вже забули, коли бачили. Зараз становище дуже тяжке. Батько й мати пухлі від голоду. Батько - інвалід й працювати не може, а я маленький. Доведеться нам, брате, померти голодною смертю...". Таких сімей було дуже багато. В Україні 1946-1947 рр. голодувало більше 3 млн людей. В цілому 1946 р. колгоспниками було вироблено трудовнів більше, ніж 1945 р., але заплачено людям за працю - менше.

В.Ф.Ситник з с.Завадівка Кіровоградського р-ну Кіровоградської обл. писав А.Ф.Ситнику на адресу

п/п 47655 21 квітня 1946 р.: "...Андрійку, працювали цілий рік, заробили багато трудоднів, залишились на весну напівроздягненими, без куска хліба, не знаю, як далі жити, доведеться пропадати тут від голоду...". "...Дорогий брате, ходила я в школу три чверті, а тепер доводиться кидати, тому що ціле літо працювали у колгоспі всі троє, я маю 250 трудоднів (навіть при нормі для підлітків 50! - Авт.), а на них нічого не дали, тільки аванс - і все, я не маю можливості вчитися. Дуже мені жаль кидати, коли я вже ходила три чверті, іще походжу кілька днів, а потім не знаю, що прийдеться робити, бо їсти нічого...", - це рядки з листа Ф.Бурдинюк В.Бурдинюку до війська. Колгоспники с.Попелюхи Піщанського р-ну Вінницької обл. в листі до М.Хрущова зазначали, що "...колгоспу все одно, як не працюй, а гарантії нема, що щось отримаєш".

У містах люди змушені були брати городи і, щоб вижити, вирощували на них картоплю та овочі. Норма робітничого городу становила 0,15 га.

Голод розповзався, тягнучи за собою супутні хвороби - туберкульоз, дизентерію, тиф тощо.

Селяни - "гвинтики" - кріпаки

До посилення голоду спричиняло загальне ставлення владоможців до людини-трудівника. Офіційно можновладці називали себе "слугами народу", а насправді проста трудова людина "країни соціалізму" була перетворена на "гвинтика" тоталітарної машини, раба, на селі панувало кріпосництво у найбільш жорстоких, безжальних формах. Життя селянина-кріпака було повністю регламентованим. В умовах безмежної сталінщини на колгоспників не поширювалося пенсійне забезпечення. Їм не видавали паспортів, не дозволяли залишати села. У 1947 р. українське селянство до того ж називали "головним винуватцем продовольчих труднощів" як начебто заражене дрібнобуржуазністю через перебування під час

війни на окупованій території.

Під страхом репресій часто погано одягнених й босих жінок, старих й немічних, жінок з малими дітьми колгоспні бригадири гнали працювати в поле. Для селян не було нормованого робочого дня. Рішенням липневого 1946 р. пленуму ЦК КП(б)У було поставлене завдання перед керівними органами планувати роботу так, щоб колгоспники працювали протягом всього світлового часу.

Голод посилювався. Систематично займаючись вибиванням зерна, хлібовикачкою із страждених сіл, владоможці в умовах голоду у численних документах, як завжди - таємних, жодним словом не згадували про людей, турбувалися лише про планові та понадпланові показники. Офіційна преса писала, що українські селяни "охоплені загальним трудовим піднесенням у боротьбі за підвищення врожайності та подальший розвиток соціалістичного сільського господарства". Одночасно непоодинокими були випадки побиття колгоспників уповноваженими з хлібозаготівель, керівними працівниками, як це сталося, наприклад, у селах Снятинського р-ну Станіславської обл., Радехівського р-ну Львівської обл., Ярмолинецького р-ну Кам'янець-Подільської обл., ін. місцях. Перебуваючи постійно під репресивним тиском, голови колгоспів, районні керівники перевищували свою владу. Причину невиконання планів хлібозаготівель вони услід за найвищими можновладцями вбачали саме в тих селянах, які пережили окупацію. Брالی приклад з "вождя і вчителя" Сталіна, який вважав, що як у селян, так і в районних керівників після війни з'явилися "дрібнобуржуазні" та "націоналістичні" настрої. Підозрілість "батька народів" не обминула і представників вищого ешелону партійно-радянських діячів. Навіть М.Хрущов, за його мемуарами, в очах Сталіна якийсь час був "ледь чи не націоналістом, що не заслуговує на довіру".

На підставі постанови уряду СРСР і ЦК КП(б)У 1939 р. широко застосовувалися й після війни адміністративні й

судові репресивні заходи щодо колгоспників, які не виробили встановленого мінімуму трудоднів, що для дорослої людини становив 120, для дітей з 12 років - 50.

В цілому трудоднів за 1946 р. було нараховано в колгоспах УРСР 1307 млн проти 1295 млн у 1945 р., тобто на 12 млн більше. Але збільшилося й число людей, які не виробили призначеного мінімуму. Причини цього були різні. Люди не бажали працювати задарма, були слабкі, виснажені голодом.

В той же час більшість селян, які виробили по кілька мінімумів трудоднів, терпіли величезні нестатки, голодували. Люди опухали, а працювати йшли, бо непрацюючих засуджували. "...Женуть нас, як собак, носити на плечах гній на колгоспні поля, а хліба немає. Ось таке наше життя добре, тільки жаль, що Бог смерті не дає, було б краще, не мучилась би на білому світі," - писала в квітні 1946 р. М.Мельникова з с.Новокостянтинівка Летичівського р-ну Кам'янець-Подільської обл. на адресу п/п М.Цветаєву.

Голод посилювався.

Як бачимо, третій радянський голод в зруйнованій і згорьованій післявоєнній Україні, як і голодомор 30-х років, був штучним, рукотворним. Його призвідцями-творцями були державна комуністична партія, уряд тоталітарного СРСР, на чолі яких стояв диктатор Й.Сталін.

Позбавлення населення продуктів харчування шляхом запланованого вилучення хліба, іншої сільгосппродукції через непосильні хлібозаготівлі та податки, невидача колгоспникам заробленого тяжкою працею на трудодні, зняття з централізованого забезпечення хлібом за картками сільських жителів, утриманців і дітей, уразливе, кривдне ставлення вищої влади до селян-хліборобів, які перебували під постійним репресивним тиском - основні причини голодомору.

ГОЛОД ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ ТОТАЛІТАРНОЇ ІМПЕРІЇ

Виголоджування людей

Позбавлення або граничне обмеження продуктів харчування людей, доведення до голодування, голоду, виснаження, голодомору - є однією з величезних репресивних акцій, що стали в умовах тоталітаризму практикою сталінського керівництва.

Конфіскаційний характер хлібозаготівель, стягнення надвисоких податків призводили до голодування колгоспників та членів їх сімей.

Як свідчить повідомлення міністра МДБ УРСР Савченка до ЦК КП(б)У від 30 березня 1946 р., у переглянутих без відома адресатів листах жителів Київської, Вінницької, Житомирської, Чернівецької та Кам'янець-Подільської обл-й було висловлено більше 44 тис. скарг на неоплату праці в колгоспах і голод. А.Сталюк з с.Харпачки Вінницької обл. 28 липня 1946 р. у листі П.Симонову на адресу п/п 33592, наприклад, писала: "Ніхто про мене не думає, що я з дітьми хочу їсти. Поки ще літо, а що взимку буде? У дні війни все пережила, залишилася живою, а тепер з голоду доведеться померти". Т.Шульк з с.Оринине Орининського р-ну Кам'янець-Подільської обл. 11 серпня 1946 р. писав на адресу Д.Шульк до Латвійської РСР: "У нас зараз справжній голод. Від спеки все посохло, з колгоспу хліба не дають і давати не будуть, сподіватися ні на що, страшна смерть перед очима". "Микита Сергійович, батечко наш, заступник. Важко нам, обірвані ми, голі й босі, брудні й голодні, на людей не схожі, гірше худоби живемо. Ніколи нам не було так важко, як у цю хвилину. Люди з голоду мруть, діти від недоїдання стали каліками. Харчуємося ми лободою, корою... З колгоспу ми нічого не отримали... і як виконаємо план, то всі подохнемо... Допоможіть нам хоч у цьому році," - благали

голодуючі с.Попелюхи Піщанського р-ну Вінницької обл., звертаючись до М.Хрущова. "Живемо погано, бо їсти нічого, купити ні за що... Якщо ти живеш добре, то не думай повернутися додому, тому що у нас незносний голод, люди пухнуть і вмирають...", - це рядки, виписані цензором з листа Т.Мельника, жителя с.Рункушев Старо-Ушицького р-ну Кам'янець-Подільської обл., надісланого до П.Снігура (п/п 022571) у квітні 1946 р. "...У нашому селі становище кепське. Люди голодують. Є багато опухлих від голоду. Немає ні хліба, ні картоплі...", - сповіщав у листі, датованому 5 квітня 1946 р. Пороховський із с.Подібна Маньківського р-ну Київської обл. Селяни писали своїм рідним, благаючи про допомогу, про нестерпний голод, опухання та смерть дорослих і дітей.

За свідченням документів архівів, з 7 тис. 330 листів, виявлених військовою цензурою МДБ УРСР в процесі перегляду поштової кореспонденції за час з 10 квітня по 15 травня 1946 р., зі скаргами на продовольчі утруднення, 2 тис. 815 було відправлено цивільним населенням Кіровоградської обл., 3 тис. 557 - Київської, 589 - Кам'янець-Подільської, а також листи із Запорізької, Вінницької, Сумської, Одеської, Житомирської, Ізмаїльської, Полтавської обл-й. Як підкреслювалося в документі, автори листів переживали "великі продовольчі утруднення у зв'язку з відсутністю хліба й інших продуктів харчування, на цьому ґрунті мали місце смертні випадки". "Ганяли нас щодня на полоття. Піду, рядок-два прополю і падаю непритомна...", - згадувала Н.Плетінь з с.Костянтинівка Запорізької обл. й запитувала: ... А мене не засудять?" (Це - за спогади. - Авт.).

Через недоїдання, голод, швидко поширювалася по республіці дистрофія та супутні з голодом хвороби: висипний і зворотний тиф, ін. Найбільше - саме в "пік голоду" - взимку 1946-1947 рр. та весною 1947 р. Виснаження дорослих та дітей на ґрунті голоду,

опухання набули масового характеру. Так, про масове захворювання людей на дистрофію повідомляв у листі на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича секретар Полтавського обкому КП(б)У Марков, висловлюючи при цьому прохання про виділення пайкового хліба для 55 тис. 994 чоловік. В січні 1947 р. у ряді районів Ізмаїльської обл. нараховувалося 13 тис. 378 хворих на дистрофію, більшість яких не було госпіталізовано через відсутність харчування у лікарнях. Подібна картина спостерігалася і в ін. областях. Масовою захворюваністю дистрофією ставала серед залізничників. Документи архівів Міністерства охорони здоров'я, МВС і Служби безпеки України свідчать, що з 31 березня по 20 червня 1947 р. кількість хворих на дистрофію зросла з 635 тис. 844 чоловік до більш ніж 1 млн 100 тис.чоловік. 80% таких нещасних припадало на село.

В колгоспі "Червона преса" Дніпропетровської обл. на початку січня 1947 р. захворіли на дистрофію 40 сімей, 26 грудня 1946 р. до голови цього колгоспу з'явилися 10 колгоспниць: П.А.Берестова, А.Р.Гордієнко, В.Л.Прокопенко та ін. з вимогою надати допомогу хлібом, заявляючи, що їхні сім'ї пухнуть з голоду. Через відсутність у колгоспі хліба в допомозі їм було відмовлено. Сім'я колгоспника Головка з 7 осіб - двох дорослих і п'ятох дітей, опухла. Сам Головка від виснаження помер, двоє його дітей були відправлені до лікарні. В Любимівській сільраді Дніпропетровської обл. з 39 потребуючих сімей 23 - удови, чоловіки яких загинули на фронті, 6 сімей демобілізованих з Радянської армії, 2 - інваліди війни, 3 сім'ї військовослужбовців. Сім'я члена колгоспу "1 травня" Матвеева, з 6 чоловік, та військовослужбовця Родина, з 5 чоловік, через повне виснаження, відправлені до лікарні. У Ямбурзькій сільраді 3 сім'ї переселенців із Західної України були хворі на дистрофію. Сім'я переселенця І.Ф.Кузнера, з 7 чоловік, знаходилася у тяжкому стані. Від виснаження І.Ф.Кузнер помер.

В.Х.Дураченко з м.Лубни писала в січні 1947 р. В.Я.Дураченку листа до війська з таким проханням: "...Прости у свого начальства, хай тобі дадуть відпустку чи довідку, щоб твоїх дітей прийняли до дитбудинку, а то діти вже пухлі, і не знаю, що з ними далі робити. У мене самої пухнуть руки, так що знаходь сам вихід, таку муку далі переносити не можу. Спочатку опухали не так страшно, а зараз, як ранком встануть, так і очима не дивляться. ...Особливо пухне Льоня, пропали ми зовсім. В хаті на 2 пальці льоду, а ми голодні й босі, пропали ми, нещасні, й захисту нізвідки немає. На базарі у нас гірше, ніж було в 1933 р., все дорого... ...Мені страшно дивитися на жертви, які будуть вмирати з голоду. Гинемо як собаки, голодні, холодні й босі..."

Страждання від голоду, муки виснаження заставляли голодуючих вживати у їжу траву, різні сурогати, дрібних гризунів тощо. "Селяни змушені були їсти спориш та кропиву. Але від споживання цих рослин діставали водянку і вмирали. Першими вмирали чоловіки і діти. Люди від голоду втрачали розум, - згадувала Г.І.Михайлова з Кіровоградщини, - збирали різне коріння. Не було чим топити. Піч топили перекотиполем, або гнилою соломою".

Діти до 12 років цілісінькими днями перебували у пошуках якогось поживку. Їли різну траву: щиріцю, лободу; корінці, бруньки дерев, жолуді, жом, качани з кукурудзи (без зерна), розкопували мишаки. Ловили ховрахів, горобців, жаб, мишей, ворон, граків, ракушок, слимаків - все, що рухалось.

Голод ще більше наростав і посилювався. Частішали смертні випадки. Хліб випікався з різними домішками: ячменя, проса, картоплі, ін. продуктів. Але й такого хліба було замало, не вистачало. Не було солі, мила.

Листи, спецповідомлення, донесення офіційних осіб 1946 р. інформували вищі органи влади про голодні набряки, опухання людей, виснаження селян, як правило, через відсутність продуктів харчування, невидачу хліба на трудовні. Облвиконком та обком

КП(б)У Дніпропетровської обл. інформували М.Хрущова та Д.Коротченка про те, що у колгоспах області, особливо в Павлоградському, Щорському та ін. р-нах встановлено випадки голодних набряків у близько 2 тис. родин кількістю до 3 тис. чоловік. Захворювали у більшості випадків сім'ї загиблих на фронті воїнів Радянської армії, самотні люди похилого віку й багатосімейні, у яких був відсутній чи непрацездатний глава сім'ї, переселенці з Польщі, репатрійовані. Багато було випадків виснаження дітей на ґрунті голоду.

В районах Херсонської обл. продовольчої допомоги потребували 10 тис. господарств з населенням 50 тис. чоловік. Загальна чисельність колгоспних дворів в Одеській обл., яких необхідно було якось підтримати, складала 153 тис. чоловік.

Прагнучи вирватися зі смертельних об'ємів голоду, люди вживали у їжу жолуді, лушпиння з картоплі, кору і листя дерев, бур'яни. Трудівники-хлібороби змушені були їсти м'ясо собак, кішок, загиблих тварин, від чого нерідко наражалися на небезпеку отруєнь.

Найбільше голод вразив село. Станом на 1 червня 1947 р. в Україні, за неповними даними, нараховувалося 1 млн 74 тис. 314 дистрофіків, з яких 77,1% (828 тис. 429 чоловік) були сільськими жителями. Найбільше виснажених селян-дистрофіків було у Вінницькій обл. - 133 тис. 442 чоловіки, у Київській - 66 тис., у Харківській - 63 тис. 677, у Запорізькій - 56 тис. 507, в Ізмаїльській - 52 тис. 447, у Миколаївській - 50 тис. 807, в Дніпропетровській - 52 тис. 767, в Одеській - 48 тис. 316, в Полтавській - 44 тис. 929, в Кам'янець-Подільській - 44 тис. 533, у Херсонській - 36 тис. 312, в Сумській - 36 тис. 427 чоловік. На 20 червня 1947 р. в Україні було вже 1 млн 154 тис. 378 дистрофіків.

Пік голоду припадав на зиму 1946-1947 рр., перетворившись весною і літом 1947 р. на голодомор.

Голодуючих селян з районів мешкання за межі України не випускали. Але голодна людська маса спрямовувалася в крупні промислові та адміністративні центри. Однак, і в містах населенню при постачанні хлібом за картками, з якого було знято багато утриманців та дітей, було теж суцужно. Голодуючі люди шукали порятунку.

Виснажені голодом "злочинці"

З посиленням голоду зростали "крадіжки" хліба. Статистика, що зберігається в архівах, свідчить: з 1 по 20 липня 1947 р., наприклад, в Україні було порушено 3001 справу, у т.ч. на тих, хто "крав", - 1 тис. 426 справ. Голодні селяни збирали у полі колоски навіть під страхом смертельних покарань.

Головною причиною крадіжок та арештів була участь голодуючого населення в масовому збиранні хліба. Адже переважна кількість крадіжок зерна здійснювалася саме "гостропотребуючими", тобто виснаженими голодом колгоспниками.

Було, звичайно, у післявоєнний час багато справжніх бандитів, лиходіїв. А голодуючі селяни, по суті, брали вирощений ними ж хліб. Адже держава першою обкрадала людей, використовувала їх працю, здоров'я, не забезпечуючи навіть елементарного прожиткового мінімуму для їх фізичного існування.

"Ожили ми, як заколосився хліб. Коли скошили хліба, діти пішли збирати колоски, але їх ганяли, били батогами, топтали кіньми, доводячи до нестями від переляку. Робили це сільські активісти. Їх називали чорноротими. Ні вони, ні їх родичі з голоду не пухли, сім'ї бригадирів і їх родичів не голодували," - згадувала В.Чечина з Харківщини.

На зроблених вручну жорнах селяни мололи зерно і пекли коржики, оладки, ліпеники, маторженники... Але й цієї можливості вижити влада їх позбавляла.

В час, коли найбільше людей гинуло від штучно створеного "партією-державою" рукотворного голоду, указом президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. "Про відповідальність за крадіжки, розбазарювання та псування соціалістичної власності" виснажені хлібороби та їхні діти, які збирали на колгоспному полі вирощені ними ж колоски - оголошувалися "розкрадачами соціалістичної власності", злодіями.

Історія повторювалася. В оборот було пушено прокляту народом сумнозвісну сталінську постанову від 7 серпня 1932 р. про "п'ять колосків". 90% кримінальних справ, що розглядалися судами в 1947 р., становили саме "дела" про крадіжки колосків рядовими колгоспниками. Н.Ліско з Чернятинського р-ну Одеської обл. за крадіжку 3 кг колосків була засуджена до 8 років позбавлення волі. До 10 років ув'язнення засудили З.Соломаху за 5 кг колосків, зібраних на полі колгоспу "20 років Жовтня" Біловодського р-ну Ворошиловградської обл. Станом на 15 липня 1947 р. за "колоски" було засуджено 1727 "злодіїв" - голодуючих людей. П.Годун, який нарізав 7 кг колосків у колгоспі ім.Тельмана с.Коломійцівка Лосинівського р-ну Чернігівської обл. і Яценко - сторож радгоспу Чернобаївського р-ну Черкаської обл. за викрадені з поля 16 кг гороху отримали по 8 років тюремного ув'язнення. З початку року до 10 серпня 1947 р. до кримінальної відповідальності "за колоски" було притягнуто 3 тис. 943 чоловіки, з них 3 тис. 226 - заарештовано. Владоможці пов'язували боротьбу зі зростанням чисельності крадіжок з покараннями, репресіями, не зважаючи на головне - голодних людей, яких сам режим, позбавивши засобів існування, штовхав на здійснення правопорушень.

"Зараз колгоспи почали збирання хліба, збирають, молотять і зразу ж навантажують у вагони і вивозять невідомо куди, а тому, хто збирає - дзуськи. Як зможеш вкрасти і не попадеш - то твоє, а піймали - 5 років", - таке висловлювання колгоспника Удовенка з Н.Кайданів наводив у доповідній записці 15 липня

1947 р. Л.Кагановичу начальник управління МДБ по Дніпропетровській обл. Сурков. "А жити ж треба було з чогось, вдома чекали голодні діти, от і доводилося красти, хоч жменьку жита, хоч декілька колосків сховати за пазуху. Та й чи була то крадіжка, коли все нашими руками було вирощене?!", - запитувала й відповідала О.Онищук. "Та ж як візьмеш на полі того нещасного півкілограма жита, і зловлять з ним, то за постановою Сталіна засудять не менш як на 5 - 10 років, а за 2 - 3 кг вкраденого хліба засуджували навіть до розстрілу. Покарання страшні, а їсти хотілося - болісно було дивитися, як пухнуть діти, помирають старі", - згадувала О.Комар, жителька Красилова Кам'янець-Подільської обл. Ось такими були вони на людській, не офіційній мові, "злочини, пов'язані з жнивими".

Змушені виконувати надмірні плани сінопоставок, здачі фуражу, сільські трудівники, в яких було відібрано усі вирощені корми, звинувачувалися у падежі худоби. 1946 р. у Запорізькій обл., наприклад, за "порушення правил використання кормів та їх розкрадання" було притягнуто до карної відповідальності 127 чоловік, в Сталінській - 401. Голова колгоспу "Червоний лан" Чорнухинського р-ну Полтавської обл. Шило звинувачувався у тому, що під виглядом відходів "приховав від держави" 106 ц жита і пшениці, присипавши це доброякісне зерно відходами. "Посилаючись на те, що треба годувати худобу, цей нероба не потурбувався заготовити своєчасно корми для худоби. І зараз хоче годувати її високоякісним зерном за рахунок держави. А уповноважений райпарткому - голова райплану Гавриленко замість викриття цієї махінації, став на шлях підтримання Шила, намагаючись твердити, що в цьому колгоспі справді хліба немає, а самі відходи," - писала типово для свого часу 29 жовтня 1946 р. газета "Зоря Полтавщини".

Була поширена фабрикація звинувачень, траплялися й випадки самосуду. Так, колгоспники артілі ім.Молотова Кілійського р-ну Ізмаїльської обл. спійманих

з краденим зерном двох своїх односельчан за розпорядженням голови колгоспу Борби підвісили за ноги головами вниз і били до втрати свідомості.

П.Дубова з Дніпропетровщини свідчила, що вже дорослою довідалася, як її мати заплатила життям за кілька качанів кукурудзи, котрі несла для дочки: "8 років "від дзвінка до дзвінка" спокутувала свою "провину", а на лісоповалі була тяжко травмована і залишила невдовзі мене круглою сиротою (батько загинув у партизанці на Донеччині)". "А починали кожен день в школі ми пісню, - згадувала О.І.Назаренко з с.Лисянка Черкаської обл.: "Учителька: "Так, дітки, станьмо струнко і разом за мною..."

*Пісню про Сталіна -
Починаєм день,
Кращих ми не знаємо
На землі пісень..."*

Протяжний такий був мотив у тої пісні..."

Голод викликав небачений навіть під час війни ріст злочинності. Набув поширення жорстокий, звірячий бандитизм: пограбування, розбій, вбивства і поруч з цим - виготовлення котлет, холодцю з людського м'яса, інші подібні злочини.

Під час голоду спотворювалися моральні норми поведінки людей. У своїх односельців колгоспники крали на городах картоплю, інші овочі, навіть ті, що тільки-но сходили. Рятуючись від голодної смерті, все тягли, що можна. Люди свідчать, що солдати, повертаючись з фронту, за найменшу крадіжку через штучно створену голодовку попадали до в'язниць і таборів. Але людям і красти майже нічого було, бо все забирала держава.

Насильницька колективізація на західноукраїнських землях

Як у 30-х роках у східних, так в 40-х - в західних областях УРСР основним методом стягнення продрозкладки залишалася насильницька колективізація.

Вважаючи селянське питання основою питання національного, Й.Сталін ставив завдання знищення індивідуального селянського господарства як соціальної бази "українського націоналізму". В 1947 р., якраз у розпал голоду, почав означатися процес колективізації у Чернівецькій та Ізмаїльській обл-х. Якщо на 1 січня 1948 р. в Західній Україні в цілому було колективізовано 5,4%, то в Чернівецькій - 22,2%, а в Ізмаїльській - 56,7% господарств. Під час примусової колективізації в західних, Ізмаїльській та Чернівецькій обл. особливо постраждали дві останні. Станом на 1 травня 1947 р. в Ізмаїльській обл. було створено 296 колгоспів, вони мали 30 тис. господарств (майже 33%), 240 тис. 740 га (або 30%) орних земель.

"1947-го поставили вимогу: або підеш до колгоспу, або поїдеш до Сибіру," - згадував мешканець с.Мокрець Турійського р-ну Волинської обл. На практиці мали місце швидке форсування колективізації і примушування селян до вступу у колгоспи, це були насильницькі дії. Активісти так само, як у 30-х в Східній Україні "шарили по горищах й забирали кукурудзу, всяке збіжжя, що знаходили: вузлики квасолі, проса, насіння...", - згадували старожили.

Як справедливо підкреслює Р.Конквест у своєму фундаментальному дослідженні "Жнива скорботи", перші післявоєнні роки в Україні стали свідками дальшого "закручування гайок" у сільському господарстві. У 1946-1947 рр. 5,6 млн га колгоспних полів, що до того передали селянам у приватне користування, були знову "колективізовані".

Хазяїв селянських господарств знаходили репресії. З них вимагали поставки сільгосппродуктів за підвищеними нормами, засуджували. Заможним селянам ("куркулям") ставили вимогу вибирати між вступом до колгоспу і відправленням до віддалених районів СРСР. Родини розкуркулених виселяли у східні райони імперії. У с.Богданівці Підволочиського р-ну Тернопільської обл. сесія обласного суду засудила "куркуля"

Герасименка за "саботаж хлібоздачі" на 25 років позбавлення волі. За таку ж "провину" було засуджено ряд "куркулів" в Заложницькому, Білобожницькому та ін. районах цієї області. В Томенському р-ні Тернопільської обл. в серпні 1947 р. до 10 років позбавлення волі і штрафу в 25 тис.крб. був засуджений "куркуль" Антошин, "куркуль" Рєпін - до 10 років позбавлення волі і грошового штрафу в 15 тис. крб.

П.Т.Розумний, уродженець Рівненської обл., згадував: "...Тяжко жилося тоді селянам. Їх силували йти до колгоспів. По кілька діб тримали у льохах, били, усіяло залякували, примушуючи підписати заяву про вступ у колгосп". "Я був ще хлопцем, коли в 1946-1947 рр. в Галичині більшовики створювали колгоспи. Людей силою заганяли до колективних господарств, забирали все їхнє майно, реманент, пшеницю, жито, овес, худобу, залишаючи порожні хати. Люди плакали, кричали, але на них ніхто не зважав. А потім почали масово вивозити людей до Сибіру. Вночі виганяли з хат, хто в чому був, забирали й вивозили. А майно конфісковували.

1947 року у нас був великий голод. Ми, дітлахи, збирали кропиву, лободу, і мама з того варила юшку. Мама вимінювала все, що було в хаті, на жито, пшеницю, кукурудзу, щоб якось прогодувати сім'ю.

Енкаведисти винищили безліч народу. Забирали вночі, вивозили машинами, і ніхто живим не повернувся", - це розповідь-спогад В. та М. Завадських з м.Івано-Франківська.

Сільське населення під тягарем репресивного тиску чинило спротив владі. Серед тих, хто активно відстоював інтереси колгоспників та одноосібників, нерідко виступали демобілізовані фронтовики. В західних областях республіки політичні й збройні акції проти сталінської політики пограбування села, колективізації вели загони УПА.

Колективізація в західноукраїнських землях здійснювалась в складних умовах братовбивчої війни. Державні органи вдавалися до надзвичайних заходів:

виселяли у східні райони СРСР, до Сибіру родини активних членів ОУН-УПА. Багато сімей виселялися безпідставно. Середняцькі господарства заносилися до куркульських.

Одноосібні господарства в Західній Україні в 40-х влада грабувала подібно до пограбування селян Східної України в 30-х роках. За постановою Ради Міністрів УРСР від 3 липня 1947 р. "Про порядок заготівель сільськогосподарських продуктів у "куркульських господарств", затвердженою Радою Міністрів СРСР, до списків куркульських були внесені й обкладені держпоставками за завищеними нормами усі середняцькі господарства. Тих, хто чинив опір, або не виконував хлібопоставок, засуджували за ст.58¹ частини II Кримінального кодексу УРСР на строк від 5 до 10 років з конфіскацією майна.

В.Порохницький з с.Кононча Канівського р-ну Черкаської обл. згадує про долю сімей західних українців, у яких він знайшов спасіння від голоду: "Рановранці мене розбудив вуйко Юрко, щоби показати виселення. "Глянь-но, Васильку, як москалі знущаються над людьми", - говорив він. І я бачив. На дорозі стояли фіри. Їх було багато. Солдати забігали до хат, витягали людей і, як стій, заганяли на фіри. Тужили жінки, діти. Я бачив, як вивозили й ...священника, який давав притулок усім голодуючим.

Далі й мені не можна було залишатися в Жирівці - не стало їжі й тут, висмоктав колгосп реквізиціями. Отож мати відвела мене в інше село, Милятичі, що недалеко від моєї рідної Жирівки (кажу *рідної* -Авт.), бо вона назавжди стала моєю другою батьківщиною). Прийняв до себе Василь Джуман, я допомагав по господарству, у полі, пас худобу, навчався різної роботи. Але й тут пробув недовго - ... і в Милятичах почалася колективізація. Вуйка Василя забрали до сільради, тримали там три дні, били, нівечили - заставляли підписати заяву в колгосп. Він був учасником війни, воював у Червоній армії, неодноразово поранений і нагороджений. Та

все це ніяк не допомогло. Через три дні його привезла на санчатах до двору сусідка...

Вуйко покликав мене до себе і сказав: "Подивись на мене, який я побитий. А я ж за них кров на війні пролляв. Запам'ятай це, Васильку". І я запам'ятав це і зараз свідчу про це!"

Скарги селян про неправильне включення до куркульських списків до кінця хлібозаготівель не розглядалися. В Тернопільський облвиконком надійшло понад 1000 такого роду скарг. Однак лиш після застосування усіх можливих видів репресій зі списків куркульських господарів середняків було викреслено.

Таким чином протиставлялися різні за майновим станом верстви селянства. Колективізація викликала руйнування продуктивних сил сільського господарства, виселені люди прирікалися на голод.

В інформації Л.Мельникова до ЦК КП(б)У від 11 серпня 1947 р. про роботу партійних органів йшлося про невжиття належних заходів до виявлення куркульських господарств у Львівській обл. і залучення їх до поставок за підвищеними нормами. Тернопільський обком партії повідомляв ЦК КП(б)У про те, що місцеві партійні і радянські органи, органи суду й прокуратури посилили боротьбу з "куркулями". На щастя, становище з хлібом в Західній Україні було не таке зле, як у східних та південних областях, де лютував голод.

Проте голод вразив й деякі західні області. Під час колективізації особливо сильно страждали селяни Ізмаїльської та Чернівецької обл-й. Сильний голод відчувався у Станіславській обл. Голодне лихоліття в Ізмаїльській та Чернівецькій обл-х викликало, крім ряду інших факторів, проведення раніше, ніж в інших західних областях, насильницької колективізації. "В Ізмаїльській обл. створено 253 колгоспи. Мені думається, що деякі селяни пішли у колгоспи не тому, що усвідомили вигоди в колгоспному господарстві, а керувались розрахунками, що в колгоспі легше буде пережити тяжкий рік," - підкреслював М.Хрущов у виступі на ХУ пленумі ЦК

КП(б)У 10 березня 1947 р.

М.Гамалюк з с.Горішні Шерівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл. згадувала, що, "...оскільки 1946 р. був неврожайним, то здавати було нічого. Та на це ніхто не зважав. Вимагали здати ту частину зерна, що "положено". Тоді ми змушені були записатися в колгосп, бо хто записувався у колгосп, той не здавав "здачу". Вступаючим до колгоспу видавалася зернова позичка. О.Я.Жебко з с.Плахтіївка Саратського р-ну Ізмаїльської обл. свідчила про це так: "З сім'ї ніхто не вступив до колгоспу, а ті, що вступили - одержали позику - 200 кг хліба (ті й вижили)". "Хліб забирали державні уповноважені у людей майже весь. Колгоспи ще не були створені, але були списки людей, які хотіли бути в колгоспі. Тому особливо жорстоко забирали хліб у людей, які не були у цьому списку", - свідчила жителька с.Білівці Хотинського р-ну Чернівецької обл. М.Базь. Весною 1947 р. - в розпал вже голодомору - селяни масово стали вступати до колгоспів, бо працюючим там давали баланду.

Але спротив колективізації було зломлено лише на початку 50-х років.

Репресії проти селян

Післявоєнний голод в Україні в цілому був величезною репресивною акцією держави проти населення. Її складові - насильницькі зверхнадмірні хлібозаготівлі, непосильні податки, ставлення до трудящих, як до рабів-кріпаків, примусова колективізація в Західній Україні, виселення людей з рідних місць, позбавлення продуктів харчування, неоплата чи вкрай низька оплата праці, довгий ряд ін.

Універсальним засобом вирішення всіх політичних й економічних питань була система покарань.

Ідеологічне стимулювання праці селян у колгоспах примушувало їх брати підвищені соцзобов'язання, приймати підготовлені в обкомах партії від імені хліборобів-колгоспників листи "батькові

українських селян" Й.Сталіну, повсюдно діяв примус до праці. Під страхом репресій часто убого одягнені й босі жінки з малими дітьми, дряхлі старухи йшли працювати в поле. На весь світловий день...

Нерідким явищем було побиття колгоспників членами адміністрації колгоспів, про що свідчать листи на ім'я М.Хрущова та інших керівників УРСР. Селяни колгоспу ім.Леніна Царичанського р-ну Дніпропетровської обл. просили М.Хрущова змінити їм голову колгоспу - п'яницю. За побиття колгоспників кілька голів колгоспів було притягнуто навіть до кримінальної відповідальності.

Одночасно непоодинокими були випадки побиття колгоспників уповноваженими з хлібозаготівель, керівними працівниками, як сталося у селах Снятинського р-ну Станіславської обл., Радохівського Львівської, Ярмолинецького Кам'янець-Подільської обл., інших місцях. Було так, як писав наш великий класик Г.Сковорода: "Всякий, хто вище, то нижчого гне. Дужий безсильного давить і жме...". Перебуваючи постійно під репресивним тиском, деякі голови колгоспів, районні керівники перевершували свою владу, зриваючись на фізичне знущання з сільських трудівників.

Перетворені на кріпаків, колгоспники несли тягар непосильної праці, надмірних податків, насильницьких позик, зазнавали обкрадань і побиття. Лише деякі приклади. Секретар Краснянського райкому комсомолу Львівської обл. Бесчасний, як уповноважений райкому КП(б)У з хлібозагоівель, бив та незаконно арештовував селян, знущався з них. Так, наприклад, застріг старих чоловіка й жінку в підводі й примусив їх півтора кілометри везти хліб на пункт Заготзерно. Секретар Стрілківського райкому партії Дрогобицької обл. Добродеев, приїхавши в с.Лепуханку для вивершення плану хлібозаготівель, викликав голову сільради Волощанського, повісив йому на шию тризуб - "знак українсько-німецьких націоналістів", як він вважав, й наказав з цим знаком йти по дворах селян й

заготовляти хліб і м'ясо в рахунок державних поставок.

Одним з репресивних заходів проти населення була постанова Ради Міністрів СРСР від 31 липня 1946 р. про заборону продажу хліба на ринку колгоспами, колгоспниками та одноосібними господарствами до виконання ними планів здачі хліба державі з врожаю 1945-1946 рр. Від заборони здача хліба не зростала, але селяни жорстоко страждали. Однак можновладців це не зупинило. В квітні 1947 р. секретар ЦК ВКП(б) А.Жданов підкреслював: "Ми не можемо прийняти рішення про те, щоб роздути колгоспну торгівлю, тому що відомою мірою роздмухування колгоспної торгівлі окрім шкоди нічого не принесе". Для тоталітарної держави вільний ринок вважався небезпечним.

Голод відбувався в обстановці зростаючих репресій проти інакодумців, робітників, службовців, інтелігенції, сільських трудівників. "З метою підризу трудової дисципліни в радгоспі "Реконструкція" Новгородківського р-ну секретар Рибчанської сільради Бойко на засіданні правління колгоспу вносив пропозицію, щоб правління колгоспу встановило черговість виходу жінок-колгоспниць на роботу зі збирання врожаю, надаючи їм через день відпочинок. Бойко в 1941 р. до повної капітуляції гітлерівських військ перебував у полоні в Німеччині", - писав 15 вересня 1947 р. секретар Кіровоградського обкому КП(б)У в інформації Л.Кагановичу про політичні настрої населення Кіровоградської обл. за серпень 1947 р. Як бачимо, жінкам, на яких вдома чекали робота й малолітні (а то й грудні) голодні діти, можливість працювати в колгоспі не повний світловий день й безперервно, а менше, вважалася злочином.

Була поширена фабрикація звинувачень. Людей безпідставно засуджували. Так, вироком народного суду Аржамського р-ну Кіровоградської обл. було засуджено І.Дубину до 2 років позбавлення волі за те,

що він "не забезпечив якість збирання колосків з 30 га пшениці, 30 га соняшнику і 24 га проса". Однак, було встановлено, що І.Дубина фактично головою колгоспу не був, що обов'язки голови колгоспу на нього було покладено тимчасово, і він на цій посаді працював 11 днів. Таким чином, підстави для притягнення його до карної відповідальності не було. Прикладом доносу може прислужитися телеграма голові Ради Міністрів УРСР М.Хрущову від директора радгоспу "Комсомолець" Юровського р-ну Дніпропетровської обл. від 24 січня 1947 р. про звинувачення колишнього директора Санка у злочинних діях: виявлення гнилого хліба, розкрадання, псування зерна.

Злочинцями оголошували навіть малолітніх, виснажених, хворих дітей, які у полі збирали колоски. На 2 роки позбавлення волі була засуджена у серпні 1947 р. А.Терещенко - мати 8 дітей та її старший 17-річний син - до 12 років позбавлення волі за те, що узяв на полі трохи зерна для голодуючих братів і сестри. Судове переслідування голодуючих селян "за колоски" було одним з найганебніших видів репресій.

Дітей судили нарівні з дорослими.

"Я дізналася, що ти без мого дозволу вступив до партії. Для мене це дуже прикро. Ти повинен був спитати поради у матері. Ти партійний, а я тут страждаю без хліба. Людей судять за колоски, за крадіжку хліба, соломи," - писала синові мати О.Петрова із с.Дмитрівка Каховського р-ну Херсонської обл. Навіть ідеологічно одурманені люди розуміли, хто є справжнім винуватцем їх страждань.

Вибивачі сільгосппродукції - уповноважені та активісти обрушувалися на селян-кріпаків жорсткими вимаганнями, знущаннями, побиттями, щоб вилучити зерно, вичавити податки та недоїмки. М.М.Логвиненко з с.Томаківки Дніпропетровської обл. свідчила: "Голод 1946-1947 рр., як і голодомор 1932-1933 р., було зроблено штучно. Весь хліб вивозили. А по хатах ходили активісти і забирали запаси,

в кого які були. Розбивали груби, шукали хліб у горщиках для квітів, забирали все. А людям залишалися бур'ян та миші". "Багато селян попало за ґрати за те, що їх ловили з колосками", - свідчать документи й згадують люди.

Негаразди у нарахуванні трудовнів (щоб заробити трудовдень, доводилося нерідко працювати й 2 - 3 дні), неоплата праці, прагнення людей заробити на прожиток не в колгоспах, а іншим способом, хвороби та ін. причини викликали поширення такого явища, як невиконання мінімуму трудовнів. Під це звинувачення часто підпадали вагітні жінки, матері з немовлятами, багатодітні, а також інваліди, старі й хворі колгоспники.

В УРСР мінімум для дорослих колгоспників складав 120 трудовнів, для підлітків з 12-річного віку - 50.

На підставі постанови уряду СРСР і ЦК ВКП(б) 1939 р. широко застосовувалися й після війни адміністративні та судові репресивні заходи щодо колгоспників, які не виробляли цього мінімуму. Причини були різні: слабкі, виснажені люди не бажали працювати задарма.

За невиконання трудовдневого мінімуму колгоспників виключали з колгоспів з конфіскацією їх присадибних ділянок. Виселяли із сіл. Для такої розправи було достатньо постанови колгоспних зборів, або правління колгоспу, підтвердженої райвиконкомом.

В той же час більшість селян, які виробили по кілька мінімумів трудовнів, терпіли величезні нестатки, голодували. Люди опухали, а працювати йшли, бо непрацюючих засуджували. В 1947 р. за "злочини" такого роду, що кваліфікувалися як "паразитичний спосіб життя", було засуджено 29 тис. колгоспників. Нерідко оголошували "дармоїдами" й відправляли у заслання селян, які не вступали до колгоспу. Репресії цього виду селяни називали "другим розкуркулюванням". Люди, виселені з рідних осель, прирікалися на виснаження голодом і смертю.

На поле виганяли усіх - від учнів початкових класів до інвалідів й хворих престарілих людей.

Уповноважений РК КП(б)У Кутасов у колгоспі "Красний партизан" Ярмолинецького р-ну Кам'янець-Подільської обл. заарештовував і бив громадян-"нероб", учиняв незаконні мобілізації і т.п. 3 серпня 1946 р. за його вказівкою були заарештовані 6 чоловік, в т.ч. 70-річна жінка. Вони перебували в ув'язненні у stodолі протягом 7 годин. Колгоспниця Мазуркевич була залишена під вартою до 6 год. ранку. Двоє її дітей, 5 і 12 років, всю ніч простояли біля stodоли, чекаючи звільнення матері. Мазуркевич виробила 65 трудоднів. 4 серпня 1946 р. за розпорядженням Кутасова були заарештовані 3 колгоспниці, загнані у погреб і зачинені на замок. Коли колгоспниці вступились за ланкову, Кутасов накинувся на них і став бити, ручкою пістолета наніс тяжкі побої 58-річній колгоспниці М. Рогачевській - матері загиблого на фронті червоноармійця, яка мала на своєму утриманні двох інвалідів - чоловіка і другого сина.

30-40% заробленого селянами поглинали "добровільно"-примусові державні позики. Полієнко з с. Романівка Тальнівського р-ну Київської обл. згадувала: "Тих, хто не хотів брати облігації, держали в закуті, не годуючи. Люди вмирали". "Забирали людей без суду й слідства, й досі про них нічого не відомо, де вони і чи живі zostались...", - свідчила В.М.Пітничук з с.Звонецьке-на-Дніпрі Солонянського р-ну Дніпропетровської обл.

Молох набирає обертів.

"Коли помер Сталін, в нашій хаті було свято", - згадувала Р.Терещенко з Дніпропетровщини. На все життя вона запам'ятала слова матері про нього: "Вже такого душогуба не буде, як оце був". Сталін хотів усіх людей України видушити. Якби я таке раніше написала, мене повісили б. Та старші люди й досі бояться," - продовжувала ця одна з жертв репресій.

Про острах, боязнь навіть підписатися під своїми свідченнями про післявоєнний людомор дослідникам, науковцям, студентам, краєзнавцям, небайдужим

до нашої історії людям, які записували спогади очевидців, громадян, переживших голодоморне жахіття, говорили немало страждених. Адже репресії, як і під час голоду-геноциду 1932-1933 рр., залишили в народі тяжкі соціально-психологічні наслідки. Страх запам'ятався, бо страшно людям було постійно.

Голод державною партією утаємничувався, і людям було незрозуміло, чому при величезній нестачі продуктів харчування, зерна, хліб вивозиться до інших країн, чому міста постачаються краще, ніж села. Але владою це розглядалося як прояв "нездорових настроїв".

Населення виявляло спротив. У Болградському р-ні Ізмаїльської обл. селяни написали заяву про продовольчі утруднення з проською дати хліба. Але навіть це прохання допомоги було розцінене, як кримінал. В Ананіївському р-ні Одеської обл., зафіксовано в документі архіву СБУ, А.Сопільняк (ветлікар) і бухгалтер райвиконкому П.Буряк вели розмови про те, що "який би добрий урожай не був, все одно колгоспники хліба не отримують, весь хліб забере держава". Такі розмови про голод кваліфікувалися владою як поширення "антидержавних, антирадянських, антиколгоспних" чуток і вважалися контрреволюційними.

Документи архівів розповідають про спротив грабіжницьким хлібозаготівлям. Серед тих, хто активно відстоював інтереси колгоспників, часто були колишні фронтовики. У колгоспі "10 років Жовтня" с.Камбурліївка Онупріївського р-ну Кіровоградської обл. колгоспник М.Баранов заявив райпрокурору Макаренку і начальнику РВ МВС Тарасюку: "До яких пір ви будете забирати весь хліб у нас і віддавати його Сталіну?" Цей колгоспник зразу ж був заарештований. В Полонійській сільраді Підвисоцького р-ну Кіровоградської обл. було вивішено афішу, в якій говорилося: "Товариші колгоспники і колгоспниці! Крадьте хліб на всіх фронтах, де б він вам не попадався, тягніть нещадно без міри і кордонів на це, а хто буде відбирати у вас, тому буде собача смерть".

У деяких районах влітку 1946 р. відбулися заворушення селян. В с.Утконосівка Суворовського р-ну юрба жительок намагалася розібрати зерно із глибинних пунктів. Притиснуті тягарем непосильних планів і норм держпоставок, люди виявляли непокору владі. Так, у селах Гуків Орининського р-ну, Горчичне Миньківського р-ну Кам'янець-Подільської обл. були розкидані видрукувані на склографі листівки, що закликали колгоспників не здавати хліб державі. У м.Волчанську Харківської обл. 6 січня 1946 р. було зроблено напис: "Геть колгоспи!" В с.Вербівці Ружинського р-ну Житомирської обл. літом 1947 р. було вивішено листівку із закликом розкрадати хліб і зривати хлібозаготівлі. Як доповідав 24 липня 1947 р. ЦК КП(б)У начальник МДБ по Дніпропетровській обл. Сурков: "І.Пушкар, землемір з Криворізького р-ну зводив наклеп на радянську владу і комуністів: "Для чого і на кого ми працюємо у колгоспі, держава і в цьому році забере весь хліб, а ми все одно будемо голодувати".

З посиленням голоду пасивний спротив людей подекуди переходив, незважаючи на репресії, в активний.

Листівки із закликом не здавати хліб державі було виявлено у колгоспі ім.Шевченка Щорсівського р-ну Чернігівської обл., с.Новоселівці Зачепилівського р-ну Харківської обл. 7 липня 1947 р. з поштових скриньок у м.Миколаєві вилучено 57 примірників "листівок антирадянського характеру, спрямованих проти хлібопоставок". Тоді ж виявлена листівка, що закликала розкрадати колгоспний хліб в с.Пісочин Липовецького р-ну Вінницької обл. 15 липня 1947 р. в с.Гурівка Долинського р-ну Кіровоградської обл. знайдена листівка з вимогою не здавати хліб державі.

1947 р. міністр МДБ УРСР Савченко повідомляв ЦК КП(б)У "про активні антирадянські прояви на селі". Колгоспник колгоспу "Червоний орач" Дашівського р-ну Вінницької обл. Ільницький 2 серпня 1947 р. наніс удар в голову і руку уповноваженій РК

КП(б)У Черепановій. Це трапилось в той момент, коли Черепанова намагалася за-тримати Ільницького із зерном, вкраденим ним з колгоспного поля. У колгоспах Сталінської та Сумської обл-й вбито голів колгоспів та сільрад. Уповноважених з хлібозаготівель, голів колгоспів та сільрад вбивали і в інших областях. Л.Каганович змушений був літом 1947 р. направити листи секретарям обкомів партії "Про факти прояву ворожої агітації і саботажу в областях", спрямовані на подальше посилення репресивної заготівельної політики.

Протидію репресивним заходам у західних областях здійснювали ОУН-УПА, не дозволяючи реквізувати хліб у селянських господарствах. Завдяки цьому населення Західної України було, в основному, з хлібом, хоч голод якоюсь мірою зачепив і його.

Керівництво ОУН та УПА роз'яснювали людям причини виникнення й поширення голоду в Україні. В листівці УПА 1947 р. "Брати-голодуючі!" говорилося: "Голодом сталінські душогуби здійснюють масове винищення українського народу. Тюрем, розстрілів, Сибіру є замало!" УПА стверджувала, що "хліб мусить залишитись в руках народу".

"Брати!" - закликала листівка. - Поки не знищимо сталінських розбійників, поки не проженемо большевицьких наїзників з України, доти не може бути в нас жодних сподіванок на краще.

Сталінські обіцянки про те, що, переборовши післявоєнні труднощі, ми станемо краще жити - підла брехня. Подібними обіцянками нас обдурюють уже 30 років. Але протягом цього часу ми ще не жили людським життям. Зате ми вже голодували в 1922, в 1933 р. і оце втретє. Годі довше!

...Не для допомоги приїхав на Україну відомий уже нам кат Каганович, і не для наради привіз він з собою нового Постишева - Патоличева. ...Нова хвиля терору залила всю Україну!

...Смерть Сталіну и його кліці - організаторам нового голоду на Україні!

...Геть сталінські колгоспи - знаряддя грабежу хліба і визиску селян!"

Намагаючись допомогти землякам зі Східної, Центральної й Південної України, борці за незалежну самостійну Українську державу у листівці "Брати з-над Дніпра" писали: "Вас гонить голод в Західну Україну з надією, що вдасться тут здобути дещо харчів. Голодова смерть заглядає вам у вічі. Нещастя ваше таке безмірне, що докорів робити вам не можемо. Але знайте, що в Західній Україні народ не пухне ще дотепер з голоду тільки тому, що збройним і пасивним опором не дозволив видерти з себе всього урожаю. Ми тут, в західних областях, наплювали на "першу заповідь - хліб державі" і всіма можливими способами, жертвуючи в багатьох випадках життям і проливаючи кров, відбирали в большевицьких грабіжників "свій не свій" хліб.

Брати з-над Дніпра, не давайте хліба більшовицькій державі. Не дозвольте вивезти хліба з України, бо хліб сьогодні - це бути чи не бути всього народу, цілої нації".

В 1947 р. на території 8 областей було зафіксовано 906 різноманітних акцій УПА, вогневі сутички і бої з відділами МВС-МДБ, озброєними партійними і радянськими чиновниками, які забирали хліб у селян...

Подекуди збройні акції траплялися й у Східній Україні. Так, у липні 1947 р. в с.Азаричі Конотопського р-ну Сумської обл. було вбито голову колгоспу "Червоний скотар" А.В.Грушу, в с.Кошари Дубов'язівського р-ну - голову сільради Т.Т.Удота. Організатор голодомору - "батько народів" Й.Сталін не постраждав, як і його "партія-державка", гинули носії і втілювачі у життя тоталітарної ідеології - голови сільрад, колгоспів і радгоспів, рядові трудівники.

Однак, незважаючи на серйозний опір проведенню хлібозаготівель, хвиля репресій не спадала.

Посилювались страждання голодуючих. Т.І.Майтаков писав 1946 р. з Козульської сільради Верхньохортицького р-ну Запорізької обл. Майтакову до м.Ленінграда

на адресу в/ч 2213: "...Життя наше дуже погане, їсти зовсім нічого. Тато лежить хворий, голодний. Їмо жолуді, макуху, буряки і лушпиння з картоплі, ось який хліб їмо, і собака його їсти не буде...". Люди вживали у їжу різні сурогати, гнилу картоплю, м'ясо загиблих тварин, листя з дерев, цвіт акації й ін. Голодуючих селян за межі України не випускали загороджувальні загони транспортної міліції. Голодні ж люди прагнули дістатись до великих міст, будов.

Голодоморне лихоліття свого піку досягло в 1-й половині 1947 р. Рятуючи від голоду виснажених дітей, колгоспники відвозили їх до міст й залишали, сподіваючись, що малюків заберуть до дитбудинків.

Маса голодуючих, оминаючи загороджувальні загони, їхала до західних областей України, де сподівалися знайти порятунок. І їх сподівання не були марними. Селяни-"західняки" від голодної смерті рятували не лише українців, а й росіян, молдаван, білорусів.

Зовсім не зважаючи на голод, можновладці на чолі з Л.Кагановичем, який прибув до Києва у березні 1947 р. за особистою вказівкою Й.Сталіна, щоб очолити КП(б)У й "взяти"-таки хліб з України вже з врожаю 1947 р., продовжували репресивну зернозаготівельну політику.

Ігноруючи голод, керівництво як СРСР, так і УРСР вимагало безумовного виконання хлібозаготівельних завдань. Вся адміністративно-командна бюрократична машина була направлена на вичавлення хліба із голодуючих сіл. Здійснювався щоденний "оперативний контроль" за хлібозаготівлями, щоденна звітність райкомів перед обкомами партії.

Проводячи жорстку, репресивну хлібозаготівельну політику, М.Хрущов і Л.Каганович звітували перед вождем кожної п'ятиденки. 10 жовтня 1947 р. вони, нарешті, доповіли "дорогому товаришу Сталіну", що колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР виконали план здачі хліба державі на 101,3%. "Успішне виконання плану хлібозаготівель

є результатом Вашої особисто, товариш Сталін, батьківської турботи про колгоспи і колгоспників України, великої допомоги, наданої партією і радянським урядом Україні...", - славословили "соратники".

Репресії щодо селян тривали.

Отже, через організований вищою владою тоталітарної імперії СРСР голод в Україні, що став величезною тривалою репресивною акцією проти населення, переважно сільського, люди надзвичайно страждали, змушені харчуватися сурогатами, травою, листям дерев, опухали, виснажувались. Найбільш під час масового голоду страждали багатодітні сім'ї загиблих фронтників, інвалідів війни, люди похилого віку, діти. Голодували в Україні більш 3 млн людей.

Виснажені, виголоджені, опухлі селяни, їхні діти за зібрані на колгоспних ланах колоски чи кукурудзяні качани й схоплені наглядачами-бригадирами чи об'їждчиками оголошувались небезпечними державними злочинцями, зазнавали принижень, знущань, побиття, засудження на великі строки ув'язнення.

Репресіям підлягали під час насильницької колективізації в Західній Україні справжні хазяї - трудівники, названі "куркулями", у яких забирали все зароблене за життя, виселяли з власних домівок, засуджували, відправляли до Сибіру, в східні регіони радянської імперії. За 1946-1952 рр. до віддалених районів Уралу й Сибіру із Західної України вислано понад 12 тис. розкуркулених селян та їхні родини.

Населення Чернівеччини та Ізмаїльщини, де раніше за інші західні області йшла масова форсована колективізація, дуже сильно страждало від мук голоду. Тяжко голодували також селяни Станіславщини.

Великого розмаху набули в час голоду репресії проти голодуючих. Головною їх складовою були насильницькі хлібозаготівлі, податкове удушення, виселення людей з рідних місць, мізерна чи зовсім неоплата праці, свавілля партійно-державних функціонерів різних рангів, усілякі приниження й побиття колгоспників

та членів їх сімей, нещадне стягнення недоїмок, вислання знесилених голодом селян з конфіскацією господарств і майна за невиробіток мінімуму трудоднів, знущання за неспілкування на примусові позики й ін.

Незважаючи на постійний репресивний пресинг, люди з останніх сил нерідко чинили пасивний і навіть активний спротив владі. Інтереси колгоспників нерідко відстоювали колишні фронтовики. В західних областях України сміливо протидіяли репресивним порядкам ОУН і УПА, які роз'яснювали справжні причини голоду й закликали населення до активних дій, не дозволяти вивозити хліб з колгоспів, як це реально здійснювали самі в умовах громадянської війни.

Однак держава "трудящих" репресії проти свого народу продовжувала.

ДОПОМОГА СТРАЖДЕНИМ

Західна Україна - голодуючим

Голод дещо менше захопив західні області України - там було зібрано непоганий урожай, ще мало колгоспів, з боку ОУН та загонів УПА здійснювався опір вивезенню зерна з регіону.

Величезна кількість голодуючих, шукаючи порятунку, з початку 1946 р. рушала до західних областей республіки. Прибулі в села західних областей колгоспники купували за гроші чи обмінювали на різні речі хліб, крупи, картоплю та інші продукти й, пробувши там деякий час, поверталися додому. Дехто з них наймався на роботу тимчасово, або постійно. І тисячі страждених знаходили в Західній Україні допомогу. Селяни західних областей рятували від голодної смерті не тільки своїх земляків-українців, а й виснажених голодом людей з Воронезької, Курської, Орловської, Тамбовської, ін. областей Росії, а також білорусів й молдаван.

Не зменшився потік сільського населення по хліб з Одеської, Полтавської, Київської, Кам'янець-Подільської,

Вінницької та ін. областей і влітку 1946 р. У червні органами транспортної міліції Львівської обл. тільки з поїздів було знято 62 тис. 400 чоловік, а за останню декаду - 97 тис. 633 людей. Особливо великий наплив голодуючих спостерігався в районах, що були розташовані поблизу залізниці. Так, у Краснянський р-н Львівської обл. щоденно прибувало 300 - 400 чоловік, головним чином, жінок, велика кількість колгоспників зупинялася в Івано-Франківському, Бродському, Пониковецькому, Львівському сільському та ін. районах області. Для "боротьби с незаконним провозенням хліба селянами" на великих станціях залізниць органи транспортної міліції організовували оперативні загороджувальні загони, які відбирали у людей продукти. Секретар Львівського обкому партії І.Грушецький в інформації "Про наплив колгоспників зі східних областей УРСР і РРФСР по сільськогосподарські продукти в райони Львівської області" до ЦК КП(б)У в червні 1946 р. повідомляв, що приїжджі поширювали серед селян "провокаційні чутки", спрямовані проти колгоспного ладу про, начебто, існуючий голод у вказаних областях, і що в колгоспах на трудовні нічого не дали. По лінії КДБ була дана вказівка заарештовувати і віддавати під суд осіб, які поширюють антирадянські і наклепницькі розмови, спрямовані проти колгоспного ладу".

"У 1947 р. зі Східної України до нас тікали люди від голоду. Деякі умирали в полі, по дорозі, деякі прямо в парку, де висів портрет Сталіна з написом "Спасибі товаришу Сталіну на наше щасливе життя," - згадував І.Вальчак. Селяни Західної України, хоча й самі знаходилися в тяжкому становищі в умовах братовбивчої війни, співчували й допомагали "східнякам".

На початку липня 1946 р. Провід ОУН дав вказівку своїм організаціям зривати проведення хлібопоставок. В листівці "Брати червоноармійці-українці!" командування УПА повідомляло: "Вдома з голоду пухнуть внаслідок грабежу зерна в Україні ваші батьки, ваші діти." "Ховайте і бережіть хліб, щоб не

повторився 1933 рік," - закликала УПА в листівці "Громадяни України!" А в іншій листівці проводила гасла: "Геть колгоспну панщину!", "Хай живе вільне користування землею!" "Смерть сталінським грабіжникам!" "Смерть Сталіну, який перетворив селян на жебраків!"

В листівці "Брати голодуючі!" керівництво УПА зазначало: "Відgrimіли бої, закінчилася війна, але український народ не перестає приносити незліченні жертви. На Україні шаліє новий голод. Смерть косить підряд і здорових чоловіків, і немічних стариків, і жінок-матерів, і дітей-немовлят. Вимирають наші села, виростають нові, свіжі могили. Мільйони опухлих почорнілих людей-скелетів мандрують за хлібом у найвіддаленіші кутки Західної України, щоб по дорозі знайти від виснаження смерть у придорожному рові чи товарному вагоні, або загинути, зівши перший випрошений шматок хліба.

Брати! Чому ж це ми, сини найбагатшої і найурожайнішої на світі землі, приречені на голодну смерть? Чому ж це наша квітуча Україна перетворена в голодну країну?

Тому, що Україна в неволі, тому, що Україна не самостійна держава. Тому, що сталінські вельможі відібрали від нас землю, а нас перемінили в безправних рабів, у нужденних жебраків. Гинемо від голоду тому, що не ми господарі на своїй землі, а зграя сталінських імперіалістів; тому, що багатства України належать не українському народові, а більшовицьким грабіжникам.

Новий голод викликали і підготували Сталін і його кліка. Це вони, ці кремлівські вбивці, винні в новому масовому винищуванні українського народу.

Бо чи можна з'ясувати голод післявоєнними труднощами? Ні, ніколи в світі! Адже ж не було голоду навіть тоді, коли через Україну тільки що перекопалися фронти і коли воєнні руйнування були найбільші, коли мільйони чоловіків були не при праці, а в армії. Голод вибухнув аж у 1946 р., через рік після закінчення війни, коли Україна вже 2 роки перестала бути тереном воєнних дій. Голод виник щойно тоді,

коли сталінські розбійники після закінчення війни, закріпившись в Україні, могли заграбити весь хліб з України.

А, може, причиною голоду була посуха в 1946 р.? Адже ж, хоч посуха була і велика, все ж таки вродило настільки, щоб український народ не вмирав з голоду. Але сталінські грабіжники, не зважаючи на посуху, не то що цілком не знесли хлібопоставок, а навіть не знизили їх. Вони насильно вивезли з України стільки хліба, скільки лише вдалося. Цим вони остаточно прирекли український народ на новий голод.

Кинувши українські працюючі маси в смертні обійми голоду, сталінські вельможі не подали голодуючим жодної допомоги. Вони навіть не признаються, що в Україні голод. Навпаки, вони безлічно заявляють, що колгоспний лад врятував нас від голоду!

Таким чином, голод - не наслідок післявоєнних труднощів чи навіть посухи. Голод викликала і підтримує сталінська кліка навмисно. Вона підготувала голод планово шляхом повного пограбування хліба з України. Хліб потрібний сталінським бандитам для підготовки до нової війни...

Знищуйте заготпункти, елеватори, магазини, транспорт, призначений для вивезення хліба з колгоспів. Зривайте хлібоздачі! Не допустіть до вивезення хліба з України, бо це продовжить голод! Беріть хліб з колгоспів, бо він ваш, бо ви біля нього працюєте! Зривайте і затягуйте молотьбу!"

Згодом в одному із звернень повстанці писали: "Пам"ятайте, що коли б у Західній Україні були колгоспи, то ви вмирили б від голоду... А так не тільки в Західній Україні не було голоду, а ще й скільки наших братів зі Східної України врятувалося від голодної смерті".

УПА розповсюджувала серед селян відозви, в яких закликала допомагати продуктами голодуючим, які приїжджали, аби роздобути бодай якийсь харч.

Архівні документи свідчать про те, що гнані голодом люди з сіл та міст Східної і Південної України

в переповнених поїздах, частіше на дахах вагонів, товарних платформах, на вугіллі товарняків, їхали до Західної України по хліб, а селяни західних областей рятували їх від голодної смерті. Свідчать про те й спогади людей. Очевидці розповідають, що багато людей гинуло в дорозі. "Люди були дуже слабкі, падали на рейки, і поїзди їх переїжджали. Бачила, - пише жінка-очевидець, - як молода дівчина трапила під поїзд. Кров тече, а в руці розірваний вузлик, сиплеться квасоля і одразу червоніє...". Про те, що подібний випадок не був винятком, свідчить спогад О.Ф.Литвин з Вінниччини: "Я була в Тернопільській області. Люди там дуже добрі, співчували нам, розпитували про колгосп. Ми не крилися, казали правду... Селяни давали їсти, а то й хлібину сунуть у руки. Важке було життя. І нині бачу, як молода жінка попала під поїзд, нога відрізана, кров тече, а в руці розірваний вузлик, пшоно сиплеться"...

Але транспортна міліція, загороджувальні загони все продовольство, важкими зусиллями здобує, відбирали. "Люди на дахах вагонів поїздів їхали в Західну Україну. Їх знімали. Відбирали все, що вони везли", - свідчила П.М.Самойленко з с.Єгорівка Біляївського р-ну, що на Одещині. С.Є.Конарський кілька разів їздив на запрошення фронтового товариша до Станіславської обл., міняв речі (зі своєї ж фронтової посилки рідним) на ячмінь, картоплю. Завдяки цьому, сім'я вижила. Л.Я.Лисенко з с.Лютарівка Хмельницької обл. згадувала: "Під час голоду 1946-1947 рр. я й ще деякі жінки з села їздили на заробітки в Ровенську обл. Це хоч трохи дало змогу пережити голод. За 5 кіп (в одній копі - 60 снопів) мені дали 20 кг жита. За це сім'ю ледь не виселили з села". "Якби не галичани, то знов був би 1933 рік...", - згадувала Н.Г.Кармалюк з с.Кармелюкове на Вінниччині. "Тисячі жебраків, заробітчани бродили в 1946-1947 роках по містах і селах Західної України. Їх можна було зустріти на території Тернопільської, Волинської, Львівської та інших

західних областей України. Місцеве населення співчутливо ставилося до побратимів, ділилося з ними хлібом-сіллю. На жаль, багато хто вже забув своїх рятівників. Західна Україна в ті тяжкі часи прихистила багатьох українців, росіян, молдаван, білорусів, врятувавши їх від голодної погибелі...", - писав знаний дослідник голодоморів І.Г.Шульга (колишній фронтовик, тоді студент Львівського держуніверситету), який все те бачив на власні очі. В.Порохницький, який 10-річним хлопчиком мандрував в пошуках хліба насущного з матір'ю й меншими братами і сестрами в голодні роки по Західній Україні, розповідав: "У с.Жирівка Пустомитівського р-ну Львівської обл. ми зупинилися у місцевого священика, котрий усім біженцям, як ми, давав притулок на день-другий, годував і благославляв у дорогу. У цьому селі мене забрали до себе одні бідні, але добрі люди. Це були Батош - Юрко та Анна. Я в них пас корову, допомагав по господарству. Ці люди вперше нагодували мене вволю, справили одягу, прийняли до себе, як рідного. Я був щасливий".

Приїжджих прохачів - "мішечників" приймали люди Західної України привітно, по-християнському, ділилися останнім. Західноукраїнський край подав руку братньої допомоги людям з Київської, Запорізької, Миколаївської, Одеської та ін. обл-й України. "Всі, хто навідувався в наш куток з вітряком на горбі, швидко дізнавалися, що тут пахне борошном. Тож на ніч до нас сходилося стільки люду, скільки могла вмістити найпросторіша кімната... Наварювали ночви лупленої картоплі і засмажували її дрібними свинячими шкварками. Це була вечеря подорожніх. Картоплю вони їли з хлібом, що нас спочатку дивувало. Відтак батько вносив з клуні два-три кулі соломи, розпускав їх по підлозі, це була без усяких простирадл постіль. Вранці, коли нічліжники просиналися, на них уже чекав казан гарячої юшки з картоплею та пшеничними кльоцками, засмаженої тим же самим салом з цибулею.

Солома викидалася на підстилку свиням, отже, інфекції ми не боялися. Увечері заносилися з морозу нові кулі. Поснідавши, гості одержували в торбу по своїй мисці житнього борошна і відходили, чемно та зворушливо прощаючись. Ніхто нічого взамін не пропонував, бо всі знали, що тут, як зрештою, скрізь у містечку, платні не беруть.

...Люди, які до нас навідувалися, усі були різні, несхожі між собою в своєму невимовному горі. До нас найчастіше заходили колгоспники з Житомирщини, Київщини. Певен відсоток був їх з Хмельниччини та Вінниччини. Звичайно, з ними найпростіше налагоджувалися людські контакти. Але дуже багато було прошаків з Росії, зокрема з Брянської та Калузької областей. Вони настільки нам запам'яталися, що й досі будь-якого простого росіянина у нас називають "калугою". Вони були якісь ніби притишені, беззахисніші, начеб менше сподівалися на милосердя. Але це їм не йшло на зло, бо люди ставились до них не з меншим, якщо не з більшим жалем...

Як ставилася до прохачів неофіційна влада, що в нічний час ставала цілком офіційною, тобто всі ланки командування УПА - це окреме делікатне питання. Ніяких перешкод нещасним не чинилося, а населення до пожертв навіть заохочувалося. Мало того, на хуторах та в довкружних селах повстанці самі й обдаровували прибулих, або ж заохочували це робити селян...", - згадував нині знаний письменник, а під час голодомору - студент Львівського держуніверситету С.Пінчук, уродженець районного центру Степань Рівненської обл.

Українські повстанці у листівці "Українці!" відзначали: "Ділити нас, сіяти роздор між нами - це стара практика всіх поневолювачів наших. Не відстають в цьому і російсько-більшовицькі гнобителі. Горлаючи про "возз'єднання" усіх українських земель, в той час вони роблять усе, щоб поділити, порізнити українців західних і східних областей України.

... Українці Західної України! Серед вас живе багато братів ваших зі Східної України. Це робітники, трудова інтелігенція, студенти, червоноармійці. Лише частина з них стоїть на послугах російсько-більшовицьких загарбників. Більшість з них ненавидить сталінських гнобителів так само, як і ви. Тому не відокремлюйтеся і не замикайтеся від них. Не називайте їх "советами" і "москалями". Ставтеся до них приязно, приймайте гостинно як братів своїх... Допомагайте собі взаємно, по-братньому". І це була дійсно справжня братня допомога.

Один з сотень тисяч голодуючих В.Б.Михайловський з м.Кобеляки Полтавської обл., висловлюючи вдячність братам-"західнякам", свідчив: "Нам милосердно допомагало подружжя Кардашів: Софія Миколаївна та Тимофій Микитович із с.Новосілки (Підгаєцького р-ну Тернопільської обл. - Авт.). Сім'я Кардашів врятувала нашу сім'ю від голоду. Тимофій Микитович фактично замінив мені тата". "Моя мама Танасія, я, брати Іван і Григорій, сестри Марійка й Меланя порятувалися на Західній Україні. Сьогодні, слава Богу, всі живі-здорові. Ми часто згадуємо ті часи. Мама плаче, каже: "Там, у Західній, гарні люди, спаси їх, Господи", - оповідав В.Порохницький з м.Черкаси (уродженець с.Кононча Канівського р-ну Черкаської обл.).

Але можна владці закрили цей благодатний шлях самозабезпечення населення УРСР продовольством, людяний надійний канал порятунку кинутих владою напризволяще голодуючих від смертельних лещат голоду. "Сталінські кати, кровопивці заборонили голодуючим привозити хліб із Західної України. Вони наказали своїм енкаведівським опричникам відбирати від голодуючих мізерні кілограми випрошеної бараболі чи квасолі. Вони, нарешті, цілком закрили весною 1947 р. доступ в Західну Україну", - писали українські повстанці у листівці "Брати голодуючі!".

Так, саме "бандерівці", - підкреслював відомий історик В.І. Сергійчук, - як у нас зневажливо дехто називає українців із західного регіону, - подали допомогу східнякам".

Таким чином, чітко видно, що в масштабах 1932-1933 рр. голодова трагедія після війни не повторилася тільки тому, що нас порятувала Західна Україна, де ще не було колгоспів, і селянин-одноосібник лишками своєї продукції міг поділитися зі своїми голодними братами з Великої України.

Державна допомога

Вибивши з українського села сільгосппродукцію та позбавивши сільське населення постачання за картками, можновладці залишили людей з голодоморним жахіттям сам на сам.

Однак з настанням весни 1947 р. й необхідністю проведення весняно-польових робіт, посівної під хлібозаготівлі поточного, голодоморного 1947 р. вони почали усвідомлювати загрозовість ситуації не лише для селян, а й для себе, своїх керівних посад.

У зв'язку з поширенням голоду з метою забезпечення мінімумом їжі хоча б працюючих колгоспників, представники керівництва регіонів зверталися до голови Ради Міністрів УРСР М.Хрущова та секретарів ЦК КП(б)У, найбільше до Д.Коротченка та Л.Кагановича, з проханням надання областям продовольчої допомоги. Кількість таких листів, аргументованих даними про тяжке становище людей, зростала. Секретар Полтавського обкому КП(б)У Марков у листі до Л.Кагановича в квітні 1947 р., повідомляючи про "стан боротьби із захворюваністю на дистрофію", просив виділити продпозичку кількістю 1500 т зерна та ліміт пайкового хліба на 55 тис. 994 чоловіки. Секретар Запорізького обкому КП(б)У Л.Брежнєв настійно просив надати допомогу взяттям на державне продпостачання 4 тис. 125 робітників підсобних господарств, їх утриманців та дітей за нормою 200 г й 4 тис.

323 чоловік за нормою 100 г хліба.

Село, позбавлене держзаготівлями продовольства, було повністю відрізане від ринку, для нього головним джерелом хліба в голодні роки були державні продовольчі, насінневі та фуражні позички. В телеграмі секретарю Чернівецького обкому КП(б)У Вовку від секретаря Садгірського райкому партії Кудельникова в січні 1947 р. сповіщалося, що "по Садгірському району в селах Ревківці, Лугучани, Тевтули та ін. створилася виняткова ситуація через відсутність хліба. Цілий ряд родин, абсолютно не мають хліба і тому голодують, що негативно відбивається на заходах, що ми проводимо. Просимо Вас порушити клопотання перед урядом про надання допомоги цим селам". Звичайно ж, мова йшла про колективізацію.

Допомога виділялася, але незначна. В грудні 1946 р. колгоспам УРСР із держресурсів була відпущена продовольча позичка у кількості 40 тис.т зерна, в т.ч. 50% зерна продовольчих культур на умовах повернення з врожаю 1947 р. Колгоспам було також відпущено з маслозаводів Міністерства харчової промисловості України 5 тис.т макухи. Але на місцях інколи навіть не могли по-господарськи нею розпорядитися. Розподіл проводився повільно і безконтрольно, з порушенням законності. Подекуди державна зернова продовольча позичка для рятування голодуючих використовувалася для виконання плану обов'язкових поставок зерна.

М.Хрущов неодноразово звертався в кінці 1946 - на початку 1947 р. до союзного уряду з проханням про виділення хліба, насіння, фуражу, але необхідної допомоги, яка б задовольнила потреби України, центр не виділяв. В середині лютого 1947 р. було надано суворо обмежену позичку Чернівецькій обл. Постановою Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У, прийнятою 11 лютого 1947 р. про надання продовольчої допомоги селянським господарствам Чернівецької обл., наприклад, розмір відпуску зерна був визначений не більш як

6 кг на одну людину. Але навіть для того, щоб видати продовольчу позичку, дозволену центром, необхідно було одержати ще й дозвіл в ЦК ВКП(б) і Раді Міністрів СРСР на розбронювання зерна. Про таку систему одержання допомоги свідчать багато документів, серед них - лист секретаря ЦК КП(б)У М.Патоличева Г.Маленкову від 22 березня 1947 р. з проською про дозвіл розбронювання 2 тис. 600 т продовольчих культур, виділених для продпозички Одеській обл.

Протягом весни 1947 р. (станом на 1 червня) колгоспам республіки було відпущено 45 тис. 870 т хліба та 29 тис. 280 т фуражу. Майже безкоштовно беручи з колгоспів та радгоспів продовольство, допомогу голодуючим держава надавала у вигляді позичок з процентами при нарахуванні 10 ц на кожні видані 100 ц при поверненні з чергового врожаю. Всі партійно-урядові постанови і розпорядження про надання допомоги закінчувалися вимогою повернути її до держрезерву в найстисліший термін.

"Поїздивши по колгоспах України, Л.Каганович переконався, що... становище дуже тяжке, колгоспники хитаються від вітру, непрацездатні, виснажені голодом і мруть," - розповідав у мемуарах М.Хрущов.

Заслуговують на увагу листи-прохання з місць до керівних органів УРСР про надання допомоги в організації громадського харчування працюючих колгоспників, утриманців, дітей шляхом виділення продпозичок. Телеграми з такими просьбами з Ворошиловградської та Миколаївської обл-й пояснювали тим, що відсутність можливості організації харчування на польових роботах викликала зниження продуктивності праці колгоспників. Керівництво республіки й особисто М.Хрущов намагалися поліпшити становище працюючих голодуючих. Організували додаткову закупівлю зерна в західних областях України.

Власними ресурсами Україна не мала права розпоряджатися. Все вирощене здавалося до загальної "комори", а потім видавалися насінневі позички, рідше

- продовольчі й фуражні за умови повернення, як правило, з нового врожаю з 10%-м нарахуванням на кожні 100 ц зерна.

Центр розумів, що голодні хлібороби не зможуть працювати. Згадуючи 1947 р., М.Хрущов зазначав: "Ні про яку посівну не може бути й мови, якщо ми не організуємо громадське харчування. Навряд чи зараз ми отримаємо таку кількість зерна, щоб видати позичку, доведеться харчувати людей якоюсь баландою, щоб вони з голоду не вмирали". Таке харчування було організовано. В 1947 р. союзний уряд на настійні прохання керівництва України, врешті-решт, виділив 140 млн крб. для організації харчування населення. За станом на 1 березня 1947 р. в республіці працювало 4 тис. 36 сільських їдалень, у яких харчувалося 423 тис. 300 чоловік гостропотребуючого працюючого населення. Уряд СРСР виділив 60 тис.т хліба для харчування 3 млн 400 тис. селян під час польових робіт. Мережа їдалень з одноразовим гарячим харчуванням була розгорнута в березні для 800 тис., з квітня 1947 р. - для 1 млн людей. Харчові пункти, дитячі майданчики допомогли протриматися в важкий час тисячам людей в областях, що були охоплені посухою. Але врятувати усіх від голоду і пов'язаних з ним хвороб не вдалося. Партиїно-державне керівництво колишнього Союзу РСР і особисто Й.Сталін, маючи безмежні зернові резерви, не зробили нічого з можливого для порятунку населення. Упущено було більше року часу, адже необхідно було харчувати людей з початку 1946 р.

8 липня 1947 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) прийняли постанову "Про забезпечення колгоспів власним насінням". Але практика насінневих позичок продовжувалася.

Те ж саме було й з фуражною допомогою. Колгоспи, здавши всі вирощені корми для худоби в держпоставку, залишилися зовсім без нічого і гостро потребували фуражної позички через падіж худоби від голодного виснаження. 1947 р. в колгоспах УРСР загинло 80,5 тис.

голів великої рогатої худоби, 104,4 тис. голів свиней, 81,5 тис. голів овець і кіз та 151,4 тис. коней. Загибле поголів'я великої рогатої худоби становило 21% від зданого колгоспами державі в рахунок м'ясопоставок. Відповідно по вівцях і козах воно становило 90%, а загибле поголів'я свиней перевищувало здане державі більш ніж учетверо. Падіж коней становив 1/6 частку усього їх поголів'я на початок року. 17 грудня 1946 р. М.Хрущов надіслав Й.Сталіну листа, в якому йшлося про найнагальнішу потребу колгоспів України у фуражній позиції, результатом чого був дозвіл центру на відпуск 30 тис.т зерна фуражних культур та продаж за готівку 50 тис.т сіна.

В травні 1947 р. М.Хрущов і Л.Каганович звернулися з листом до Сталіна з проханням дозволити взяти на пайкове постачання хлібом 636 тис. чоловік у сільській місцевості, збільшити контингент дитячих будинків і виділити 300 тис. продовольчих пайків для хворих на дистрофію. Всього в 1947 р. колгоспникам України було надано 93 тис.т продовольчого зерна.

Але не всі голодуючі могли одержати допомогу. Виступаючи на березневому пленумі ЦК КП(б)У 1947 р., Хрущов говорив: "...Продовольчу позичку, яку ми одержали, потрібно економно й вірно використати. Необхідно підтримати колгоспників, які цього потребують, похилого віку людей, жінок, дітей. Однак... тих, хто потребує, багато, й ми не можемо усіх забезпечити".

Пограбувавши селян і створивши значний фонд зерна, "благодійники"-можновладці на численні прохання з місць надавали селянам з того самого фонду нужденну допомогу.

Зерно, викачане з колгоспів та радгоспів, забране у колгоспників та одноосібників, за вказівками центру концентрувалося у "державних запасах", в "резерві". Розподілялося зерно на потреби Радянської армії, Міністерства внутрішніх справ, харчової промисловості, для постачання населення за хлібними картками, виділення насіннєвих та продовольчих позичок, а головне - для подальшого нарощування запасів, держрезервів продовольства.

Доповідаючи Й.Сталіну про стан з продовольчими культурами для виконання завдань з відвантаження і забезпечення внутрішньоукраїнського постачання до нового врожаю, М.Хрущов зазначав, що на 1 вересня 1946 р. залишок продовольчих культур пшениці, жита і ячменя на держзаготівельних пунктах і підприємствах УРСР становив 1 млн 746,3 тис.т. Розраховувати за умов, що склалися, на більше надходження продкультур не доводилося. Але потреба України в продовольчих культурах до 1 липня 1947 р. - нового врожаю - обчислювалася 2 млн 361 тис.т. При цьому недостача продовольчих культур з врахуванням перехідного залишку зерна до надходження нового хліба складала не менше 350 тис.т. Як захід для збільшення продовольчих ресурсів в УРСР М.Хрущов пропонував при виробленні оббивного борошна підмішувати в жито й пшеницю до 50% ячменя та інших культур, намагався довести необхідність використання кукурудзи та проса для підмішування їх при випіканні усіх сортів хліба. Він просив у Й.Сталіна дозволу запропонувати Міністерству заготівель переглянути з 1 жовтня завдання на вивіз пшениці, жита і ячменя з областей УРСР.

У листах керівники України - М.Хрущов та Л.Каганович до центру - "батька народів" Й.Сталіна, який уособлював владу у створеній і зміцнюваній ним "партії-державі", А.Жданова, Г.Маленкова, ін., просили дозволу про розбронювання певної кількості зерна чи борошна зі складів Міністерств заготівель і продовольчих резервів СРСР для надання допомоги населенню з обов'язковою умовою відновлення такої ж кількості. Фактично ж це була не допомога, а частка зерна, відібраного у колгоспників в держпоставку.

Поміч зарубіжжя

Значну допомогу одержувала Україна від Адміністрації допомоги і відбудови при Об'єднаних Націях (UNITED NATIONS RELIEF AND REHABILITATION

ADMINISTRATION, ЮНРРА), але не як голодуюча, бо голоду офіційно не існувало, він владою утаємничувався, а як така, що постраждала під час війни. Допомога ЮНРРА надавалася безповоротно без будь-якого відшкодування і процентів. На основі угоди про допомогу ЮНРРА Україні для відбудови її економіки, прийнятій у Вашингтоні 18 грудня 1945 р., американська сторона надала Україні допомогу продуктами і товарами на суму 189 млн доларів. Протягом 1946-1947 рр. 211 суден завезли для України продовольчі та промислові товари на цю суму. Як свідчать документи, за 1 півріччя 1946 р. - 3-й квартал 1947 р. поставками ЮНРРА в Україну було доставлено 94 тис. 291 т м'яса, 41 тис. 8 т рибопродуктів, 17 тис. 512 т випареного молока, 11 тис. 564 т сухого молока, 22 тис. 722 т жирів, 11 тис. 336 т томатно-фруктових соків, а також лляна та кокосова олія, багато інших продуктів, всього 309 тис. 966 т продовольства. Найбільше його одержали такі області як Сталінська, Ворошиловградська, Харківська, Київська, Одеська. 12 тис. 922 т продуктів було відвантажено за межі України.

Архівні документи свідчать про звернення до вищих органів влади УРСР різних зарубіжних благодійних організацій з пропозиціями надання допомоги голодуючим дорослим і дітям. Так, наприклад, у листі помічника директора Головного Бюро Всесвітньої організації охорони здоров'я В.Форриста, датованому 7 липня 1947 р. й адресованому міністру охорони здоров'я УРСР І.Медведю, йшлося про готовність міжнародної організації "Товариство друзів" надати допомогу дітям України, які постраждали під час голоду 1947 р.: "Я пропонував закупити сухе незбиране молоко, жири...". Але добродійні пожертви з-за кордону не приймалися.

Хлібний експорт

Документи архівів свідчать про вивіз зерна та овочів з України. Україна була головним постачальником зерна для м.Ленінграда, овочів - для м.Москви.

Багато хліба вивозилося за кордон, і саме тоді, коли люди голодували, вмирили голодною смертю. В 1946-1947 рр. ешелони з хлібом йшли до Німеччини під таким гаслом: "Німецькому народу від українського народу", лише 1946 р. в західні країни було вивезено 1,7 млн т зерна, при цьому значну частину хліба було передано деяким країнам безкоштовно. Наприклад, тільки до Берліна надійшло 1946 р. із СРСР 96 тис. т зерна, 60 тис. т ін. продуктів, 50 тис. голів худоби. Із колишнього СРСР за 1946-1947 рр. до країн, які теж захопила засуха - Франції, Фінляндії, Чехословаччини, Польщі, Албанії, Угорщини, Болгарії, ін. було вивезено 2,5 млн т зерна. "Хліба нам вистачило б на кілька років, якби його не відправляли за кордон, та видно так треба, щоб ми їли сміття, а за кордоном їли наші булки," - ці слова громадянина України зафіксовані у листі секретаря Херсонського обкому партії Л.Кагановичу про політичні настрої населення. Як бачимо, паралельно з "боротьбою" з виснаженими голодними селянами йшов планомірний вивіз зерна з тих самих фондів, в які хліб забирали у колгоспників. Телеграма міністра заготівель Двинського Л.Кагановичу від 5 вересня 1947 р. мала такий зміст: "Намітили додатково вивезти за межі України 267 тис. т зерна, які [в] порядку переміщення держрезерву 208 тис. т, що оформлюються Міністерством продрезервів. Таким чином, загальний вивіз зерна за межі України у вересні доводиться до одного мільйона тонн".

Нуждений хліб України Сталін послав Польщі. Відома письменниця Ванда Василевська після поїздки на батьківщину розповідала Хрущову, що варшав'яни були незадоволені радянським урядом: він надсилає їм хліб не тільки білий, а й чорний. Вони не знали, зітхала вона, що українці, чий хліб привозять до Польщі, в цей час пухнуть з голоду і людодіють, - писав А.Стреляний у статті "Останній романтик". Про випадки людоджерства М.Хрущов свідчить впевнено: "Знав це я, знав це Сталін, знали інші, кому я говорив."

М.Хрущов вимогливо турбувався, щоб його розповідь не кинула тінь на поляків, не шкодила дружбі народів, адже поляки дійсно не знали, що чинилося в Україні.

"Коли Хрущову почали дорікати, чому ми закуповуємо хліб на Заході, тоді як при Сталіні ми вивозили його в інші країни, незворушний Хрущов відповів на червневому (1963 р.) пленумі ЦК: "При Сталіні й Молотові ми вивозили хліб за кордон, а радянські люди пухли і вмирили з голоду", - зачитував М.Хрущов А.Авторханов у книзі "Империя Кремля. Советский тип колониализма". Вивозили за кордон, звісно, український хліб, і вмирили з голоду теж українці. Це було покарання мстивого Сталіна за те, що українці, як він вважав, під час війни не проявили достатнього ентузіазму на захист його тиранічного режиму. Поставлені під час війни перед вибором: нацисти чи комуністи - керівники українського національного руху обрали третій шлях - шлях української незалежності". Хлібний експорт, як й голодування, - підкреслював А.Авторханов, продовжувалися й надалі.

В умовах голоду і репресій надзвичайно складною для вищого керівництва СРСР була проблема зберігання зерна. Постановами від 27 липня 1946 р. "Про заходи по забезпеченню зберігання хліба, недопущенню його розбазарювання, розкрадання й псування" та від 25 жовтня 1946 р. "Про забезпечення охорони державного хліба" і жорстким репресивним контролем їх виконання Рада Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) намагалися втримати запаси зерна. В постановах зазначалося, що в ряді областей трапляється багато випадків крадіжок хліба при перевезенні до місць зберігання, допускається приймання хліба, що знаходиться на складах радгоспів і колгоспів, на токах, під охоронні розписки. Охорона й зберігання хліба, підкреслювалось в постановах, - найважливіше державне завдання партійних і радянських організацій. Перші секретарі обкомів, крайкомів партії, ЦК компартій союзних республік, голови облвиконкомів цією постановою зобов'язувалися кожні 10 днів

повідомляти Раду Міністрів СРСР й ЦК ВКП(б) про виконану роботу й стан зберігання державного хліба. В червні 1947 р. указ "Про відповідальність за розкрадання, розбазарювання і псування соціалістичної власності" прийняла президія Верховної Ради СРСР.

Зерно зберігалось часто дуже погано: в аварійних приміщеннях, вологе, заражене кліщем та довгонощиком, було й дефектне. Документи свідчать, що, через недостачу зерносховищ, частина зерна знаходилася у бунтах просто неба. Найбільша кількість зерна - 128,8 тис.т складалася саме таким чином у Херсонській, Кам'янець-Подільській, Чернігівській, Одеській, Харківській, Волинській і Тернопільській обл-х. Зерно лежало так місяцями, псувалося. Наприклад, в дуже голодуючій Херсонській обл. зіпсованого зерна було виявлено 2 т, в Херсонській - 147 т, у Волинській - 28 т. На пунктах "Заготзерно" зберігалось більше 23 тис. 700 т дефектного зерна. Тисячі тонн зерна гнили в "Заготзерно" в той час, коли люди страждали і вмирили від голоду. Через неподачу вагонів залізницею, окремі партії зерна лежали в бунтах по 4 - 5 місяців, з цієї причини нижній шар зерна проростав. Таке зерно йшло на спиртозаводи. Значна кількість зерна залишилася на токах. Великої шкоди завдавали низька якість зерна, величезні втрати при збиранні й зберіганні хліба. У колгоспників забирали все до зернини, а потім тисячі тонн хліба втрачали при зберіганні. О.М.Красиленко з с.Велика Кириївка Бершадського р-ну Вінницької обл. згадувала: "Хліб гнив на площадках під відкритим небом, а людям його не давали. Люди змушені були красти колоски. Пухли з голоду". Від голодуючого, пухлого й помираючого населення хліб, навіть гниючий, обєрігався силою зброї.

Пограбувавши селян і створивши значний фонд зерна, "благодійники"-можновладці на численні прохання з місць надавали з тих самих фондів селянам нужденну допомогу шляхом організації громадського

харчування. Щоб забезпечити проведення польових робіт, колгоспників харчували супом-баландою в організованих громадських їдальнях. Але цю "допомогу" було надано запізно й недостатньо.

Відчутну допомогу голодуючій Україні надавала ЮНРРА. Рятівницею голодуючого населення Східної, Південної і Центральної України стала Україна Західна, де порятунок знайшли сотні тисяч людей.

Поповнюючи й зберігаючи величезні держрезерви зерна, імперія економила на допомозі голодуючим, на здоров'ї й житті народу.

ЖНИВА БІДИ Й СКОРБОТИ

Масове сирітство

Офіційне "щасливе дитинство" у перші післявоєнні роки насправді для сотень тисяч дітей України являло собою муки голоду, хвороби, смерть. Чи не найбільше й найболючіше страждали від голоду старі люди і діти.

Голод знову, як і голодомор 30-х, породив масове сирітство. За рахунок скорочення норм постачання хлібом 2 млн 712,9 тис. дітей України тільки в жовтні 1946 р. було владою зеконормовано 5 млн 425,8 т борошна. Про це свідчить статистика. Вона розповідає також і про те, що батьки, у більшості - селяни, не маючи надії на порятунок своїх виснажених голодних дітей, у відчаї везли їх до міст і залишали у виконкомах міських та районних рад, в міліції, в установах, лікарнях, на вокзалах, базарах, просто неба, на вулицях, а то й у холодних голодних хатах. Колгоспниця колгоспу "XX років Жовтня" Диканського р-ну Полтавської обл. Целуйко, наприклад, опинившись без будь-яких продуктів харчування, покинула двох дітей: однолітнього й 6-річного, а сама зникла. Такі випадки були непоодинокими. Як безпритульних та бездоглядних, дітей, залишених у містах, працівники міліції забирали у дитрозподільники й направляли до дитячих будинків. Щоденно в дитячі розподільники УРСР в

травні 1947 р. потрапляло 10 тис. 35 безпритульних дітей. Починаючи з січня 1947 р., до м.Києва прибувала велика кількість дітей, які потребували влаштування й допомоги, щоденно в середньому 50 дітей прибувало в обласний дитячий приймальник, крім того, щодня в середньому 20 підкидьків та дітей до 3 років надходило у дитячі установи міського відділу охорони здоров'я. За один з літніх місяців 1947 р. в Києві було підкинуто 1626 дітей. М.Жовніренко з м.Гуляй-Поля Запорізької обл. згадує: "...Я працювала медсестрою. Навесні 47-го біля входу в райздороввідділ щоранку нас чекали десятки підкинутих голодними матерями голодних дітей. Вони просили їсти. Були й немовлята із записочками: "Ваня", "Тетяна", "Кирилко"...

Підібраних виснажених від голоду дітей розміщували у лікарнях. Кількість дитбудинків, контингент дітей в них стрімко зростали. "Всі дитприймальники перевантажені і нікуди дівати дітей," - підкреслював начальник Управління дитячих будинків Міністерства освіти УРСР С.Коваленко. В Одеській обл. у грудні 1946 р. було відкрито 130 додаткових тимчасових ясел, в яких перебувало 3 тис. дітей. Кількість дитячих будинків Ізмаїльської обл. з кінця 1946 р. та у 1947 р. збільшилось в 10 разів. На 1200 чоловік з доведенням загальної кількості вихованців у дитбудинках до 2 тис. 300 чоловік було збільшено контингент дитбудинків Чернівецької обл. Якщо на 1 січня 1947 р. тільки в системі Міністерства освіти УРСР було 85 дитячих будинків з контингентом 74 тис. 922 дитини, то через 7 місяців - 2 липня 1947 р. - вже 148 дитбудинків, в яких перебувало 132 тис. 140 дітей. "... Кількість дітей, які потребують негайного влаштування в дитячі будинки по Ізмаїльській області, щодня зростає. За повідомленням обласної Ради депутатів трудящих і облВНО в Ізмаїльській області потрібно додатково відкрити 16 дитячих будинків", - повідомляв 12 березня 1947 р. начальник Управління дитбудинків Міністерства освіти УРСР С.Коваленко

ЦК КП(б)У у своїй інформації. - За попередньою домовленістю з Радою Міністрів СРСР на Україні буде збільшено контингент дитбудинків на 25 тис. дітей. Є велика потреба просити Уряд Союзу прискорити це рішення". Крім дітей-сиріт і напівсиріт було взято на облік ще 500 тис. дітей, потребуючих допомоги. Дитячих будинків не вистачало.

Дитячі установи погано постачалися продовольством. Так, систематично недоодержував продукти харчування будинок дитини с.Козачівки Жмеринського р-ну Вінницької обл. У ряді місць дитячі установи зовсім не отримували молока. Діти недоїдали, опухали. Гинули від голоду. В дитячих установах, що входили до системи Міністерств освіти й охорони здоров'я часто розкрадалися продукти харчування та промтовари, призначені для дітей.

Значно погіршилось медичне обслуговування дітей у містах, а в селах його майже не було.

"У колгоспі були дитячі ясла в хаті колишнього куркуля. Ми туди бігали. Крутилися там з надією, що, може, перепаде ложка каші чи крихта хліба. Щоранку зі сходом сонця жінки приводили й на руках приносили малят, лишали їх на цілий день й самі йшли на роботу. Але дітей в яслах нічим було годувати. Вони були виснажені, бліді, у багатьох личка зморщені, як у старих дідусів, ручки й ніжки - тоненькі, а голови - великі, обтягнуті шкірою. Виділялися великі сумні очі. Такі ж сумні, як я потім побачила на картині Рафаеля "Сикстинська мадонна". Малята кволо плакали. Не плакали навіть, а безсило пхикали. Одна мати дитину розгорнула - це були кісточки, на яких висіла шкіра... Діти були загорнуті в брудне лахміття, на голівках у більшості - струпи. Забираючи дітей, жінки плакали. Бачила, як одна жінка на східцях тяжко ридала.

Повз нашу хату жінки, залишивши дітей у яслах, йшли на роботу - чорні, схилені, мовчазні: "Німі на панщину ідуть..." (Тарас Шевченко)", - так згадує про ті дитясла В.Чечина. Для дітей-дистрофіків відкривалися

відділення в лікарнях міста.

"Паслись ми на лободі й лопуцьках, їли навіть молочай. Головним завданням нашого дитинства був пошук чогось їстівного. Опухали ноги, життя не радувало. Небо здавалось темним, боліла голова, дзвеніло у вухах, була сильна слабість.

Пригадую таке: батько мій - інвалід війни I групи, дійшов до того, що зварив ремінь і жував його, плакав і давав нам, чотирьом дочкам, жувати шматочки того ремня, говорячи, що не може без сліз дивитись на опухлих з синяками під очима дітей. Мені він сказав: "Запам'ятай, доцю, що зробив "рідний батько Сталін". Але зараз нікому нічого про це не кажи". В хаті про таке говорили завжди пошепки при щільно завішених шматтям вікнах. У батька були страшно опухлі ноги. Одного разу він показав мені ногу вниз, ткнув туди палець, і палець повністю вгруз в глибоку ямку. Дід Назар вірив, що через роки "життя повернеться на старе". "Тільки я до цього не доживу, а ви доживете", - говорив він нам. Від виснаження голодом дідусь помер.

В школі нам давали суп: крупу-перловку, зварену на воді. Це нас підтримувало. Наша сільська опухла й виснажена вчителька Тетяна Степанівна Савченко (Світла їй пам'ять!) плакала, бачачи, як ми їмо цю баланду," - згадує киянка Чечина В., якій довелося пережити жахіття голоду в хут. Глушенкові Боровського р-ну на Харківщині.

Багато виснажених голодом дітей не мали сил навіть ходити до школи. Як повідомлялося на нараді у заступника голови Ради Міністрів УРСР М.П.Бажана 20 серпня 1947 р., за 1946 р., за даними Міністерства освіти, 600 тис. дітей відсіялося зі шкіл. "Дорогий брате, ходила я в школу три чверті, а тепер доводиться кидати, бо усе літо працювали в колгоспі всі троє, я маю 250 трудоднів, але на них нічого не дали, тільки аванс - і все, я не маю можливості вчитися, ...ще походжу кілька днів, а потім не знаю, що доведеться робити, адже їсти нічого..," - писав В.Бурдинюку Ф.Бурдинюк з с.Баговиця,

що на Поділлі. Г.Смик з м.Києва, який пережив голод у с.Червонка на Житомирщині, згадував: "...У 1947 році... я вже співав патріотичні пісні, вказані нам, голодним дітлахам "керуючою силою" - КПРС, що ми, мовляв, найщасливіші діти у світі. А на уроках, поївши зранку жолудяних млинців, непритомніли, збирали навесні на колгоспному полі перемерзлу картоплю - і то вже був "комуністичний делікатес".

"Коли одного разу вчителька прийшла в клас з зошитами, в яких були виставлені оцінки за диктант, вона викликала хлопчика за прізвиськом Атамас. Він написав диктант на "відмінно", але не встав. Вчителька була молодою, новою в школі і всіх учнів в обличчя не знала. Встала дівчинка и сказала, що Атамас тиждень тому помер. За день до своєї смерті він зумів написати диктант на "відмінно", - свідчив І.Стукало із Сергіївських хуторів Томаківського р-ну Дніпропетровської обл.

Батьки, родичі, сусіди, у переважній більшості своїй вчителі, вихователі намагалися рятувати дітей від голодового виснаження, хвороб, смерті. Й самі діти прагнули підтримувати один одного. Тому є багато прикладів. В багатьох школах та інших дитячих установах було організовано якесь харчування.

За крадіжки їжі діти ставали злочинцями, й одночасно самі діти частіше за дорослих ставали жертвами злочинців. В 1946 р. до тюремного ув'язнення було засуджено 100 тис. підлітків.

Підлітків насильно мобілізували до шкіл ФЗН, ремісничих та залізничних училищ, умови в яких були надзвичайно важкими, й діти з них тікали. М.К.Луценко з с.Поливанівки на Дніпропетровщині згадувала, що 16-річною була примусово мобілізована до школи ФЗН, умови в якій і на будівництві, де учні працювали, були дуже важкими, а дисципліна - жорсткою: "Одного хлопця за провину було замкнуто в підвалі. Коли ввечері його хотіли відпустити, то побачили мертвим - він був загризений пацюками".

Нашвидку створювались колонії для дітей, які скоювали дрібні правопорушення. 50% серед засуджених в 1946-1947 рр. становили жінки з малолітніми дітьми, які слідували за матерями етапом.

Типовим явищем в часи післявоєнного голоду стало жебрацтво. Багато дітей та людей похилого віку, жінок з малими дітьми ходили по хатах, просячи шматок хліба. О.М.Максимчук з м.Красилова Кам'янець-Подільської обл. свідчила: "Діти на базарі просили їсти, хоч ложку якоїсь баланди, там і помирали".

"Весною з'явилося в селі багато опухлих і виснажених чужих людей - жебраків. Але дати їм було вже нічого. Одного разу прибилася до хутора жінка з дівчинкою. Ніхто не хотів їх до себе брати. Бригадир направив її ночувати до нас. Яке це було страхіття! Завошивлені, у лахмітті. Голодна жінка залишки сил спрямовувала на нищпорення по хаті у пошуках їжі. Але не знайшла нічого, бо нічого не було. Десь в кутку все ж таки надибала вона стару кістку й цілу ніч гризла ту кістку, як собака. Мама всю ніч не спала, боячись, що голодна жебрачка задушить когось з дітей. На світанку жінка від нас пішла геть, а дівчинка бігла за нею й кричала. Жебрачка тікала від своєї дитини," - згадувала киянка Ч., яка сільською дівчиною пережила жахіття повоєнного голоду.

Не дочекавшись подаяння, убогі часто замерзали, падали від безсилля, гинули.

Багато безпритульних дітей, тікаючи від голоднечі, їхали в Західну Україну, до міст Одеси, Києва, Дніпропетровська, Харкова, ін. 40% із загальної кількості безпритульних затримувались міліцією на базарах, багато - на транспорті. За II півріччя 1946 р. на Південно-Західній залізниці було знято з поїздів 5 тис. 900 безпритульних і 1469 бездоглядних дітей, в I півріччі 1947 р. - близько 6 тис. За I півріччя 1947 р. органи міліції підібрали 65 тис. 33 дитини.

Разючою була схожість голодоморів навіть у деталях. Так само, як і в 1932-1933, в 1946-1947 рр.

діти збирали на цукрових плантаціях довгоносики. За літр довгоносики голодним збирачам давали черпак бурди.

Як і дорослі, діти дуже тяжко переносили голод, багато малечі вмирало від отруєнь, особливо зелених плодів весною. Дорослих, які намагались хоч якось порятувати виснажену голоднечею дітвору, переслідували. Коли безногого фронтовика, комірника М.Г.Іванця з с.Мельник Запорізької обл., який давав дітям то шмат макухи, то жменю проса чи кукурудзи потай від начальства, всупереч сталінському "порядку", виганяли з роботи за "розбазарювання", він кинув у вічі начальству: "Я рятував солдатських дітей!"...

Серед загиблих у післявоєнний голодомор діти й підлітки становили третину, а це - приблизно 400 - 500 тис. чоловік.

Перетворені на нелюдей

З поширенням голоду, страшним впливом його на людей з'явилися супутні кожному лихоліттю такі явища, як трупоїдство та канібалізм. Згадуючи про голод 1946-1947 рр., М.Хрущов зазначав у своїх мемуарах: "Пішов голод. Стали надходити сигнали, що люди вмирають. Деінде почалось людоїдство. Мені доповіли, наприклад, що знайшли голову й ступні людських ніг під мостом біля Василькова (містечка під Києвом). Тобто труп пішов у їжу. Потому такі випадки почастишали. Незабаром стали надходити офіційні повідомлення про людей, які померли від голоду, відмічалися випадки людожерства. "Кириченко, він тоді був секретарем Одеського обкому партії, розповідав, що коли він приїхав у якийсь колгосп перевірити, як проводять люди зиму, йому сказали, щоб він зайшов до однієї колгоспниці. "...Жахливу я застав картину. Бачив, як ця жінка на столі розрізала труп своєї дитини й примовляла: "Ось вже Манечку з'їли, а тепер за солимо Іванечка. Цього вистачить на якийсь час. Ця жінка збожеволіла від голоду і зарізала власних дітей.

Можете це собі уявити?" Я доповів про все Сталіну, але у відповідь викликав лише гнів: "М'якотілість! Вас обдурюють, навмисне розповідають про таке, щоб розжалобити і змусити використати резерви", - писав М.Хрущов.

Голод штовхав голодуючих на нелюдські акції. Психічно перероджуючись, вони зважалися на неймовірні злочини. З початку 1947 р. органами МВС велося розслідування 130 випадків трупожерства та людодства, зафіксовано 189 з'їдених людських трупів, до кримінальної відповідальності притягнуто 132 особи, найбільше - в Ізмаїльській обл. В інформації міністра внутрішніх справ СРСР С.Круглова на ім'я Й.Сталіна, В.Молотова і Л.Берії від 28 лютого 1947 р. повідомлялося, що органами карного розшуку УРСР зареєстровано ряд випадків людодства. За донесенням начальника УМВС Запорізької обл., 11 лютого 1947 р. у жительки с.Вознесенка Мелітопольського р-ну Л.А.В-К. від захворювання грипом помер 10-річний син Володимир (З етичних міркувань повні імена, по батькові й прізвища канібалів та їх жертв не називаються. - Авт.). Як встановлено слідством, В-К. труп померлого сина порізала на куски і м'ясо вжила у їжу для себе й двох своїх дітей - дочки Надії, 1931 р. народження, й сина Павла...

13 лютого у В-К. померла дочка Надія, труп якої вона також порізала й ужила в їжу. В-К. була членом колгоспу "Перемога". В 1946 р. вона разом з дочкою Надією виробила 222 трудодні, в рахунок чого отримала з колгоспу 74 кг пшениці, котру витратила, після чого почала голодувати.

"...У зв'язку з утрудненнями на Україні, нами дано вказівки органам МВС надавати необхідну допомогу місцевим органам влади" - зазначалось в інформації.

Констатуючи факти канібалізму, документи відділу з боротьби з бандитизмом МВС України чітко підкреслюють, що подібне скоювалося людьми, перебуваючими, як правило, в 3 - 4-й стадіях дистрофії, котрих після затримання відправляли до звичайних та

психлікарень, а їхніх вкрай виснажених дітей - до лікарень і дитбудинків. Багато людоджерів після деякого просвітлення і усвідомлення жахливості свого злочину кінчали життя самогубством...

Але, не дивлячись на вже не лише загрозу, а масовий голод, керівництво як в цілому СРСР, так і УРСР вимагало безумовного виконання хлібозаготівельних завдань.

Найбільш сильним післявоєнний голод був взимку, навесні й літом 1947 р. "...Миленький мій братик Гриша. Якби були в мене крила, полетіла б я до тебе й поділилася б з тобою, й розповіла б, що тут робиться. Один одного їдять - людоджерство, дуже багато пухлих, людей ріжуть і роблять ковбасу. Ой, Боже, що робиться, банд багато, голод великий...", - це слова з листа жительки Вінницької обл. до м.Праги (Чехословаччина), датованого 22 березня 1947 р.

Про трагічний стан справ, пов'язаних з нестачею продуктів харчування, факти захворювання громадян від голоду і скоєння на цьому ґрунті жахливих злочинів начальники обласних управлінь міліції своєчасно інформували секретарів обласних комітетів КП(б)У, про що сумлінно відзначали у спецдонесеннях на ім'я міністра МВС України генерал-лейтенанта Строкача, сподіваючись, що з їхнього боку негайно будуть вжиті заходи щодо запобігання голодомору і надана допомога голодуючим. Та цього не сталося. "Людина-гвинтик", яка створювала основу для життя всіх членів суспільства, і за рахунок праці якої вони жирували, їх не цікавила.

Доведені до відчаю люди вдавалися до злочинів й суїциду. Так, колгоспниця Б., 1903 р. народження (з колгоспу ім.Будьонного с.Бееве Синівського р-ну Сумської обл.) 16 травня 1947 р. на ґрунті тяжкого матеріального становища (колгосп допомогти не мав можливості), повісила свою дитину, 1946 р. народження, після чого також покінчила своє життя шляхом повішення. Про це йшлося у спецповідомленні УМВС по Сумській обл. до МВС УРСР.

Хлібозаготівлі тривали...

Замовчування трагедії

Голод 1946-1947 рр. був одним з трагічних явищ у житті народу України, замовчуваних тоталітарною системою. Оберігався він дуже пильно, як державна таємниця. В умовах сталінщини відбиралася й використовувалася лише вигідна для режиму інформація. Сталін та створена й керована ним адміністративно-командна система ставилася до голоду в Україні як до явища неіснуючого. Це замовчування було злочинним і продуманим.

Призвідець голодомору - радянський уряд - всіляко намагався приховувати як від власного народу, так і від країн Заходу правду про жахіття післявоєнної трагедії.

Численні партійні та державні постанови, слухняна преса наголошували на тому, що "в країні успішно йде відбудова сільського господарства", українські селяни "охоплені загальним трудовим піднесенням у боротьбі за підвищення врожайності та подальший розвиток соціалістичного сільського господарства", закликали ідеологічно одурманений народ "до переборювання післявоєнних труднощів" й "труднощів зростання", створювали ілюзію покращення життя.

Слова "голод" ні у численних постановах ЦК ВКП(б) і Ради Міністрів колишнього СРСР, ні у постановах ЦК КП(б)У і Ради Міністрів колишньої УРСР, інших документах партійних та радянських органів - головного інструменту сталінщини - не було. Та й самі вони (а їх було прийнято більше 50) публікувалися вибірково. Слово "голод" було відсутнє й у наскрізь цензурованій тодішній як центральній, так і республіканській та місцевій пресі. Лише в одній - двох постановах були присутні натяки на післявоєнні труднощі, посуху, неврожай. Цинічною по відношенню до голодуючого населення України була прийнята 19 вересня 1946 р. постанова Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) "Про заходи з ліквідації порушень Статуту сільськогосподарської артілі в

колгоспах". Статут сприяв зміцненню компартією колгоспного ладу, який, у свою чергу, давав можливість забирати із села хліб та інші продукти харчування. У постанові йшлося про порушення так званої "колгоспної демократії", якої, як зрозуміло, в умовах сталінщини не було й бути не могло, а натомість - кріпосництво в найбільш жорсткій формі.

"В газетах пишуть, що все добре, а де це добре, а в нас все погано, гірше, ніж було 10 років тому, й базару нема, й церкву повалили, й ставок повалили, й баня не працює, наші родичі з Піщанки кажуть, що Піщанка стала гірша за село. Люди всі змінилися - худі, чорні, злі..." - писали 5 червня 1946 р., благаючи про допомогу, селяни з Вінничини М.Хрущову.

І.А.Телегін свідчив, що "... в листах, які ... отримував з дому, військова цензура викреслювала рядки, а потім виявилось, що моя мати й сестрички (батько теж був в армії) їли ховрашків, сильно голодували". Листи до солдат в армію не доходили. Як згадував І.П.Штонда з м.Харкова, у його товариша по війську вимерла з голоду уся сім'я, але він не знав про те, поки не повернувся додому. В Харкові солдати поодинці не ходили. З цивільними не мали права розмовляти. Боялися один одному слово сказати. Один на одного доноси складали. Згадати страшно...".

Голод 1946-1947 рр. системі вдавалося приховувати й від світової громадськості, й від населення СРСР. Документи, що стосувалися цього лихоліття, проходили під грифом "таємно", "цілком таємно", "таємно, конфіденційно", "особисто", "тільки особисто" та ін.

Представники вертикалі влади були докладно обізнані зі станом справ у республіці. Секретарям ЦК КП(б)У, обкомів партії інформація про ситуацію в областях, районах, містах і селах надходила регулярно. В таємних офіційних документах подекуди замість широко вживаних слів "неврожай", "недорід" зустрічається і слово "голод". Але, прагнучи зберегти політичний імідж, владоможці робили вигляд, що не лише такої

трагедії, як голод, а взагалі негативних явищ і проблем в суспільстві немає. Про голод в Україні М.С.Хрущов доповідав Сталіну восени 1946 р., однак цю доповідь "батько народів", безперечно, прекрасно поінформований про стан справ, назвав брехнею. Сталін звеличувався, популяризувався як "рідний батько всіх народів", а партія - як "турботлива мати", "керівна й спрямовуюча сила суспільства"; голодуючі люди - "гвинтики" їх не хвилювали. На 173 сторінках стенограми III обласної наради селян Чернівецької обл., в якій якраз голод косив десятки тисяч людей у "пік" лихоліття в січні 1947 р. - жодного слова про голод, натомість: "Ми, працівники сільського господарства... запевняємо більшовицьку партію і радянський уряд, що взяті зобов'язання з честю виконаємо і перевиконаємо. Запорукою цьому є наша любов до нашої Радянської Батьківщини, Радянського Уряду, більшовицької партії, наша безмежна любов до натхненника і організатора наших перемог - Великого Сталіна!"

Державна таємниця про голод виражалася в неопублікації постанов партії та уряду, репресіях проти людей, які розповідали про цю трагедію, тощо. Нікого не випускали за межі району, за межі України. Щоб люди не виїздили за межі своїх регіонів, квитків на поїзди на станціях не продавали.

Оскільки офіційно голоду не було, він не існував, слухняна преса оптимістично закликала маси на трудові подвиги, "батькам" України М.Хрущову та Л.Кагановичу надсилалася маса телеграм від окружних виборчих комісій про висунення їхніх кандидатур від імені народу, якого вони позбавляли хліба, а через це часто й життя - в депутати місцевих рад. В одному з листів Л.Кагановичу, датованому початком грудня 1947 р., говорилося: "Під Вашим керівництвом, під керівництвом Комуністичної партії (більшовиків) України, виконуючи Сталінську п'ятирічку, наша Республіка заліковує рани війни й наповнюється багатством." А справжнє багатство України - люди - в цей час

страждали й гинули від голоду.

В УРСР проводилися різні ідеологічні заходи, проходив II республіканський зліт піонерів. У проекті звернення учасників зльоту до дітей України говорилося про те, що піонери республіки знищили сотні тисяч шкідників сільського господарства й тим самим урятували десятки тисяч пудів зерна. Як про героїчний вчинок, розповідалося про те, що піонер В. Дев'ятко з Херсонської обл. знищив 1019 ховрашків. До цього можна було б додати, що знищені школярами ховрашки багато сімей урятували від голоду, ставши єдиним продуктом харчування.

Однак, голод викликав невдоволення населення. Так, наприклад, телеграма, направлена в січні 1946 р. М.С.Хрущову начальником "Донбастяжбуду" Муріним, свідчила про те, що "робітникам ...недодано 9 т хліба, знято з постачання утриманців... Становище тяжке, настрої робітників нервозний, є непорозуміння...". "...Говорять, що тепер правди немає, але правда повинна бути...", - писали в листі до М.С.Хрущова колгоспники с.Попелюхи, що на Вінниччині.

Спекулюючи на одвічній вірі у кращу долю, працьовитості трудівників, ідеологізуючи все буття населення України, КП(б)У, уряд, влада на місцях під тяжким пресом центру представляла життя як таке, що поліпшується, стає для людей все "радіснішим" і "веселішим". "У радянських жінок немає більш важливої турботи, як турбота... про успіх п'ятирічки. Хай живе й славиться вільна, рівноправна радянська жінка! Хай живе керівник більшовиків України Лазар Мойсейович Каганович! Хай живе... Микита Сергійович Хрущов! Хай живе... Йосиф Віссаріонович Сталін!" - це слова одного з листів, надісланих у січні 1947 р. - в пік голодомору - його організаторам. У засобах масової інформації лунали заклики партії й уряду до жінок підвищувати врожайність сільськогосподарських культур. І водночас - жодної згадки про жінку як людину, особистість, про жінку-матір, ні слова про те, що жінкам перш за все

треба було рятувати своїх дітей від голодної смерті.

"Доводимо до Вашого відома, що завод *чомузь* (Курсив - Авт.) з 1 жовтня 1946 р. знято з постачання хлібом. На заводі підсобне господарство (15 га) цього року дало 4 ц і 30 кг зернових, які було зібрано і здано в держпоставку. Положення робітників дуже тяжке. Далі жити, не отримуючи пайка, просто неможливо. Просимо Вас дозволити видати хлібні карточки хоча б інвалідам Великої Вітчизняної війни, дружинам загиблих на фронті й робітникам, які не мають підсобного господарства", - зверталися в листі до М.С.Хрущова робітники Віньковецького плодоконсервного заводу. Архівні фонди містять багато листів, скарг про "*раптове*" (Курсив - Авт.) зняття робітників та службовців заводів у сільській місцевості та їх утриманців з постачання. Ця постанова, як бачимо, створена Сталіним та його поплічниками, прекрасно znana виконавцями, була утаємничена від народу.

Такі ж цинізм й лицемірство виявлялося у відношенні до інвалідів, утриманців, дітей. Дуже погано постачалися дитячі заклади продовольчими продуктами. Так, у січні-лютому 1946 р. дитячі установи Полтавщини зовсім не одержували молока. Особливо погано забезпечувалися молоком дитячі заклади, розташовані в сільській місцевості. Припинено було харчування дітей у школах. Поширювалася захворюваність дітей на голодне виснаження (авітаміноз, пелагру, септичну ангіну, туберкульоз, ін.). В цей же час до керівництва республіки надходили послання з виявом гарячих почуттів любові й подяки за "щасливе дитинство". "Вітаємо Вас з Новим, 1947-м, роком. Бажаємо здоров'я, гарного життя у новім році. Спасибі за батьківське піклування, радісне, щасливе дитинство. Діти, вихованці Звенигородського дитячого будинку та дирекція", - таку телеграму було надіслано на ім'я М.Хрущова

З кінця 1946 р. в людних місцях міст республіки матері полишали голодних дітей, сподіваючись на те,

що їхні, на мові офіціозу, "неорганізовані" діти, які не одержували пайка, стануть "організованими", тобто мешканцями дитячих будинків, і отримають якесь харчування.

Правда про голод приховувалася й за таким, як вважали можновладці, незрозумілим народів медичним терміном - "дистрофія". Про те, звідки в мирний час з'явилися десятки тисяч дітей-сиріт, офіційно ніде не було сказано ні слова.

Знали про голод партійні та державні працівники всієї вертикалі влади в Україні. Про це свідчать численні листи, телеграми з місць, що зберігаються в архівах. Знали про недоодержання, неотоварювання або несвоєчасне отоварювання хлібних карток, вкрай напружене становище робітників і службовців та ін. Разом з утаємниченням самого факту голоду повсюдно процвітало в республіці, як і у Союзі в цілому, пристосовництво, лицемірство й підлабузництво. В той час, коли у Полтавській обл., наприклад, було дуже неблагополучно, люди голодували, а нерідко й помирали з голоду, кілька голів колгоспів направили листа Л.М.Кагановичу й М.С.Хрущову, в якому із захопленням писали, що в рішеннях лютогового (1947 р.) пленуму ЦК ВКП(б) вони вбачають "яскраву турботу більшовицької партії, Радянського Уряду й особисто товариша Сталіна про колгоспне селянство".

Замовчування людомору робило велику послугу можновладцям, "вождю"-тирану. Післявоєнний штучний людомор, скоєний і утаємничуваний в тоталітарному суспільстві партією-державою, очолюваною Й.Сталіним, через заідеологізованість, політичну зашореність населення, сліпу віру в "доброго правителя", сприймався часом трудівниками, навіть жертвами голоду, як явище, винуватцем якого Сталін не вважався. Про тяжке становище населення, смертність внаслідок голоду і своєрідне ставлення до "вождя" свідчить, наприклад, лист колгоспника з с.Цибулева Єлісаветградівського р-ну Кіровоградщини Я.Гриценка, написаний 10 липня 1947 р.

"рідному батькові українського народу" Й.Сталіну:
"Доброго здоров'ячка, Йосиф Віссаріонович! Прийміть привіт од українського голодного народу. Дорогий наш вождь! Стільки світ не існує, я не бачив таких безпорядків, як зараз. Голод, злидні, іздівательство над народом. Робочі пухнуть. Дорогий наш вождь, я от колгоспник-конюх, **в мене вмерла вся сім'я з голоду** (Курсив - Авт.). Я рішив написати вам листа. ...Стільки невдоволень у країні, зверніть, пожалуста, увагу, особливо на робочих і селян, бо, не дай Бог, гряне що-небудь, то ми пропали з вами. До свідання, побажаю вам успіхів у роботі".

Вищій владі вдавалося звалювати вину за голодомор на місцевих керівників. За правдою з вірою у справедливість зверталася до головного призвідця голодомору й жителя м.Павлограда Дніпропетровської обл. М.А.Осипчук. У листі, датованому 12 лютого 1947 р., вона писала: "Справа така: по радіо диктори щодня й щогодини оспівують Ваше ім'я й прославляють життя радянських людей, а насправді народ голодний, робітники ...пухнуть з голоду, хлібний пайок недостатній, приварку нема. Багато людей вмирають, і їх виносять на кладовища й там кидають. Місцева влада рие великі подібні до братських, могили й хоронить туди по кілька чоловік. Худобу вигубили, для обробітку землі вона уже не годиться, заморена голодом. У колгоспників силою відібрали продукти врожаю, а написали в газетах й передали по радіо, що колгоспники здали державі продукти добровільно. Керівникам живеться добре...

Комерційний хліб продається тільки начальству, чий дружини продають цей хліб на ринку по 150 крб. буханка. Народ гине від голоду й непосильної праці і проклинає Ваше ім'я у тон дикторам". Подальша доля авторки листа невідома.

Під страхом репресій, як згадують люди, померлих "нишком закопували".

Преса України в 1947 р. писала, що по всій республіці йде "збирання доброго врожаю". Отже, зерно в

республіці було. Ряду країн воно передавалося безкоштовно. Але все це було невідомо населенню.

Держзаготівлі сільгосппродукції не припинялися.

Тільки з 1988 р., у зв'язку з відкриттям спеціальних сховищ архівів, стало можливим наукове дослідження проблеми повоєнного голодомору.

Жертви голодомору

Через недоїдання, голоднечу, швидко поширювалася по республіці дистрофія. Найбільше - саме в "пік голоду" - взимку 1946-1947 рр. та весною 1947 р. - опухання, виснаження дорослих та дітей на ґрунті голоду набували масового характеру. Архівні документи - доповідні записки, інформації, листи голів облвиконкомів і секретарів обкомів партії, політдонесення керівників виробництва, начальників на адресу вищих посадових осіб України містять багато даних, що підтверджують це сумне явище.

В крупних промислових містах дистрофіками ставали найбільше утриманці й діти, зняті з гарантованого постачання за хлібними картками, чисельність дистрофіків у містах Сталінської обл., наприклад, становила 65 тис. 651, Запорізької - 32 тис. 237, Дніпропетровської - 24 тис. 480.

У грудні 1946 р. на металургійному заводі ім.Петровського м.Дніпропетровська, наприклад, дистрофіків I та II ступеня нараховувалось 80 чоловік, на заводі ім.Калініна - 42 чоловіки, багато на Дніпровському металургійному заводі ім.Дзержинського м.Дніпропетровська та ін.

Документи Міністерства охорони здоров'я, МВС і МДБ України свідчать, що з 31 березня по 20 червня 1947 р. кількість хворих на дистрофію зросла з 635 тис. 844 чоловік до більш ніж 1 млн 100 тис. чоловік. Житель с.Червоний Яр Кілійського р-ну Ізмаїльської обл., демобілізований з армії Буручан писав своєму товаришу: "...Демобілізувався, приїхав додому, але краще мене убили б на фронті, ніж мучитися вдома, де

всі вмирають з голоду. Таке життя погане, що передати не можу, приїхав додому й не бачу ніякої допомоги з боку держави". А.Жукова з с.Первомайського Суворовського р-ну Ізмаїльської обл. писала на адресу п/п П.А.Жукову: "...Такого голоду, як тепер, по всій Бессарабії ми не пам'ятаємо. Від Ізмаїла до Чикирлика й до Кілії всі люди голодні".

Але найбільше голод вразив село. Станом на 1 червня 1947 р. в Україні нараховувалося 1 млн 74 тис. 314 дистрофіків, 77,1% (828 тис. 429 чоловік) яких були сільськими жителями. Найбільше виснажених селян-дистрофіків було у Вінницькій обл. - 133 тис. 442 чоловіки, у Київській - 66 тис., у Харківській - 63 тис. 677, у Запорізькій - 56 тис. 507, в Дніпропетровській - 52 тис. 767, в Ізмаїльській - 52 тис. 447, у Миколаївській - 50 тис. 807, в Одеській - 48 тис. 316, в Полтавській - 44 тис. 929, в Кам'янець-Подільській - 44 тис. 533, в Сумській - 36 тис. 427, у Херсонській - 36 тис. 312 чоловік.

Виникали й поширювалися пов'язані з голодом хвороби. На ґрунті виснаження, вживання у їжу м'яса дохлих тварин, дефіциту мила та інших засобів гігієни, ослаблення організмів людей, відсутності санпропускників на шляхах потоків знедолених поширювалися масові захворювання на паразитарні тифи. 1947 р., коли тиф підійшов до Москви, уряд СРСР видав постанову "Про заходи з ліквідації епідемічних осередків захворювань паразитарними тифами", в якій відмічалося різке зростання захворюваності на Україні, зокрема, у Харківській обл.

У голодуючих траплялися різного роду отруєння, захворювання шкіри, ін.

Через мізерну оплату, а часто-густо неоплату трудоднів, що колгоспи, пограбовані державою, не в змозі були колгоспникам забезпечити, надзвичайно високі податки на особисті присадибні ділянки, жорстокий голод, репресії, хвороби, колгоспники полишали села. Особливо великий вплив селян був взимку 1947 р. Люди йшли, в основному, у міста, де великою була потреба

у робочій силі.

Голова колгоспу "Заповіт Леніна" Новосанджарського р-ну Полтавської обл. Личко у листі до голови Ради з колгоспних справ Андреева від 12 квітня 1947 р. за дорученням правління просив повернути колгоспників і сільських спеціалістів в колгоспи, вказуючи на випадки, коли з багатьох колгоспів пішло до 100 чоловік, багато спеціалістів сільського господарства, а саме: машиністи, ковалі, теслі, ланкові... Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 4 червня 1947 р. "Про неорганізований відхід колгоспників" зобов'язувала керівників міністерств, республіканських установ, виконкомів обласних і районних Рад давати вказівки про заборону в усіх підвідомчих їм підприємствах і установах прийому на роботу колгоспників, які не мали дозволу правління про відпуск та відповідних документів від виконкомів сільрад. Але люди, гнані голодом, залишали села. З Ізмаїльської обл., наприклад, за 1947 р. вибуло 8 тис. 934 селянські господарства. В листі, датованому 19 липня 1946 р., Загородня з с.Глибочок Тальнівського р-ну Київської обл. писала А.В.Сучку до війська: "...В нашому селі люди дуже худі, а в інших - навіть опухли. Багато людей від'їжджають, настав 1933 рік...". "Хліба колгоспникам не дають ні грама, а зараз же, як тільки намолотять, навантажують на машини й вивозять... Люди вже від'їжджають в різні сторони", - так характеризував це явище колгоспник с.Кринички Дніпропетровської обл. В.А.Перепотський. За 1946 р. чисельність працездатних жінок та підлітків до 16 років, незважаючи на заборону виїзду, загороджувальні загони, відсутність паспортів, зменшилось в селах України на 283,9 тис. чоловік. Особливо великим вплив людей із сіл був взимку 1947 р. Люди йшли на будови, до Західної України. Це явище ще більше ускладнювало ситуацію.

Станом на 20 червня 1947 р. в Україні нараховувалося 1 млн 154 тис. 378 виснажених голодом людей - дистрофіків.

Зі збільшенням масштабів масового голоду зростала смертність людей. "Що найстрашніше - люди мерли, мов мухи. І нікому було закопати їх в ями. Кого пригортали, а хто так і залишався лежати", - згадувала М.І.Риженко з с.Гладківка Голопристанського р-ну Херсонської обл. Дніпропетровчанка Т.В.Прудникова згадувала, що багато батьків просили, щоб їхніх дітей забрали до дитячих будинків, бо вони пухли з голоду. "Я їздила до своєї тітки на станцію Ілларіонове й одного разу бачила як хлопчик, років 10-ти, йшов і раптом впав і вмер, але всі проходили мимо, йшли далі, наче сонні, ніби нічого страшного не відбулося. Смерть стала звичним явищем. Вона була скрізь і повсюди".

"Люди мерли на дорогах, вокзалах. Одна жінка лягла на вокзалі у Садгорі і померла, а дитина лазила по ній і плакала. Діти були дуже слабкими, хотіли їсти, голодували: йде, йде, бідолаха, хитається, падає і вмирає. Pokійників ховали, кидаючи прямо в яму без труни. Зранку помер, а на вечір вже й поховали... Були випадки, коли діти помирали на руках вчителя". Так запам'яталася смерть учня А.Бершака Р.С.Комар з м.Новомосковська на Дніпропетровщині.

За архівними документами чітко простежується ріст смертності в 1946 р. порівняно з 1945 р. Особливо значне її підвищення спостерігалось з II половини 1946 р. й різкий ріст в I половині 1947 р. Надзвичайно характерним воно було для ряду областей, зокрема Ізмаїльської та Чернівецької, де померлих було більше, ніж народжених. За даними ЦСУ України, в Ізмаїльській обл. 1946 р. народилося 15 тис. 445 чоловік, померло - 15 тис. 636 людей, тобто смертність перевищувала народжуваність. Найбільш характерною така ситуація була для сіл. У селах Ізмаїльщини того ж року народилося 12 тис. 376 чоловік, а померло 13 тис. 590 людей. Найбільше число померлих припадало на грудень 1946 р. - 2 тис. 487.

У доповідних записках, зведеннях офіційної звітності, що були направлені урядові України, відзначалося

погіршення показників природного руху населення в 1947 р. порівняно з 1945: спад народжуваності і збільшення смертності, особливо дітей віком до одного року, загальне скорочення чисельності населення.

Разюче зросла смертність в 1947 р. Документ "Розподіл народжених за місяцями по Українській РСР в 1947 р. і 1948 р." свідчить, що "тільки 1947 рік з післявоєнних виділяється підвищеною смертністю...".

На зменшення 1947 р. чисельності сільського населення в Дніпропетровській, Вінницькій, Запорізькій, Ізмаїльській, Чернівецькій обл-х вплинула також підвищена смертність і понижена народжуваність, в результаті чого вийшов негативний природний його приріст. В ряді областей, зокрема Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Херсонській, Ізмаїльській, Чернівецькій за 1947 р. приріст мав мінусовий показник. Дитяча смертність 1947 р. становила 127,7 на тисячу осіб відповідного року. Найвища смертність дітей у 1947 р. відмічалася в Ізмаїльській області - 319,0, Чернівецькій - 211,5 та Запорізькій - 177 на тисячу дітей до одного року.

В 1,6 рази збільшилась 1947 р. смертність у лікувальних установах УРСР. В цілому ж по Україні за 1947, найтяжчий рік, смертність населення збільшилась в 1,7 рази. Головна причина такого зростання - голод, дистрофія та пов'язані з ними хвороби.

Помирали сотні тисяч людей. Серед дорослих більше вмирало чоловіків, ніж жінок. Серед дітей частіше вмирало хлопчики. "Страшні то були часи, люди вмирали від голоду як мухи... Скільки разів бачила, як ліз то один, то другий бідолаха на акацію та безсилий з голоду падав донизу і помирав, а інший, хоч і досягав того цвіту, наїдався його і все одно вмирав," - згадувала А. Антонова. "У Харкові вокзал - ніде голці впасти: всюди голодуючі з усіх куточків України. Сиділи тижнями, їх не відправляли. Дітки вмирали прямо на руках знесилених матерів. Запам'ятала на все життя той страшний тихий стогін," - свідчила К. Ткаченко з с. Заріччя Гуляй-Пільського р-ну Запорізької обл.

Більше третини населення вимерло у селах Глибокому, Олександрівці, Червоноармійському, майже повністю вимерло с.Трапівка Одеської обл., багато людей померло у с.Томашківці, в Томаківському р-ні Дніпропетровської обл., інших селах і містах України...

Конфіскаційні зернозаготівлі, мізерна оплата чи неоплата вироблених тяжкою працею без вихідних трудовнів, надвисокі податки на кожне присадибне господарство, "добровільно"-примусові позики, вивіз хліба та інших сільгосппродуктів, тобто тотальне пограбування села, викликало все більше посилення голоду, поширення смертності людей від голодного виснаження. О.Катрич з с.Андріївка Роменського р-ну Сумської обл. згадував: "Нарешті настала справжня весна. [1947 р. - Авт.]. У селі на той час од голоду померло 7 людей. Але ні "вождь усіх народів", ні місцеве керівництво навіть пальцем не поворухнули, аби якось полегшити наші страждання. У лахмітті, з порепаними ногами брели ми до лісу, рвали липове листя, сушили його, потім щось пекли і їли. Щоб вижити, і пожити при комунізмі, що його мальовничо описували більшовицькі агітатори...".

У с.Попелюхи на Вінниччині загинуло понад 70 чоловік... Благання людей про допомогу до "батька" М.Хрущова не дійшло. Голодомор, організований сталінщиною через злочинну партійно-державну політику щодо селян, забрав понад 1 млн людських життів, в основному, хліборобських. Найбільше постраждали селяни південних, південно-східних та східних областей. В Ізмаїльській (що пізніше увійшла до Одеської) й Чернівецькій обл-х смертність була найбільшою, перевищувала народжуваність.

За спогадами нині живих свідків, загинуло від голоду 300 - 400 жителів с.Новоселиці Кельменецького р-ну Чернівецької обл., 100-120 чоловік померло в с.Клішківці Хотинського р-ну, з початку до липня 1947 р. померло більше третини людей с.Костичаки

Новоселицького р-ну, велика кількість людей померли у с.Великій Буді Герцаївського р-ну Чернівецької обл. З.Чурчя поховав усіх своїх дітей, сам носив їх на спині на кладовище. У м.Овідіополі Одеської обл. вимерло 25-30% населення. Третина людей померла з голоду в с.Олександрівка Болградського р-ну Ізмаїльської обл. Як згадує В.С.Драганов, померли його сусіди: І.Димов і його сім'я, вони втратили під час голоду 3 дітей. У с.Глибокому Татарбунарського р-ну Ізмаїльської обл. померло близько 35% населення. Як згадує Є.Ф.Бойко, "люди йшли по вулиці й падали. Трупи валялись на вулицях".

В с.Іванівка на Кіровоградщині зі 150 мешканців померло під час голоду 50 осіб, тобто третина населення. В родині Г.М.Кохні в с.Вишнякове від виснаження голодом померли 5 чоловік. З дуже великої сім'ї Крамаренків, яка сильно голодувала, у неї забрали навіть корову, а в сім'ї були маленькі діти, живими залишилися троє.

В грудні 1946 - січні 1947 рр. по с.Вольному Тарутинського р-ну Ізмаїльської обл., половина жителів якого вимерла, ходили спеціальні групи людей, які виносили трупи з дворів і хоронили їх на кладовищі.

У с.Завадівці Білгород-Дністровського р-ну Одеської обл. з населення 600 чоловік в 1946-1947 рр. померло 250, в т.ч. 75 дітей, бо "навіть низький через посуху врожай був відібраний державою, і люди залишилися зовсім без хліба".

У с.Малинцях Хотинського р-ну Чернівецької обл., як свідчить М.М.Залевська, померло 300 - 400 чоловік. У Михайлівці Кельменецького р-ну, за свідченням О.Г.Корнілової, з середини літа 1946 р. до осені 1947 р. загинуло голодною смертю близько 400 дорослих і дітей. Вимерло більше половини с.Царичанка на Дніпропетровщині. В с.Устя на Вінниччині - до 30% населення. Й так було в багатьох селах...

Але при цьому хлібовикачка не зупинялася.

Не набагато легше було людям і в містах багатьох областей й особливо найбільш голодуючих -

Чернівецької та Ізмаїльської. З м.Рені Ізмаїльської обл. Є.І.Шило на адресу п/п 040701 повідомляв В.Т.Шилу: "...Нам зараз дуже погано, не знаємо, що робити. Хліба у нас немає, їсти нічого і роботи ніде нема, у нас вже багато людей пухнуть і помирають з голоду - більше половини міста, якби ти подивився - ти б жажнувся...". О.Мілейко з Одеси свідчила: "У нашому будинку з голоду померли 5 чоловік". Як згадує Х.М.Борисова (Руденко) з м.Татарбунари Ізмаїльської обл., "померло тоді багато. Люди падали, як снопи. Помирали в хатах, на вулицях. Померли від голоду в 1946 р. батько, в 1947 р. - мати".

"У нашому селі, - згадував А.П.Баршадський з с.Борисівка Нікопольського р-ну Дніпропетровської обл., - був випадок, коли один чоловік, якого живцем кинули до ями з трупами, прийшов до свідомості, виліз з ями та доповз до крайньої хати аж у сусідньому селі". Похорони в той час були невідомі. Як згадує К.А.Буряк з с.Настополь, що на Дніпропетровщині, "становище в селі було жахливим. Один селянин з вигнаних владою копати яму для трупів, вмер у цій же ямі. А один смалив kota у грубі та так і вмер з недосмаженим котом". Багато дітей залишилися без батьків. А були діти, які навіть рятували своїх батьків, або, вже лишившись сиротами, рятували менших братів та сестер.

Поки ще не підрахована (та, напевне, й неможливо це точно зробити) чисельність загиблих від цього голоду. Але аналіз документів дає підстави стверджувати, що чорні жнива післявоєнного голодомору викосили в Україні понад 1 млн, переважно, селянських життів.

Під час голоду чимало людей гинуло за межами республіки, коли добиралися до "хлібних місць". З померлих від голоду сотень тисяч людей третину становили діти й підлітки.

В той час, коли найбільш бідні селяни України, обкращені державою, страждали і в муках помирали з голоду, найвища номенклатура - а це члени ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР, чиновники цих установ,

керівні працівники республіканських й обласних органів влади продовольством та промтоварами забезпечувались безкоштовно з доставкою додому. Працівники радянсько-партійного активу районного масштабу отримували ліміти харчування за трьома групами. В 1947 р. у складі лімітів було 19 найменувань важливіших продуктів харчування. Пайок мали навіть дрібні управлінці. Існувало спецпостачання в системі закритих розподільників, їдалень та буфетів. Літерне харчування розподілялося на кілька категорій - "Літер Б", "СП", "другі гарячі", ін. Більшість представників партійної еліти СРСР та України в "країні робітників та селян", виголошуючи промови про справедливість, рівність і братерство, відділяли себе від народу, маючи кілька ступенів захисту, долю й болі його не поділяли.

ВИСНОВКИ

Голод в колоніально залежній Україні 1946-1947 рр. був штучним, рукотворним, викликаним політикою державної комуністичної партії та уряду СРСР, які переклали проблеми післявоєнної кризи на озлиднілий народ. Перебуваючи під постійним репресивним тиском партії, її адміністративно-командної верхівки, українське село у перші повоєнні роки змушене було терпіти чи не найбільший пресинг від проведення хлібозаготівельної та податкової політики.

Питома вага заготівель зерна від валового збору досягала разючих розмірів. Заготівлі 1946 р. порівняно з 1945 р. були менші, а відсоток вилучення зерна - більший.

Ціною узаконеного пограбування села, напівголодного й голодного існування його трудівників поповнювалися держрезерви продовольства, збільшувався його експорт, кошти від якого спрямовувалися на розвиток військово-промислового комплексу для зміцнення країн "соціалістичної співдружності" і

майбутніх союзників. Ціною жахливої післявоєнної експропріації був більш ніж мільйон людських життів, як передчасно обірваних, так і ненароджених. "Півстоліття сплигло з того часу. Але й зараз інколи сняться мені ті страхіття. Прокидаюсь від жаху, йду вночі на кухню, плачу і їм хліб," - згадує киянка В.Ч., нині пенсіонерка, а тоді селянська дитина, школярка.

Післявоєнна трагедія стала наслідком політики верхівки тоталітарної імперії, що прагнула за всяку ціну продовжити почату в 30-х роках індустріалізацію для створення більш потужного військово-промислового комплексу. Задля здійснення цього, праця селянина була перетворена на рабську. Село стало жертвою ядерного молоха.

Поповнення величезних прихованих продовольчих резервів проводилось за заздальгідь розробленими планами за рахунок вилучення продовольства з колгоспів й скорочення ринкових фондів. 1947 р. порівняно з 1946 р. надходження зерна на внутрішній ринок скоротилось в 1,7 рази. Згадаймо це число. Саме в 1,7 рази зросла 1947 р. смертність в Україні. 1947 р. хліба випікалося втричі менше, ніж 1940 р.

Голод, людські втрати викликали незворотні соціально-економічні наслідки. Як й людомор 1932-1933 рр., цей голод зробив свій внесок до подальшої економічної й духовної стагнації суспільства. Жителі міст, завдяки нормованому постачанню за картками, легше переживали лихоліття голоду. Становище сільського населення було жахливо гнітючим.

Величезна репресивна акція голоду була спрямована перш за все проти селян-хліборобів, а також робітників та їх сімей. Політика пограбування села через продрозкладку, репресії проти населення дозволили зібрати продовольство для мінімального постачання жителів міст і створити резерви тоталітарної держави, але прирікала хліборобів, жителів сіл на виснаження і муки голодної смерті.

Граничне обмеження чи позбавлення продуктів

харчування людей, доведення їх до голоду і смерті стало в умовах тоталітаризму практикою сталінської політики, її зловісним проявом.

"Тоді діти збирали колоски - коли й собі візьмеш. Ніхто в цей час не звертав уваги на те, 10 тобі років чи 16 - всі йшли на роботу. Все було. Хорошого не бачили, тільки погане, тому що все життя проробили на цей клятий колгосп, а собі не придбали нічого. Дай, Бог, дітям і онукам нашим такого не бачити. Бо, як я згадаю, олівця, клаптика паперу не знайдеш. Ото таке навчання і робота були", - згадувала К.М.Чабан з с.Гладківка Голопристанського р-ну Херсонської обл.

Для "особливих споживачів", до яких входили особи з вищого партійного та державного керівництва, місцева партійно-радянська номенклатура, існувало постачання в системі закритих спецрозподільників. Звичним для місцевих працівників було самозабезпечення за рахунок колгоспів і колгоспників.

Зерна, зібраного в Україні в 1946 і в 1947 рр., вислали б для забезпечення хлібом усього населення. На виконання держпоставок 1947 р. його було здано 436 млн 431 тис. пудів, на 206 млн 426 тис. пудів більше, ніж в 1946 р. Це свідчить про те, що післявоєнний людомор в Україні, як і голодомор 1932-1933 рр., був рукотворним.

Можна було б не допустити голодомору, запобігти йому, врятувати людей від страдницької смерті. Можна було б навіть в умовах диктатури партії та її "вождя", "єдиного керівництва" зерно перерозподілити, перевезти з одних регіонів до інших, допомогти жителям неврожайних районів замість їх пограбування. Можна було б мобілізувати усі наявні резерви, звернутися по термінову допомогу до громадськості, в т.ч. й зарубіжної, до міжнародних організацій. Станом на 1 лютого 1947 р. у держрезерві СРСР знаходилось 10 млн т хліба, на 1,9 млн т більше, ніж на той же час 1946 р. Хліб в Радянському Союзі був у великій кількості, його елеватори були переповнені

зерном, була дуже велика можливість порятувати людей, але у влади не було щонайменшого прагнення це зробити.

За неповними підрахунками, в 1946-1948 рр. в СРСР було зіпсовано і втрачено при зберіганні близько 1 млн т зерна, яке врятувало б багато голодуючих. На допомозі стражденним і вмираючим з голоду дорослим й дітям державна верхівка економила. Різного роду допомога і позички не могли розв'язати проблему нормального забезпечення населення продуктами харчування. Не дивлячись на солідні на перший погляд цифри, для України допомога була слабкою, незачною і несвоєчасною.

Експортувалося немало, але не найбільша частка зерна.

Як бачимо, головна причина післявоєнного голодомору полягала не в прояві сил стихії, а самій сталінщині. Голод 1946-1947 рр., творцем якого стала сама система тоталітаризму, був майже точною калькою пограбування села під час голодомору початку 30-х років, це була війна проти власного народу.

Голодомор, організований самою сталінщиною, тоталітарною імперією шляхом злочинної партійно-державної політики СРСР щодо селян, перетворених на кріпаків, ігнорування життєвих інтересів населення України, був черговою спробою етноциду. Розгорнувши у тоталітарній державі шалену боротьбу проти всього національного, боячись вільних республік, прагнення й боротьби українського народу за незалежність, верхня влада СРСР на чолі зі Сталіним спиралася на масові репресії і терор. В 1945-1953 рр. за різного роду “антирадянські політичні злочини” в Україні було заарештовано 43 тис. 379 чоловік віком до 25 років. У 1946-1949 рр. в заслання відправлено близько 500 тис. західних українців, за 1946-1952 рр. із західних та Ізмаїльської областей депортовано до Уралу й Сибіру 213 тис. 662 людей, в тому числі 182 тис. 543 членів сімей учасників ОУН-УПА, 12 тис. 135 “куркулів та членів їх родин”...

Мовлячи в доповіді на XX з'їзді КПРС про виселення з рідних місць цілих народів, М.Хрущов зазначив: що "...українці уникли цієї долі тому, що їх було надто багато і нікуди було вислати. А то б (Сталін) і їх виселив". Владою людомор замовчувався, був суворою державною таємницею.

Важливим питанням є визначення періоду тривалості цього голоду. Післявоєнний голод, нібито, був, на перший погляд, і це частково так, для населення природним продовженням страждань та голоду воєнного часу. У більшості регіонів справжній голод розпочався вже в кінці 1945 р., наростав у 1946 р., свого "піку" досяг взимку - навесні 1947 р., дещо спадав восени 1947 р., але в цілому ряді областей продовжувався й після 1947 р., у багатьох місцевостях - до кінця 40-х років, а недоїдання було й на початку 50-х років.

Щодо географії лихоліття, то є всі підстави констатувати, що страждали люди по всій Україні. Смертельною мірою відчували це лихоліття жителі південних областей УРСР: дуже сильно Ізмаїльської, Одеської, Херсонської, Миколаївської, Запорізької, Дніпропетровської. Голод стискав своїми страшними обіймами населення Подніпров'я - хлібородних Полтавської, Черкаської, Київської, Чернігівської, Кіровоградської та ін. обл-й. Дуже тяжко потерпали від голоду мешканці сіл та міст Чернівецької, Вінницької, Кам'янець-Подільської, Сталінської, Ворошиловградської, Харківської, Сумської, Житомирської обл-й.

Дещо менше захопив голод західні області України - там було зібрано непоганий урожай, ще мало колективізованих господарств, з боку загонів УПА існував опір вивозу зерна. Однак страждало населення й Західної України через насильницьку колективізацію й репресії. Голодували селяни Станіславської, особливо сильний голод охоплював Чернівецьку обл. Західна Україна виступила рятівницею сотень тисяч людей від голодного мору.

Голодувало населення ряду регіонів РРФСР,

сильний голод стискав Молдавію, але найтяжче й найсильніше він уразив Україну.

Масштаб післявоєнного голоду, звичайно, був значно меншим від обсягу голодомору 1932-1933 рр., та й наслідки його були іншими. Але страждання, смерть людей були такими ж трагічними. Адже життя кожної людини є безцінним.

ПІСЛЯМОВА

Перший радянський голодомор відбувся внаслідок об'єктивних та суб'єктивних причин, якими були засуха, продрозкладка, ін. Голод у південних губерніях України був спричинений надмірним викачуванням хліба за межі республіки після неврожаю 1921 р. на користь "червоних столиць" Росії й голодуючого Поволжя, а після стабілізації продовольчого становища - на потреби форсованого промислового відродження СРСР. Але керівник держави того часу - В.І.Ленін не визнавав голоду в Україні й допомогу у міжнародних організацій просив тільки для голодуючих Поволжя.

Перший голодомор мав місце під час агонії воєнного комунізму.

Лише завдяки вимозі Американської організації допомоги, що поставила допомогу Поволжю в залежність від гарантій отримання допомоги Україною, більше того - в залежність від доступу американських допомогових загонів до голодуючих українців, таку допомогу Україна отримала.

Демографічні наслідки продовольчої політики радянського уряду були жахливими.

Насильницька форсована колективізація, здійснювана за директивами Й. Сталіна через партійно-державні постанови ЦК ВКП(б) та Раднаркому СРСР, розкуркулювання з виселенням сімей трударів-хліборобів до Сибіру, конфіскаційні хлібозаготівлі, вилучення в селян під час подвірних обходів й обшуків усіх продуктів харчування, вивіз зерна з України на початку 30-х років спричинили масовий голодомор з вимиранням хліборобських сімей, хуторів, сіл... Голодоморне жахіття поглинуло, за даними різних дослідників, від 5 до 9 млн людей. У 1933 р. загалом в Україні вмирав кожен п'ятий сільський житель. Майже з суцільною смертністю траплялися села у південних районах. В Полтавській та Чернігівській обл-х вимирало

від 25 до 70% сільських мешканців. Голодна смерть спустошила с.Битяги на Полтавщині. Трохи не повністю загинуло велике с.Гаврилівка Межівського р-ну Дніпропетровщини. У цій області призначена Сталіним надзвичайна хлібозаготівельна комісія, якою керував В.Молотов, заготовила в той час близько мільйона пудів зерна на експорт. Найбільше страждали від голодного виснаження - дистрофії і супутних хвороб - тифу, туберкульозу та ін. старі люди і діти. Так призвідці-творці голодомору - Сталін, його найближче оточення через обласні й місцеві радянсько-партійні органи, позбавивши населення продуктів харчування, замахнулися на майбутнє українського народу. Голодоморний терор залишив мільйони безіменних поховань (померлих звозили й звалювали у великі загальні ями), страшну спустошеність у серцях й душах людей. Загороджувальні заго-ни на кордонах запобігали втечі голодуючих за межі республіки.

Забране силою у селян зерно відправлялося на продаж у західні країни з метою придбання техніки для проведення індустріалізації, здійснення так званого "великого перелому".

Фізичне винищення українських селян штучним голодомором упродовж 1932-1933 років - свідомо і цілеспрямована акція комуністичного тоталітарного режиму в Україні. Дискримінаційна і водночас злочинна класова ідеологія більшовизму, що призвела до громадянської війни, масового терору, депортацій великих етнонаціональних груп населення, спричинила жахливу катастрофу ХХ століття - геноцид в українському селі.

Терор голодом став глобальним репресивним засобом упокорення волелюбних українських хліборобів, способом вирішення конкретних національно-політичних та соціально-економічних питань: ліквідації самодіяльних селянських господарств - соціальної основи української нації, покріпачення шляхом колгоспізації, формування колгоспного селянства - новітнього

класу рабів, створення колгоспів - соціалістичних фабрик зерна та сировинного приладку промисловості.

Основними причинами голодомору стали - масова колективізація селянських господарств, грабіжницька і людиноненависницька політика розкуркулення та хлібозаготівель по-сталінському. Протягом 22 місяців на території Української СРР нестерпно голодували 24 млн хліборобів, з них лише на теренах 6 областей та МАСРР, що входили до її складу, померли 5,5 млн чоловік, переважну більшість яких становили діти. Етнічні українці гинули від голодної смерті на Кубані, Північному Кавказі та в Казахстані.

Суцільна колективізація, яку запровадив більшовицький режим в Україні насильно, завдала сільському господарству непоправних господарсько-економічних втрат. Внаслідок її здійснення зазнали цілковитого розорення 5 млн селянських господарств, з них 200 тис. були депортовані до Сибіру, Далекого Сходу (близько 1 млн чоловік). Їхнє майно привласнила радянська влада, розпродуючи на районних торгових ярмарках, використовувала у колгоспах сільськогосподарський реманент і тяглову робочу худобу. За роки колективізації та голоду катастрофічно зменшилося майже вдвічі поголів'я худоби, у тому числі коней на 3,1 млн та корів на 1,3 млн голів. У подвірному селянському користуванні кількість худоби скоротилася у 7,5 рази.

Колгоспників свідомо позбавляли засобів існування упродовж багатьох місяців. Репрезентативні і цілком достовірні архівні документи свідчать про те, що колгоспники не одержували хліба за результатами сільськогосподарського виробництва протягом шести - дев'яти місяців. За невиконання так званого державного плану хлібозаготівель комуністичний режим припиняв будь-яке продовольче постачання сіл і великої низки районів, запроваджуючи сумнозвісну систему "чорних дощок". Упродовж 1928-1933 років радянський уряд прийняв і запровадив десятки указів,

постанов, законів, якими позбавляв мільйони селян засобів до існування.

Голодомор 1932-1933 років в Україні, методи і масштаби його творення, соціально-демографічні, економічні та морально-психологічні наслідки цілком відповідають основним статтям Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього, ухваленої 9 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН. Архівні документи та спогади очевидців засвідчують скоєння акта геноциду в українському селі протягом 1932-1933 років. Усі п'ять пунктів статті 2-ї названої Конвенції (вбивство членів етнічних груп, нанесення важких тілесних пошкоджень та психічного розладу, навмисне створення таких життєвих умов, котрі розраховані на повне або часткове фізичне винищення, заходи, розраховані на попередження дітонародження, насильницьке передавання дітей з однієї групи до іншої) мали місце в українському селі. Голод супроводжувався не лише жахливими картинами масового канібалізму, труподства, самогубства, а також антилюдяними діями представників комуністичного режиму: репресіями, масовими розстрілами селян, позасудовими вироками, утаєнням масових вбивств за невиконання хлібозаготівельних планів, пограбуванням селян.

Безперечним доказом геноциду є факт утаєнення радянськими владними структурами масового голодомору в українському селі. Листування Сталіна з представниками комуністичної диктатури в Україні про голод відбувалося під грифом "таємно". Замовчування Радянським Союзом факту голоду упродовж шістдесяти років - також переконливий доказ утаєнення злочину. СРСР переконав уряди зарубіжних країн в тому, що в Україні голоду немає, хоч дипломатичні місії багатьох європейських держав в УСРР знали про жахливі факти людомору в українських селах та містах (листи італійських та німецьких консулів в Україні зберігаються в архівах). Ліга Націй відхилила

звернення представництв української політичної еміграції про голод в Україні, прийнявши у 1934 р. до свого складу СРСР - державу, що заподіяла акт геноциду проти власного народу. Ліга Націй, догоджаючи власним політичним інтересам, свідомо долучилася до утаємнення голоду-геноциду в Україні 1932-1933 рр.

Голод-геноцид в Україні, скоєний комуністичним режимом диктаторського типу упродовж 1932-1933 рр., вважаємо політичним злочином, що, власне, й відповідає Конвенції про геноцид 1948 р., а відтак вимагаємо міжнародного суду над злочинцями, повернення матеріальних та моральних збитків селянам України, які зазнали їх внаслідок масової колективізації та розкуркулення, голодомору та репресій. Вимагаємо від комуністичних партій Росії та України, що є спадкоємцями ВКП(б) й КП(б)У, повернення матеріальних збитків жертвам сталінського терору голодом в Україні. Вважаємо доцільним прирівняти жертв голодомору до статусу репресованих.

Необхідно створити національний меморіальний комплекс жертв голоду-геноциду і масових репресій, заснувати дослідницький центр виявлення та збереження документації про жахливу катастрофу українського народу ХХ ст.

Третій радянський голодомор був організований в часи реставрації системи конфіскаційних заготівель сільгосппродукції в українському селі. Й.Сталін повернув селян до системи, створеної в 30-х роках.

Ряд знаних науковців-дослідників кваліфікують післявоєнний голод, як і людомор 1931-1933 рр. в Україні, свідомим геноцидом щодо українського народу. Дійсно, сплановане винищення населення імперською комуністичною системою не можна оцінити інакше, як геноцид. Повоєнний штучний голодомор системою щільно замовчувався.

Голодомори 20-х, 30-х та 40-х років в Україні, як свідчать документи, стали прямим наслідком злочинної політики комуністичної верхівки, В.Леніна,

Й.Сталіна, їх сподвижників. Людомори забрали мільйони життів, посилили міграцію з села найбільш працьовитої й кваліфікованої частини населення, поглибили апатію тих, які, переживши муки голоду, залишилися живими.

Держава відповіла на це посиленням позаекономічного примусу, обмеженням свободи пересування тощо. Лиш на короткий час владі вдавалося домагатися деякого підвищення трудової активності знесилених лихоліттями людей. Деструктивні наслідки антилюдяної політики були довготерміновими.

Економічна історія соціалізму зі створеними колгоспами була довгим ланцюгом відчайдушних спроб здобувати хліб насущний.

Після смерті у 1953 р. Й.Сталіна розпочалася реабілітація жертв сталінських репресій. Доповідь М.Хрущова про культ особи Сталіна та його наслідки на XX з'їзді КПРС означала крах "класичного" сталінізму, хоча соціальне його коріння у вигляді тоталітарної системи, партійної і державної бюрократії не було вирване. Традиції сталінщини виявилися дуже живучими.

Деякі політичні діячі та й науковці прагнуть знайти у сталінській системі позитивне, вказуючи на забезпечення порядку, виховання відповідальності, зосередження сили всієї нації для досягнення тих чи інших цілей. Але для цього зовсім не обов'язково потрібна авторитарна система з усіма її нелюдськими вадами: репресіями, депортаціями, голодоморами...

На зламі XX сторіччя ми маємо можливість бачити підсумки всеобучу в "школі комунізму". Їй були притаманні абсолютизація класової боротьби як основи суспільства, жорсткий централізм в організації побудови і діяльності, нетерпіння до опозиції, недооцінка або заперечення реформ, опора на насильство, як головний засіб здійснення необмеженого панування диктатури партії, доведеної Сталіним до крайнього тоталітаризму. Сталінська система була антигуманною й

нерациональною. Селянство він повернув до кріпацького стану, запровадив широке застосування примусової праці. Його методи - позаекономічний примус, грубе насилля і обман народу.

Житель с.Серафинців Вороновицького р-ну Вінницької обл. інвалід війни Ремлюга, згадуючи про голод, говорив: "...Якби нам дали землю, так було б краще. Я б обробив землю так, що врожаю вистачило б і мені, й державі. Працювати в колгоспі нема ніякого сенсу...".

Сталінщина, комуністична тоталітарна держава не наблизилася суспільству до нормального людського життя.

Соціалізм ніде у світі не розв'язав проблему хліба. Напевне, тому, що в умовах соціалізму вона є нерозв'язною. Однак досвід багатьох країн показує, що цю проблему можна вирішувати лиш там, де є справжня демократія.

Голод у ХХ ст. - наслідок функціонування диктаторських тоталітарних режимів. І це - майже незаперечна закономірність.

Назрілою потребою для дослідників у незалежній Україні є опублікування документів і матеріалів з питань голодоморів, глибоке дослідження цієї жагучої проблеми на архівних джерелах та свідченнях очевидців. Необхідно вивчати документи й матеріали місцевих архівів, збирати й вивчати спогади-свідчення людей, які пережили ці лиха. Потребують розповідь людям, молоді про трагедію голодів у науково-популярних виданнях для того, щоб подібне ніколи не повторилося.

Нагальним завданням науковців, краєзнавців є дослідження проблеми голодоморів 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947 рр. на регіональному рівні. Необхідно виявляти та вивчати документи місцевих архівів, записувати спогади-свідчення людей, які самі пережили голодоморне лихо чи були свідками голодоморів, на цій основі створювати збірники документів і матеріалів про голоди в селах, селищах, районах, містах,

областях України, за можливістю складати поминальні списки жертв голодоморів, видавати книги пам'яті. Історію голодоморів жителям регіонів можуть донести експозиції краєзнавчих музеїв, створені на документальних матеріалах та розповідях земляків. До пошукової краєзнавчої діяльності варто залучати учнівську та студентську молодь, широку громадськість.

Головна мета такої роботи - вшанування пам'яті убієнних голодами, виховання усвідомлення необхідності побудови суспільства для людини, в якому голодоморам не може бути місця.

Науково-популярне видання

*Олександра Михайлівна Веселова
Василь Іванович Марочко
Ольга Миколаївна Мовчан*

**ГОЛОДОМОРИ В УКРАЇНІ:
1921-1923 · 1932-1933 · 1946-1947
ЗЛОЧИНИ ПРОТИ НАРОДУ**